

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HALK ANLATILARI BAĞLAMINDA AYDIN/KÖŞK MERKEZLİ
ÇALIKAKICI HİKÂYELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Erkan ŞAHİN

DANIŞMAN
Prof. Dr. M. Naci ÖNAL

OCAK, 2018
MUĞLA

T. C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HALK ANLATILARI BAĞLAMINDA AYDIN/KÖŞK MERKEZLİ
ÇALIKAKICI HİKÂYELERİ

Erkan ŞAHİN

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 26.01.2018
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 02.01.2018

Tez Danışmanı : Prof. Dr. M. Naci ÖNAL
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Caner IŞIK
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Sibel TURHAN TUNA

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ

OCAK, 2018
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 12/12/2017 tarih ve 815/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Erkan ŞAHİN'in "Halk Anlatıları Bağlamında Aydın/Köşk Merkezli Çalıkakıcı Hikâyeleri" adlı tezini incelemiş ve aday 02/01/2018 tarihinde saat 14... da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul edildiğine 02/01/2018 ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Prof. Dr. M. Naci ÖNAL

Doç. Dr. Caner IŞIK

Doç. Dr. Sibel TURHAN TUNA

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Halk Anlatıları Bağlamında Aydın/Köşk Merkezli Çalıkakıcı Hikâyeleri” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26.01.2018

ERKAN ŞAHİN

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı : ŞAHİN

Adı : Erkan

Referans No: 10179914

TEZİN ADI

Türkçe : Halk Anlatıları Bağlamında Aydın/Köşk Merkezli Çalılıkacı Hikâyeleri

Y. Dil : Çalılıkacı Stories Around Aydın/Köşk With Folk Narratives

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta

Yeterlilik

X

O

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih : 26.01.2018

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : ÖNAL, Mehmet Naci

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 141

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Efe-Zeybek-Kızan ve Çalıkakıcı
2. Çalıkakıcı Hikâyeleri
3. Performans Teori

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Halk Edebiyatı
2. Efe-Zeybek-Kızan
3. Çalıkakıcı Hikâyeleri
4. Performans Teori

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Folk Literature
2. Efe-Zeybek-Kızan
3. Çalıkakıcı Folk tales
4. Performance theory

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 26.01.2018

HALK ANLATILARI BAĞLAMINDA AYDIN/KÖŞK MERKEZLİ ÇALIKAKICI HİKÂYELERİ

ÖZET

Geçmişten günümüze, dilden dile aktararak işlevselliğini sürdüren halk anlatıları kültür tarihimiz açısından büyük bir önem arz eder. Bu anlatılar içerisinde zeybek (efe) hikâyelerinin yadsınamaz bir yeri vardır. Gerek etimolojik, gerek sosyolojik gerekse folklorik anlamda değerlendirdiğinde zeybek (efe) kültürünün, içinde bulunduğu dönemin toplum profilini çizdiği söylenebilir.

Batı Anadolu topraklarında filizlenen zeybeklik (efelik) kurumu bugüne kadar birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve bu müessese üzerine (genellikle amatör çalışmalar olmak üzere) çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmalara bakıldığında birkaç istisnai durum sayılmazsa, zeybeklik (efelik) hep olumlu yönleriyle ele alınıp, incelenmiştir. Bunun neticesinde adalet timsali gerçek bir zeybek (efe) ile adi bir hırsız birbirinden ayırmak zorlaşmıştır. Bu anlam kargaşasının giderilebilmesi için zeybeklik (efelik) ile yakın bir ilişki içerisinde olan “çalıkakıcı” kavramının derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Elinizdeki çalışma, böyle bir hassasiyetin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Aydın iline bağlı Köşk ilçesi ve köylerinde yapılan saha çalışmasında, yörede hüküm sürmüş çalıkakıcıların izi sürülmüştür. Performans teorisinin kaidelerinden yararlanılarak, insanların duyuş ve düşünüşleri objektif bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Derleme neticesinde Köşk ve yöresinde azımsanmayacak sayıda “çalıkakıcı” olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bunun yanı sıra ele alınan bazı şahsiyetlerin yaşamlarının tasnif metoduna tâbi tutularak iki bölümde incelenmesi gerektiği kanısına varılmıştır. Böylelikle eşkıyalıktan efeliğe uzanan çetin yolun karanlık dehlizleri aydınlığa kavuşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Halk Edebiyatı, Efe-Zeybek-Kızan, Çalıkakıcı Hikâyeleri, Performans Teori

ÇALIKAKICI STORIES AROUND AYDIN/KÖŞK WITH FOLK NARRATIVES

ABSTRACT

Since history by now, the folk narratives which has kept its functionality by pass among languages, are important in our history. Zeibek stories have an unignorable place in these narratives. It cen be said that, “zeibek” culture draws the profile of the society in its own time when evaluated in etymological, sociological, folkloric sense.

The zeibek association which has began to develop in west anatolia land has been taken attention by lots of researchers and lots of work has drawn up about this corporation (in general as amateur). When these studies are considered, “zeibek”ness has always been studied with positive aspects, beside some exceptional cases. As a result of this, it is difficult to distinguish between a real “zeibek” and an ordinary thief. It is necessary to investigate in detail the concept of “çalıkakıcı” which is in close relation with “zeibek”ness in order to overcome this confusion of meaning. This work has appeared as production of this sensitivity. In the field study in Köşk district of Aydın province and it’s villages, it had been traced of “çalıkakıcı”s who ruled the region. Using the bases of performance theory, people’s feelings and thoughts had been evaluated from an objective point of view. In consequence of compilation, it has reached there were a considerable amount of “çalıkakıcı”s in Köşk and around.

In addition, it has been concluded that the lives of some characters should be examined by subjecting to the classification method. Thus the dark barricades of the tough road which is from the brigandage to the “efe”ness has attained enlightenment.

Keywords: Folk Literature, Çalıkakıcı Folk tales, Performance theory

ÖN SÖZ

Halk anlatıları, toplum için büyük bir ehemmiyet arz eder. Çünkü onlar bünyelerinde bir toplumun duyuş, düşünüş, inanç gibi kültürel değerlerini barındırırlar. Dilin en yalın ve samimi hâli nesiller boyunca aktarılan bu hikâyelerde kendini gösterir. Bu pencereden bakıldığında kültürel belleğin canlı tutulmasında, halk anlatılarının yadsınamaz bir yeri vardır. Ne yazık ki toplum için bu denli mühim olan halk anlatıları, bugüne kadar hakkıyla araştırılmamıştır. Daha çok ilmi disiplinden kopuk, bölgesel çalışmalarla yetinilmiştir. Oysa bu güzide metinler tüm yönleriyle incelendiğinde, tarihin karanlık dehlizlerine ışık tutarlar. İşte bu çalışma böyle bir hassasiyetin neticesinde vücut bulmuştur. “Çalıkakıcı Hikâyeleri” bugüne kadar üzerine kafa yorulmamış ya da üzerine kafa yorulmaktan korkulmuş dikenli bir saha olarak karşımıza çıkar. Bunun sebebi şüphesiz, insan zihninin kötünden ziyâde iyiyi anma eğiliminde olmasıdır.

Bu çalışma yapılırken ilk olarak çalıkakıcı kültürü ile yakın ilişki içerisinde bulunan efelik/zeybeklik müessesesine ait kaynak taramaları yapılmış ve ayrıca başta performans teori olmak üzere kullanılan tekniklerin sağlam bir temele oturtulabilmesi için evvel kaleme alınan başat eserlerden, tafsilatlı şekilde yararlanılmıştır. Saha çalışması özelliği taşıyan incelemede ayrıca Köşk’ün; Ilıdağ, Gök giriş, Başçayır, Uzundere, Yavuzköy, Sarıçam, Mezeköy, Karatepe köyleri ile Köşk/Merkez, Aydın/Merkez ve Sultanhisar’ın Eskişehir köyünde mülakatlar gerçekleştirilip hikâyelerin derleme aşaması tamalanmıştır. Elde edilen bilgi ve belgeler düzenli bir şekilde sıralanarak çalışmanın muhtevası son halini almıştır. Derlenen metinler, karşılaştırma metodundan yararlanılarak performans teori ışığında üç farklı bakış açısıyla (1-Kan Bağı Olan Anlatıcılar, 2- Mekân Bağı Olan Anlatıcılar, 3-Herhangi Bir Bağı Bulunmayan Anlatıcılar) değerlendirilmiştir. Bunun neticesinde insanların, hikâyeleri anlatırken değişik duygu iklimlerinde gezdikleri görülmüştür. Belleğin belleğe karşı dikilmesi ve birinin ak dediğine diğeri kara demesi belki de bu çalışmanın en can alıcı noktasıdır.

Gayret hamuru ile yoğrulup sabır imbiğinden geçirilerek ortaya çıkan bu çalışma süresince maddî-manevî desteğini benden esirgemeyen aileme, kuzenim Âdem ÇOLAK’a, saha araştırmalarım esnasında sıklıkla yardımına başvurduğum Köşk

Ziraat Odası Başkanı Sayın Veli TUNA'ya, elde etmiş olduğum bilgi ve belgeleri sağlayan Köşk halkına, bölümümüzün değerli hocalarına ve tabii ki tecrübeleri, bilgileri, doğru zamanda doğru yere yönlendirmeleri ile yoluma ışık tutan, danışman hocam Sayın Prof. Dr. M. Naci ÖNAL'a teşekkürü bir borç bilirim.

Erkan ŞAHİN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	IX
ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ.....	X

GİRİŞ

I. AYDIN İLİ.....	1
1. Aydın İli Tarihi.....	1
1.1. Türk Tarihinde Aydın.....	2
1.1.1. Aydınoğulları ve Osmanlı Dönemi.....	2
1.1.2. Millî Mücadele Dönemi.....	7
2. Aydın İli Coğrafi Yapısı.....	8
II. KÖŞK İLÇESİ.....	10
1. Köşk İlçesi Tarihi.....	10
2. Köşk İlçesi Coğrafi Yapısı.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM BELLEK, DERLEME VE KURAM

I. KÜLTÜR KAVRAMI VE KOLEKTİF BELLEK ÜZERİNE.....	13
II. DERLEME TEKNİKLERİ.....	22
1. Görüşme (Mülakat) Tekniği.....	22
2. Anket.....	23
III. TASNİF.....	23
IV. PERFORMANS (İCRA) KURAMI.....	24

İKİNCİ BÖLÜM EFELİK VE EŞKIYALIK KAVRAMLARI

I. TANIMLAMALAR.....	27
1. Efe.....	27
2. Zeybek.....	29
3. Kızan.....	30
4. Çalıkakıcı.....	31
II. EŞKIYALIĞIN DOĞUŞU.....	32
1. Anadolu Tarihinde Başkaldırı.....	36
1.1. İskân-İsyan ve Yörükler.....	37
1.2. Zeybeklerin Tarihi ve Başkaldırı Serüveni.....	41
1.2.1. Millî Mücadele Dönemine Kadar Zeybekler.....	41
1.2.2. Millî Mücadele Dönemi'nde Zeybekler ve Kuva-yı Milliye.....	46
III. DAĞLARIN VE YATAKLARIN ÖNEMİ.....	49
IV. EFE (ZEYBEK) KANUNU.....	52
V. İSYAN MANİFESTOSU: ZEYBEK YEMİNİ.....	54
VI. DEFNE (TEKNEL / TEHNEL) AĞACI.....	59
VII. ZEYBEK KÜLTÜRÜNDE GİYİM KUŞAM.....	60
VIII. ZEYBEK OYUNU VE TÜRKÜLERİ.....	62
IX. KÖŞK İLÇESİNDEKİ EFE-ÇALIKAKICI VE BAŞIBOZUKLAR.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ANLATILAR IŞIĞINDAKÖŞK'TE HÜKÜM SÜRMÜŞ ÇALIKAKICILAR

I. TEKELİ İSMAİL EFE (doğ. 1898 - öl. 1990).....	72
1. Milli Mücadele Dönemi Öncesinde Tekeli İsmail Efe.....	73
2. Milli Mücadele Dönemi ve Sonrasında Tekeli İsmail Efe.....	74

3. Tekeli İsmail Efe Anlatıları.....	82
3.1. Üç Anlatıcısı Olan Hikâyeler.....	82
3.1.1. Başçayırılı Hafız Rifat (Taç)'ın Kulaklarını Kesmesi.....	82
3.1.1.1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar.....	82
3.1.1.1.1. Metin.....	82
3.1.1.1.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	84
3.1.1.2. Mekan Bağı Olan Anlatıcılar.....	85
3.1.1.2.1. Metin.....	86
3.1.1.2.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	86
3.1.1.3. Herhangi Bir Bağı Bulunmayan Anlatıcılar.....	86
3.1.1.3.1. Metin.....	87
3.1.1.3.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	87
3.1.1.4. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç.....	87
3.1.2. Kızanlarından Donsuz Bahri'yi Öldürmesi.....	88
3.1.2.1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar	88
3.1.2.1.1. Metin	89
3.1.2.1.1.1. Anlatıcı: Tekeli İsmail Efe'nin Torunu.....	89
3.1.2.1.1.2. Anlatıcı Donsuz Bahri'nin Yeğeni.....	89
3.1.2.1.1.2.1. Metnin İstanbul Türkçesi.....	89
3.1.2.2. Mekan Bağı Olan Anlatıcılar.....	89
3.1.2.2.1. Metin.....	89
3.1.2.2.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	90
3.1.2.3. Herhangi Bir Bağı Bulunmayan Anlatıcılar.....	90
3.1.2.3.1. Metin.....	90
3.1.2.3.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	91
3.1.2.4. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç	93

3.2. Tek Anlatıcısı Olan Hikâyeler.....	94
3.2.1. Tekeli İsmail'in Sarı Ayşe'yi Öldürmesi.....	94
3.2.1.1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar.....	94
3.2.1.1.1. Metin	94
3.2.1.1.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	95
3.2.2. Tekeli'nin Azaplı Köyünden Şehitlioğlu Mehmet'e Yaptığı.....	96
3.2.2.1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar.....	96
3.2.2.1.1. Metin.....	96
3.2.2.1. 2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	97
3.2.3. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç.....	97
II. SANCAKTAR ALİ EFE (doğ. 1892 – öl. 1978).....	98
1. Millî Mücadele Dönemi Öncesinde Sancaktar Ali Efe.....	98
2. Millî Mücadele Dönemi ve Sonrasında Sancaktar Ali Efe.....	99
3. Sancaktar Ali Efe Anlatıları.....	100
3.1. Tek Anlatıcısı Olan Hikâyeler.....	100
3.1.1. Sancaktar'ın Para İçin Yaşlı Kadını Dövmesi.....	100
3.1.1.1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar.....	100
3.1.1.1.1. Metin.....	100
3.1.1.1.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	100
3.2. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç.....	101
III. YANIK EFE (doğ. 1889 – öl. 1972).....	102
1. Yanık Efe Anlatıları.....	103
1.1. Üç Anlatıcısı Olan Hikâyeler.....	103
1.1.1. On İki Mavzer Olayı.....	103
1.1.1.1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar.....	103
1.1.1.1.1. Metin.....	103

1.1.1.1.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	103
1.1.1.2. Mekan Bağı Olan Anlatıcılar.....	104
1.1.1.2.1. Metin.....	104
1.1.1.2.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	105
1.1.1.3. Herhangi Bir Bağı Bulunmayan Anlatıcılar.....	105
1.1.1.3.1. Metin.....	105
1.1.1.4. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç.....	106
IV. KÖR ZEYBEK (doğ. ? – öl. ?).....	107
1. Kör Zeybek Anlatıları.....	107
1.1. İki Anlatıcısı Olan Hikâyeler.....	107
1.1.1. Başçayır Köyü'ne Salgın Atması.....	107
1.1.1.1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar.....	107
1.1.1.1.1. Metin.....	107
1.1.1.1.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	109
1.1.1.2. Herhangi Bir Bağı Bulunmayan Anlatıcılar.....	110
1.1.1.2.1. Metin.....	110
1.1.1.2.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	111
1.1.1.3. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç.....	111
V. KARA ŞÜKRÜ (doğ. ? –öl. ?).....	112
1. Kara Şükrü Anlatıları.....	112
1.1. Tek Anlatıcısı Olan Hikâyeler.....	112
1.1.1. Çoban Çocuğu Kesmesi.....	112
1.1.1.1. Mekan Bağı Olan Anlatıcılar.....	112
1.1.1.1.1. Metin.....	112
1.1.1.1.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	113
1.1.1.2. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç.....	113

VI. ARNAVUT ÜZEYİR (doğ. ? – öl. ?).....	114
1. Arnavut Üzeyir Anlatıları.....	114
1.1. Tek Anlatıcısı Olan Hikâyeler.....	114
1.1.1. Çadırdaki Yörük Kızını Kesmeleri.....	114
1.1.1.1. Mekan Bağı Olan Anlatıcılar.....	114
1.1.1.1.1. Metin.....	114
1.1.1.1.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	114
1.1.1.2. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç.....	115
VII. TİRELİ HULİSİ (doğ. ? – öl. ?) VE BAKIRLI EFE (doğ. ? – öl. ?).....	116
1. Tireli Hulisi ve Bakırlı Efe Anlatıları.....	117
1.1. Tek Anlatıcısı Olan Hikâyeler.....	117
1.1.1. Bakırlı'nın Tireli'yi Kancıklaması.....	117
1.1.1.1. Mekan Bağı Olan Anlatıcılar.....	117
1.1.1.1.1. Metin.....	117
1.1.1.1.2. Metnin İstanbul Türkçesi.....	118
1.1.1.2. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç.....	119
VIII. DONSUZ BAHRİ (doğ. ? – öl. ?).....	120
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	124
EKLER.....	131

KISALTMALAR

C	Cilt
CC	Celle celâluhu
çev.	Çeviri
doğ.	Doğum tarihi
KK	Kaynak Kişi
km	Kilometre
m	Metre
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
öl.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyânet Vakfı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
vs.	Vesaire
YKY	Yapı Kredi Yayınları

ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

Ā-ā: Uzun a ünlüsü

Ñ-ñ: Genizcil n sesi

Ō-ō: Uzun o ünlüsü

Ū-ū: Uzun u ünlüsü

Ġ-ġ: Gırtlak g'si

Ē-ē: Uzun e ünlüsü

Ĥ-ĥ: Gırtlak h'si

Ī-ī: Uzun ı ünlüsü

GİRİŞ

I. AYDIN İLİ

1. Aydın İli Tarihi

Aydın ili, bereketli topraklar üzerinde kurulduğu için tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle şehrin geçmişi bir hayli eskiye dayanır. Aydın ilinin bulunduğu Menderes havzasında ilk insanın çok eski zamanlarda görüldüğünü söylemek mümkündür. Ancak henüz mevcut mağaralarda çok geniş kapsamlı bir araştırma ve kazı yapılmadığından kesin bir bilgi mevcut değildir.

Menderes'i besleyen kaynakların yoğunlaştığı Işıklar gölü yakınındaki Beycesultan höyüğü bize ışık tutan en eski tanıktır. Burası geç Kalkolitik çağdan başlayarak Eski Tunç Çağı'nın bütün dönemlerini içeren zengin buluntular vermiştir. Höyükte bulunan kimi kalıntılar, Hitit Kralı Muşili zamanındaki Hitit fetihleri ile irtibatlandırılabilir. Hititlerin Ege'ye doğru yayılmaları, buralarda yaşayan bir kısım halkların, onların egemenliğini tanımaları, kimilerinin de adalara ve Girit'e sığınmaları sonucunu doğurmuştur. Anadolu'dan giden insanlar Minos uygarlığının kurulmasını sağlamışlardır. Girit'te Minos uygarlığı biçiminde gelişen kültür, yeniden Anadolu'nun Ege kıyılarına yansımıştır. Örneğin Milet, en büyük Minos kolonisi idi. Prehistorik bulgulara Afrodias'ta antik tiyatronun yaslandığı höyükte ve Kuşadası ilçesindeki Kuştur tatil köyünün yakınındaki ören yerinde de rastlanmıştır. Kuşadası ilçesinde, Yılcı Burnu'ndaki kalıntılar ile Ilıcaepe'deki kiklopik surlar, ilin prehistoryasına açıklamalar getirecek nitelikte görülmektedir. Anadolu'nun en eski halklarından bu bölgede yaşayanlarının bugün artık kullanılmayan bir dil olan Luvvi diliyle konuştukları saptanmıştır. Halkın adı ise, Karlar ve Lelegler olarak anılmıştır. Homeros'un İlyada'dasında Karlar ve Lelegler, Yunanistan'dan gelen Danaos'lulara, Akha'lara karşı Anadolu'yu savunan Troya'nın bağlaşıkları arasında, yani Anadolu'nun eski ve yerleşik halkları arasında sayılmaktadır. Aydın ilinin yöresi hakkındaki ilk tarihi bilgiler Hitit kaynaklarından çıkarılmaya çalışılır. Bu metinler batıda, Seha adında büyük bir ırmaktan ve onun suladığı bir vadiden bahseder. Bu hiç kuşkusuz Büyük Menderes'tir. Hititler

Seha'nın kuzeyindeki topraklara Arzawa güneyinde yer alan topraklara ise Lukka ülkesi derler. Yine batıda, yeri pek belli olmayan bir de Ahiyyava'dan söz edilmektedir. Lukka sözcüğünün daha sonra daha da güneydeki Teke yarımadasına yerleşecek olan Likyalılarla ilişkili olduğu açıkça anlaşılır. Ahiyyava ile de Minos'tan sonra Akha'lar tarafından Yunanistan'da gelişen Miken uygarlığının batı Anadolu kıyılarındaki kolonileri kastedilir (Sağdıç, 1988: 9).

Kısaca belirtmek gerekirse Aydın, Ege Bölgesinde bulunan en önemli illerden biridir. Verimli ve geniş topraklara sahip olan Aydın tarih boyunca elden ele geçmiştir. Kentin kuruluşu tam olarak bilinmemekle birlikte MÖ 7000 yıllarından bu yana yerleşim merkezi olduğu sanılmaktadır. Kentin ilk olarak Tralles adı ile anıldığı ve bugün Topyatağı denilen yerde olduğu bilinmektedir. Çevresinin dik oluşu, ovaya hâkim bir yerde bulunuşu nedeniyle Tralles kenti oldukça korunaklıdır. Kentin bir de iç kalesi vardır. Aydın ili önce Etiler, sonra sırasıyla Firikyalılar, Lidyalılar ve Perslerin egemenliğinde kalmıştır. MÖ 334'te Anadolu'ya geçen Büyük İskender Pers ordusunu bozguna uğrattınca bütün diğer Anadolu kentleri gibi Tralles ve yöresi de Büyük İskender'in egemenliğine geçer. MÖ 183'ten sonra Roma İmparatorluğu'nun eline geçen Aydın, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Bizans egemenliğinde kalır (Doğan, 1983: 15).

1. 1. Türk Tarihinde Aydın

Tarih boyunca Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler, zamanla egemen oldukları uluslarla kaynaşmışlar Anadolu kültürünü oluşturmuşlardır. Anadolu coğrafi konumu gereği bir geliş geçiş yeri, bir yerleşim yeri olduğundan Asya'dan gelişler durmamıştır. VII. yüzyıldan sonra Doğu Anadolu'da Türklerin yerleşmeleri başlar Büyük Selçuk Hükümdarı Doğu Alpaslan'ın Malazgirt'te Bizans ordularını yenilgiye uğratmasıyla (1071) Anadolu Türklere temelli açılır. Hızla Anadolu'ya yayılan Türkler Aydın ve yöresini de egemenlikleri altına alırlar (Doğan, 1983: 15-16).

1. 1. 1. Aydınogulları ve Osmanlı Dönemi

Aydınogulları, XIV. yüzyıl başında Büyük Menderes'ten itibaren Tire, Ayasuluk ve Birgi bölgesinde kurulan bir Türk beyliğidir. Kurucusu, Germiyanogulları ordusunda

subaşı olan Mübârizeddin Gazi Mehmed Bey'dir. Mehmed Bey önce, Aydın ili topraklarında fethe girişen Menteşe beyinin damadı Sasa Bey'e yardım eder, ancak daha sonra bu bölgeleri ondan alarak Aydın ili'ne hâkim olur (1308). Bundan sonra fetihlere girişen Mehmed Bey, İzmir'in Müslüman kesimi ile Ayasuluk (Selçuk), Tire, Sultanhisarı ve Bodemya'yı da ele geçirir. Bu şekilde geniş topraklara sahip olan Mehmed Bey idaresi altındaki yerleri beş oğlu arasında paylaştırır ve kendisi en küçük oğlu ile birlikte Birgi'ye yerleşir. Bu arada Ayasuluk'ta bir donanma meydana getirir. Bu donanma ile 1319'da Sakız adasına bir baskın yaptıktan başka, iki buçuk yıllık bir kuşatmadan sonra Sakız hâkimi Cenovalı Martino Zaccaria idaresindeki İzmir Limanı'nı ele geçirir (1328 veya 1329). Bu arada, Sakız'a yeniden hâkim olan Bizans İmparatoru III. Andronikos Türkler'e karşı yaklaşma siyaseti takip ederek Aydın ve Saruhanoğulları'yla birer antlaşma yapar. Buna rağmen İzmir beyi olan Umur Bey babasını tasvip etmeyerek Sakız, Bozcaada, Semadirek adalarıyla Gümülcine yöresi, Mora sahilleri ve Gelibolu bölgesine akınlarda bulunur. Bu sırada Naksos dükü ile Eğriboz hâkimini haraca bağlar (1332).

Mübârizeddin Mehmed Bey ölünce (1334) yerine kardeşlerinin ısrarlarıyla Umur Bey geçer. Onun beyliğinin ilk günlerinde Venedik, Rodos ve Kıbrıs filolarından meydana gelen bir Haçlı donanması İzmir'i almak için taarruz ettiyse de geri çekilmek zorunda kalır (Eylül 1334). Bundan sonra Umur Bey, Saruhanoğlu Süleyman Bey ile birlikte Yunanistan ve Mora'ya sefer yaparak sayısız esir ve ganimetlerle İzmir'e döner (1335). Umur Bey aynı yıl içinde Alaşehir'i de hâkimiyeti altına alır. Bu sırada Bizans İmparatoru III. Andronikos, isyan ederek Midilli'yi ele geçiren Foça Valisi Dominique'e karşı Saruhan ve Aydınoğulları'ndan yardım ister ve bu beylerin sayesinde Midilli ve Foça'yı geri almaya muvaffak olur (1336). Umur Bey bundan sonra da Bizans ile olan dostluğunu sürdürür. Nitekim Bizans, Arnavut isyanını Umur Bey'in gönderdiği askerî yardım sayesinde bastırır (1337). Hatta Umur Bey onun seferlerine de katılarak Karadeniz'e çıkar, Kili ve Eflak ülkelerini yağmalar. İmparator III. Andronikos'un ölümünden (1341) sonraki devirde Umur Bey idaresindeki Aydınoğulları, Türk beyliklerinin en güçlülerinden biri olur. Eğriboz, Mora, Girit, Rodos ve bütün Trakya sahilleri Umur Bey'den çekinmektedir. Andronikos'un ölümünden sonra yerine on yaşındaki oğlu Yuannis geçer, ona vasî olan Kantakuzenos da muhaliflerine karşı Dimetoka'da

imparatorluğunu ilân eder (1341) ve Umur Bey'den yardım ister. Umur Bey ona yardım için 1342 ve 1343 yıllarında Rumeli'ye gider. Onun bu hareketi, Latinler'in yeni Papa VI. Clement'e başvurarak bir Haçlı seferinin açılmasına sebep olur. Bu seferin tertiplenme sebeplerinden biri de ticarîdir. Zira Aydınoğulları, muhtemelen kuvvetli durumlarına güvenerek Venedik ile olan ticaret antlaşmasına riayet etmezler ve gümrük vergilerini yükselttikleri gibi hububat ihracını da azaltırlar. Nitekim Papa VI. Clement'in teşvikiyle Venedik, Cenova, Kıbrıs Krallığı, Rodos şövalyeleri ve Naksos dükünün katıldığı Haçlı donanması İzmir Limanı'nı Aydınoğulları'nın elinden alır (28 Ekim 1344). Fakat Haçlılar Umur Bey'in mukavemeti sebebiyle fazla ilerleyemezler. Aydınoğulları öteki Türk beylikleriyle birleşerek Haçlı donanmasını mağlûp eder (17 Ocak 1345). Bundan sonra Umur Bey'in Saruhanoğlu Süleyman Bey ile birleşerek Kantakuzenos'a yardım etmek için tekrar Rumeli'ye geçtiği görülür. Ancak Süleyman Bey'in ölmesi bu seferi sonuçlandıramadan, Umur Bey'i İzmir'e dönmeye mecbur eder (1345). Diğer taraftan Papa VI. Clement'in teşvikiyle harekete geçen Viennios veliahdı Torfil (II. Humbert) kumandasındaki Latin kuvvetlerinin İzmir'e taarruzu ise neticesiz kalır (1346). Ardından Aydınoğulları, donanmalarıyla tekrar Ege denizinde faaliyete başlar. Bunun üzerine Rodos şövalyeleri ticaretin aksamaması için İzmir Limanı'nı vermeye ve kalenin yıkılması şartıyla Umur Bey'le anlaşmaya razı olurlar; fakat bu anlaşma papa tarafından tasdik edilmez. Bu durum karşısında Umur Bey İzmir'i zaptetmek için harekete geçtiyse de şehre yapılan hücum sırasında şehid düşer (1348 ilkbaharı).

Umur Bey'in zamanı Aydınoğulları için her yönden önemli gelişmelerin görüldüğü parlak bir devre olur. Umur Bey'in yerine büyük kardeşi Hızır Bey geçer. Hızır Bey Latinler ile yirmi maddelik çok ağır şartları haiz ve papa tarafından da onaylanan bir antlaşma imzalamaya mecbur kalır (18 Ağustos 1348). Buna göre beyliğin elindeki bütün iskelelerden alınmakta olan gümrük vergisinin yarısının Latinler'e verilmesi, Hıristiyan gemilerinin serbestçe Aydınoğulları limanlarına girebilmesi, bütün deniz kuvvetlerinin silâhlarını bırakması ve Latinler'in Aydın Beyliği'nde konsolos bulundurmaları kabul edilir. Buna rağmen Aydınoğulları kısa zamanda toparlanır ve 1350 yılında İzmir'deki Latinler'e saldırmak için hazırlıklar yaparak Eğriboz ve Girit adasını tehdit eder. Öte yandan, Levanten işlerine derin ilgi duyan Papa VI. Clement 1352'de ölür. Yeni papa VI. Innocent Venedik, Kıbrıs ve Rodos hükümdarlarına

İzmir'i müdafaa etmeleri için tavsiyelerde bulunursa da papanın bu tavsiyelerine pek kulak verilmez. Nitekim önce Rodos'taki Hospitalier şövalyeleri Hızır Bey ile yeni bir antlaşma yaparlar. Arkasından Hızır Bey, Venedik-Ceneviz rekabetinden faydalanarak Cenovalılar ile de münasebetlerini kuvvetlendirip bir antlaşma imzalar. Çok geçmeden Aydınogulları ile Venedik arasındaki münasebetler de yeniden tesis edilir. Fakat Aydınogulları ile Girit arasındaki barış müzakereleri uzun sürer. Neticede Nisan 1353 tarihinde kaleme alınan antlaşma metni, iki ay sonra Girit idaresi tarafından tasdik edilir. Hızır Bey kendi ülkesi içinde ticarî emniyetin sağlanmasını ve denizde Venedik teknelerini korumayı taahhüt eder. O, bu antlaşmayla açıkça Venedikliler'e kuvvetini kabul ettirir. Buna göre hububat, kuru sebzeler, çiftlik hayvanları ve esirler üzerine % 6 vergi konulur. Tüccar gerek ihracat gerekse ithalât için % 2 vergi ödemek mecburiyetindedir. Bu şekildeki ağır vergilere rağmen Venedikliler, Cenevizliler tarafından Karadeniz'den uzaklaştırıldıkları için bu antlaşmayı kabule mecbur olurlar. Bu antlaşma, tahminen Papa VI. Clement'ten on yıl önce başlayan ve Venedikliler'in önderliğini yaptığı Aydınogulları'na karşı olan seferberliği kesin bir şekilde sona erdirir. Hıristiyan dünyası geçici olarak Haçlı seferleri planlarını terkeder ve beyliğin zengin bölgelerine ticarî bakımdan nüfuz etmeye çalışır. Venedik ve Aydınogulları arasında bundan sonraki çatışmalar büyük ölçüde önemini yitirir. Hızır Bey 1360 yılı civarında ölür.

Ondan sonra beyliğin başına Mehmed Bey'in oğlu Îsâ Bey geçer. Îsâ Bey Osmanlılar'la dost geçinir; bunun yanı sıra 1371'de Venedikliler'le mevcut olan eski antlaşmayı yeniler. Kosova Savaşı'nda (1389) Osmanlı ordusunda bulunan yardımcı kuvvetler arasında Aydınogulları'nınkiler de vardır. Fakat savaşta I. Murad'ın şehid düşmesi ve Yıldırım Bayezid'in hükümdar olması üzerine, ona karşı Karamanoğulları'nın kışkırtmasıyla meydana gelen harekete Aydınogulları da katılır. Bunun üzerine Anadolu seferine çıkan Yıldırım Bayezid Aydınogulları'nın himayesindeki Alaşehir'i zapteder. Bu sırada Îsâ Bey sultanın huzuruna gelerek itaatini bildirir. Kendisine Tire'de oturmak şartıyla bir kısım yerlerin idaresi bırakılır (1390).

Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Timur tarafından memleketleri kendilerine geri verilen beylikler arasında Aydınogulları da bulunur. Aydınogulları'ndan önce Mûsâ

Bey başa geçtiyse de çok kısa bir süre sonra ölür (1403). Mûsâ Bey'in yerine II. Umur emîr olur. Bu sırada Aydınogulları'ndan İbrâhim Bahadır Bey'in oğlu Cüneyd Bey İzmir'e, kardeşi Hasan ise Ayasuluk'a hâkim olurlar. II. Umur akrabası olan Menteşeoğlu İlyas Bey'in yardımıyla Ayasuluk'u ele geçirerek Hasan'ı Marmaris'te hapseder. Buna karşılık Cüneyd Bey, Emîr Süleyman'ın nakdî yardımlarıyla kardeşi Hasan Bey'i kurtararak Ayasuluk'a hâkim olur ve sonunda II. Umur Bey'le anlaşır. Cüneyd Bey Alaşehir, Salihli ve Nif'i (Kemalpaşa) Aydınogulları toprakları içine katar. II. Umur Bey'in 1405'te ölümü üzerine Cüneyd beyliği tek başına idareye başlar. Cüneyd Bey, Fetret Devri'nde Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelelerine de katılır; her defasında bu şehzadelerden birinin tarafını tutar; fakat o bu siyasetinde muvaffak olamaz ve her zaman kendisini affettirmenin yollarını bulur. Süleyman Çelebi onu Ohri sancak beyliğine tayin ettiyse de Cüneyd Bey oradan kaçarak tekrar beyliğinin idaresine hâkim olur. Çelebi Mehmed ise Cüneyd Bey'e Rumeli'de Niğbolu sancağını verir. Cüneyd Bey, Çelebi Mehmed'e karşı çıkan Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa ile birleşir ve bu şehzadeye vezirlik dahi yapar. Sultan II. Murad ona Aydın-ili'ni vaad ederek bu ittifaktan ayırır, Cüneyd Bey de tekrar beyliğin başına geçer (1422). Fakat yine rahat durmaması karşısında Sultan II. Murad, üzerine Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey'i göndererek onu yakalatır ve ailesiyle birlikte idam ettirir. Böylece Aydınogulları toprakları tamamıyla Osmanlı idaresi altına girer (Doğan, 1983: 16-17; Sağdıç, 1988: 17; Merçil, 1991: 239-241). Bu şehir çeşitli dönemlerde farklı isimler ile anılır. Tralleis, Menteşe Beyliği tarafından manzarasının güzelliği nedeniyle Güzelhisar olarak adlandırılırken, Aydınogulları eline geçtikten sonra Aydınoglu Mehmed Bey'in Güzelhisar'a babasının adını vermesiyle şehir bundan sonra Aydın Güzelhisarı olarak anılmaya başlanır. Şehre Aydın isminin verilmesine rağmen, Aydınoglu Mehmed Bey'in beyliğin merkezini Birgi olarak seçmesi, Aydın Şehri'nin gelişimini olumsuz yönde etkiler. Osmanlılar Aydınogullarını 1426 yılında ele geçirdikten sonra da bu alana "Aydın Eli" veya "Liva-i Aydın" adını vererek bir sancak olarak yönetimlerine alırlar (Uğur, 2003: 48-50; Güner ve Ertürk, 2004: 51).

1. 1. 2. Millî Mücadele Dönemi

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkınca, galip devletler Osmanlı Devleti'ne zorla imzalattıkları Mondros Ateşkes Antlaşması'nı kendi doğrultularında uygulamaya koyarlar. Yunanlıları 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarırlar ve Yunan askerinin bir kolu da 27 Mayıs 1919 da Aydın'a girer (Doğan, 1983: 17). 26 Mayıs 1919'da Yunanlılar Germenciği işgal ederler. Bu haber duyulduğu sırada Aydınlı bazı kimselerin, Aydın halkı adına düzenledikleri bir imzalı belge ile Yunanlıları davete karar verdikleri ve imzalı belgeyi Yunan komutanına vermek üzere Aydın'ın 10 kilometre batısındaki Karapınar'a gittikleri üzüntüyle duyulur. Yunanlılar Aydın'a oldukça ihtiyatlı bir şekilde girerler, kuzeyden Topyatağı sırtlarından, güneyden Tellidede sırtlarına ve Aydın'ın ortasından geçen caddeden olmak üzere 3 koldan 27 Mayıs 1919, Pazartesi günü işgallerini gerçekleştirirler. Mustafa Kemal, 9. Ordu Kıtaları Müfettişi, Padişahın Fahri Yaveri sıfatıyla Havza'dan Kolordu Kumandanlıkları'na çektiği telgrafta; "Yunan ordusu Manisa ve Aydın civarlarını da işgal etmiştir" diyerek işgallere karşı konulmasının üzerinde durmakta ve bu gelişimin Doğu bölgesinde de işgal kavramının genişleyebileceği kaygısının yoğunlaştığını belirtmektedir. Aydın'dan sonra Yunanlılar, ilerlemek ve işgal bölgesini genişletmek isterler. Amaçlarına erişmek için Nazilli ve Denizli'de, sözde, top ve makineli tüfeklerle donatılmış 12.000 kişilik bir milis kuvvetinin hücumundan Hıristiyan halkı korumak için güçlü bir Yunan müfrezesini yola çıkarırlar. Gerçek amaçları ise, İtalyanların önünü keserek bu bölgelere kendilerinin sahip olmasıdır. Umurlu, Köşk ve Sultanhisar'ın ardından 3 Haziran 1919, Salı günü Nazilli'yi işgal etmelerine karşın, 19-20 Haziran'da ise Nazilli'yi boşaltarak Aydın'a çekilirler (Başaran, 2006: 72).

Yunanlıların gelişinden pek kısa bir süre sonra halk yerel direnme örgütleri oluşturmaya başlar. Düşman işgali altında yaşamaktansa özgürlük için savaşarak ölmek daha iyidir. Önce 175. Piyade Alayı askerleri direnç gösterir, sonra Yörük Ali, Kılıoğlu Hüseyin Efeler ve kızanları askerlerle işbirliği yaparlar. Sonra da bunlara Demirci Mehmet Efe kuvvetleri katılır. Demirci Mehmet Efe Aydın Cephesi Komutanı olarak ulusal hükümet kurulup düzenli ordunun etkinliği artana dek bu görevde kalır. Halkın da katkısıyla efeler Yunan ordusuna rahat vermezler (Doğan,

1983: 17-18). Haziran'da da Köprübaşı'na yapılan saldırı sonucu "Aydın Muharebeleri" başlar. 30 Haziran'da, şiddetli çarpışmalar sonucu Aydın kurtarılmasına karşın, Yunan kuvvetleri 30 Haziran'da aldıkları emir gereğince, 3 Temmuz'da Aydın'a taarruz ederler. Her ne kadar şehirdeki az sayıdaki ulusal güçler direnirlerse de, onların da geri çekilmesiyle 3 Temmuz 1919'da Aydın yeniden Yunanlıların eline geçer (Başaran, 2006: 73).

30 Ağustos 1922 de Mustafa Kemal'in "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri" komutuyla, Yunanlıları önüne katan ordularımız, 7 Eylül 1922'de Aydın'ı kurtarırlar, 9 Eylül 1922'de İzmir'de denize dökerler. Yıllarca süren acı ve işgal yılları böylece sona erer. Aydın'ın gelişip güzelleşmesi, yol, su, fabrika, elektrik gibi hizmetlerden yararlanması cumhuriyet döneminde olur (Doğan, 1983: 17-18).

2. Aydın İli Coğrafi Yapısı

Tüm Batı Anadolu'da olduğu gibi Aydın ve yakın çevresindeki yerleşme yapısında meydana gelen asıl değişimlerin başlangıcı, MÖ 1200 yıllarında Balkanlarda oluşan Kavimler göçüyle başlar. Balkanlarda yaşayan Traklar, boğazlar yoluyla ya da daha güneyde Ege Denizi'nden geçerek Batı Anadolu'ya ulaşırlar. Trak kabileleri göçebe olmalarına rağmen, Büyük Menderes Ovası'nın kenarlarına yerleşmeler kurarak göçebelikten vazgeçer ve buradaki tarıma uygun şartların da yardımıyla tarla kültürüne yönelirler. Aydın'ın temelini oluşturan Tralleis antik şehri de bu yerleşmelerden biri olur. Aydın'ın yaklaşık 1,5 km kuzeyinde Topyatağı denilen alanda kurulan ve bugüne ulaşan gymnasiumunun kemer kalıntıları nedeniyle halk arasında Üçgözler olarak da bilinen Antik kentin, nekropol alanının günümüzde Kemer, Girne ve Zafer mahallelerine kadar uzandığı ortaya çıkar. Tralleis'in Trakya'dan göç eden bazı Tiral kabileleri tarafından kurulduğu ve ismini de bu kavimden aldığı başta Strabon olmak üzere bugüne kadar Trallies hakkında en geniş çalışmalardan birini yapan Rayet ve Thomas gibi birçok araştırmacı tarafından da belirtilir (Uğur, 2003: 43).

Aydın Batı Anadolu'da, Büyük Menderes vadisinin kuzey kenarında Aydın Dağları'nın güney eteğinde kurulmuş bir şehirdir. Doğal güzellikleri ve bereketli toprakları nedeniyle Aydın tarihin her döneminde ilgi odağı olur. MÖ 5. yüzyılda

yaşamış olan Yunan tarihçi ve antik yazar Heredot bu güzel topraklar için “gökyüzünün altındaki en güzel yeryüzü” tanımında bulunur. Ayrıca Aydın “dağlarından yağ, ovalarından bal akan diyâr” şeklinde anılır. Şehir, Adalar denizi kıyılarını Anadolu içlerine bağlayan anayol üzerinde ve tabîî bir yol olup Menteşe Bölgesi’ni Aydın’a bağlayan Çine çayının kavuşma noktasında bulunması açısından önemli bir yerleşme yeridir. Bir dağ yolu da şehri Aydın Dağlarının kuzeyinde Küçük Menderes vadisi üzerinden Tire’ye bağlar. Bu özelliklere sahip olmasına rağmen müdafaa imkânları dolayısıyla incelenen dönemde Aydın şehri ovada değil ovaya ve yollara dik yamaçlarla hâkim olan ve etrafından derin vadilerle ayrılmış 160-170 m yüksekliğinde dört köşeli bir düzlükte kurulur. Aydın ili topraklarının %63,4’ünü dağlar oluşturur. Bu dağlar kuzey ve güney dağlık kütleleri olmak üzere iki kısımdır. Kuzeyde bulunan dağ kütlesi Aydın dağları olarak bilinir. Bu dağ sırası doğudan batıya doğru Çamlık, Oyuk, Karlık, Malkaç (Malgaç, Malkoç) ve Cevizli dağlarından oluşur. Güneyde kalan dağ kütlelerini ise Menteşe dağlık bölgesinin bir kısmı oluşturur. Toros dağlarının uzantısı durumunda olup Aydın iline doğudan Baba dağının uzantısı olarak girer. Batıya doğru Karıncalı, Madran (Madranbaba), Gökbel ve Beşparmak dağları uzanır. Bu dağ silsilesi Bafa gölünü yarım daire biçiminde çevirir. Tüm bu dağ dizisine tarihte Latmos Dağ silsilesi de denilmektedir. Aydın ilinde bulunan ova ve düzlük alanlar il topraklarının %21’ini oluşturur. Bunlar genelde Büyük Menderes vadisine yayılır. Büyük Menderes ovası il topraklarının kuzey doğusundan güney batısına değin uzanan 20 km genişliğinde bir ovadır. Bu ovanın kimi bölümleri buldukları yörelerin adlarıyla bilinir. Bunlar arasında, Çerkez, Aydın, Koçarlı ve Söke ovaları sayılabilir. Aydın’ın güneyinde Madran ve Gökbel dağları arasında kalan düzlükte Çine ovası bulunur. Çine çayının getirdiği alüvyal birikintilerle oluşmuştur. Büyük Menderes ovasından sonra bölgenin ikinci büyük ovasıdır. Aydın ilinde geniş alanlar kaplayan platolar yoktur. Fakat dağlar üzerinde tipik plato özelliklerini yansıtan küçük düzlük ve yaylalar bulunur. Aydın kentinin kuzeyinde tarihi Tralles Kenti harabelerinin bulunduğu yerde eğimi kuzeyden güneye yaklaşık 1° olan bir yayla bulunmaktadır (Akbulut, 2008: 10-11).

II. KÖŞK İLÇESİ

1. Köşk İlçesi Tarihi

Araştırmalara göre birçok uygarlığın izlerini taşıyan yöre, sırasıyla Hitit (Eti) Frigya, Lidya, Pers, Roma, Bizans dönemlerini yaşar, daha sonra da Selçukluların ve Osmanlıların egemenliğine girer. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında en çetin, en acımasız olayların yaşandığı bölge, efe ve zeybeklerin üstün gayretleri ve vatanperverlikleri sayesinde 6 Eylül 1922 tarihinde işgalden kurtarılır. Bu nedenle, 6 Eylül Köşk' ün "Kurtuluş Günü" olarak çeşitli törenlerle kutlanır. Yörenin tarihi ile ilgili ilk bilgiler, Hititlerin bırakmış oldukları höyük ve mağaradaki kalıntılar ile kralların yıllıklarından elde edilir. MÖ 1200 yıllarında Friglerin, İllirya saldırılarından kaçarak, boğazlar üzerinden Anadolu' ya gelmeleri, Büyük Menderesin yukarı platosuna yerleşip devlet kurmaları ve Hititleri yıkmalarıyla bölge Frig hâkimiyetine girer. Friglerin kurdukları devlet, MÖ 676'da yıkılınca, kıyı şeridi hariç olmak üzere, bölgeye Lidyalılar hâkim olur. Bölge, Lidya Kralı Kresus zamanında altın çağını yaşar, aynı kralın Pers Kralı Kuros (Kiruz) ile yaptığı savaşı kaybetmesiyle Pers (İran) hâkimiyetine girer. Ancak, Perslerin sert yönetimi ve hoşgörüsüz davranışları, karışıklıklara yol açar. MÖ 500 yıllarındaki karışıklıklar, yöre halkının bir kısmının Mezopotamya'ya sürülmesi, kalanların ise köle yapılmasıyla sona erer. Ancak kısa zaman sonra Büyük İskender'in geniş fetih siyasetine dayanamayan Perslerin yenilgisiyle bölge, Makedonya İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girer.

Büyük İskender, yapacağı seferler için bölgeyi üs olarak kullanır. Makedonya İmparatorluğu'nun yıkılıp, İskender'in ölümüyle parçalanmasından sonra Bergama Krallığı yöreye hâkim olur. Bergama Krallığı'nın da sona ermesiyle bölgede Roma hâkimiyeti başlar. Böylece 200 yıl süren Helenistik dönem sona erer, Roma çağı başlar. (MÖ 133). Romalıların Batı Anadolu'ya hâkim olma süreci, MÖ 192'de başlayan ve MÖ 70 yılında biten saldırılardır. Roma orduları Efes üzerinden Aydın topraklarına girerek Söke-Milet önünde Menderes Nehri'ni geçtikten sonra Dalama, Yenipazar, Köşk üzerinden ilerleyerek Nazilli-Esenköy-Arpaz Kalesi önüne gelirler. Kısa sürede, Arpaz Alında Alabanda, Afrodisias, Trail Priyen Milet, Nyssa (Sultanhisar) ve Magnezi gibi Aydın yöresinin önemli kentleri işgal edilir. İdare,

yöreye atanan valilerce sağlanır. Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı dönemde bölgeye gönderilen Hıristiyan papazlar ile Hıristiyanlığı yayma politikaları izlenir.

MS 395 yılında yöre, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla, Doğu Roma'nın (Bizans) hâkimiyeti altında kalır ve Bizans'ın bölgedeki hâkimiyeti Selçukluların Anadolu'daki etkili akınları başlayıncaya kadar devam eder. 11. Yüzyılda Ege kıyılarını ele geçiren Aydınöğulları, burada hâkimiyet kurar. Bu bölgedeki hâkimiyet, Haçlılar ile Türkler arasında el değıştirmiş ise de ilk Türk Amiralî Çaka Bey'in de yardımlarıyla Anadolu Selçukluları bölgeyi tekrar fetheder. Anadolu Selçuklu hâkimiyetinin zayıflamasıyla bölgede Menteşe ve Germiyan Beylikleri kurulur. Germiyan Beyi Yakup Bey, Subaşısı Aydın oğlu Mehmet Bey'i bölgeye gönderir. 1307'de Birgi'yi alan Mehmet Bey, Birgi Bey'in kızıyla evlenerek onun askerleri ve topraklarıyla Aydınöğullarına katılmasını sağlar. Oğlu Süleyman Şah'ın da Menteş Bey'in kızı ile evlenmesiyle Köşk ile birlikte Karacasu, Bozdoğan, Atça, Sultanhisar, Umurlu ve yöresi Aydınöğlü Mehmet Bey' in hâkimiyetine geçer.

Köşk Selçuklular zamanında Fındıklı olarak anılmaktadır. Daha sonraki zamanlarda ise Sandıklı ismi verilir. 1653 yılında meydana gelen büyük bir depremle yerle bir olan kent o günden sonra Göçük olarak anılmaya başlanır. Halk arasında zamanla değışen Göçük kelimesi günümüze Köşk olarak intikal eder. 1876'da bucak olan Köşk, 1932 yılına kadar belediye'dir. 1958 yılına kadar muhtarlık olarak yönetildikten sonra, 9 Mayıs 1990 tarihinde kabul edilen, 20 Mayıs 1990 tarih ve 20523 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 3644 sayılı kanun ile ilçe olur.¹

2. Köşk İlçesi Coğrafi Yapısı

Ege Bölgesi'nin asıl Ege Bölümü'nde yer alan Köşk, Aydın il merkezine 18 km uzaklıktadır. İlçenin batısında Umurlu Mahallesi, doğusunda Sultanhisar İlçesi, güneyinde Dalama Kasabası, kuzeyinde ise İzmir'in Ödemiş ve Beydağ ilçeleri yer alır. İlçe ayrıca Büyük Menderes çöküntü hendeğinde, Büyük Menderes'in kuzeyinde konumlanmıştır. Denizden yüksekliğı 65 metredir. İlçe, 91,976 km² lik bir

¹ <http://www.koskilcesi.com/ilcemiz>, 30.05.2015, 03:16.

alana sahiptir. İlçenin kuzeyinde doğu-batı yönünde uzanan Aydın Dağları bulunur. Güneyinde Menderes Nehri ve Mentеше Dağları ile çevrili olan Köşk, Büyük Menderes çöküntü ovasında yer alır.

Köşk Ovası, Büyük Menderes Nehri'nin son 2500 yıldan beri taşıdığı alüvyonlarla dolmuştur. Alüvyon ova içerisinde eğim azlığı nedeniyle salınarak akan nehir, ovada çok sayıda kavis çizerek doğu-batı doğrultusunda akar. İlçede bulunan en önemli akarsu, ovanın yüzeyinde doğu-batı doğrultusunda uzanan ve Ege Denizi'ne dökülen Büyük Menderes Nehri ve ilçenin kuzeyinden Aydın Dağları'ndan doğan, güneye doğru akan ve Büyük Menderes de son bulan Başçayır deresidir. Başçayır deresi yaz kuraklığına bağlı olarak Büyük Menderes'e ulaşamaz. Ayrıca ilçe sınırları içerisinde Ethembey gölü ve Yavuzköy küçük çaplı göllerdir. Vermiş olduğumuz bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapmamız gerekirse şunları söyleyebiliriz: Aydın ili ve Köşk ilçesi tarihi paralellik gösterir. Aynı zamanda bu iki yöre coğrafi bakımdan benzer özelliklere sahiptir. Bereketli toprakları ve jeopolitik önemleri nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmışlardır.²

² <http://www.koskilcesi.com/ilcemiz>, 30.05.2015, 03:16.

BİRİNCİ BÖLÜM

BELLEK, DERLEME VE KURAM

I. KÜLTÜR KAVRAMI VE KOLEKTİF BELLEK ÜZERİNE

İlk insanın yaratılışından, günümüze kadar geçen süreyi kapsayan “insanlık tarihi” oldukça geniş bir kültür mirasına sahiptir. Bu miras gerek sözlü olarak, gerekse yazı yoluyla nesilden nesile aktarılmış ve kısmen günümüze kadar ulaşmıştır. Unutulan gelenek, görenek ve ritüellerin yerini yenileri almış böylece işlevin sürekliliği sağlanmıştır. “Bütün inanç sistemleri ve kültürlerin temelinde, zorunlu olarak belli sayıda temel semboller ve ritüellerin olması gerekir. Birinin ya da ötekini alabileceği şekil farklılıklarına rağmen bunlar, her nerede olursa olsunlar aynı anlama sahiptirler ve aynı işlevi yerine getirirler” (Durkheim, 2005: 21; Alver, 2010: 207). Kültür; sözlük manası itibari ile tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür. (Akalm, 2011: 1558). Kültürü “bütün bir yaşam biçimi ve ortak bir semboller bütünü” olarak tanımlamak da mümkündür (Işık, 2013: 155). Yani kültür kavramı denince, bize anımsattıklarından çok daha fazlası kastedilir aslında. En genel hatlarıyla kültür, yaşam şeklimizi ifade eder. Sosyal hayatımız içerisinde kuşaklar boyu aktarılan maddi ve manevi ürünlerin tümü, bir milletin kültürü kapsamına girer. Örneğin bir milletin dili, duygu ve düşüncelerini ifade etme şekilleri, gelenek, görenek, töre, örf ve adetleri, kurumları, sosyal ve siyasi yapıları, yasaları, törenleri, kutlamaları, kullandığı alet ve teknikleri, sanat eserleri, yaşamlarını sürdürme şekilleri, dinleri, inançları, müzikleri, dansları, sporları hepsi kültürel ürünlerin kapsamındadır (Yazıcıoğlu, Yılı Yok: 12). Fakat tüm bu söylenenler bizlere net bir kültür tanımı sunamaz. Kültür sosyolojisinin birincil sorunu da budur (Williams, 1993: 8). Bu sorunun ortadan kalkması için daha başka tanımlara da kucak açmamız gerekir. Eğer kültürü bütün bir yaşam biçimi olarak algılar ve sadece bu şekilde yorumlarsak bunun ötesine geçen ilgili önemli terimleri görmeyebiliriz (Williams, 1993: 210).

Kültür olgusuna değinirken sorgulanması gereken en önemli konu ise kültürün evrensel mi yoksa millî mi olduğudur. Durkheim, öz itibariyle kültürün evrensel

olduğunu söyler. Sadece şekilsel olarak farklılıklar bulunduğunu belirtir ((Durkheim, 2005: 21). İşte bu farklılıklar her ulusun kendine ait millî bir kültür oluşturmaya zemin hazırlar. Kültür artık evrensel olmaktan çıkıp, içinde doğup büyüdüğü toplumun genlerini taşır. Millî bir vasıta olarak yaşamına devam eder (Gökalp, 2009-a: 40-46). Bu durum aynı zamanda milletler arası rekabet ortamını yaratır. Her ulus kendi kültürünün daha ileri olduğunu, başka bir deyişle kendi sanatının, biliminin, dilinin, dininin, vs. diğer milletlere göre üstün olduğunu öne sürer. Bunun nedeni hiç şüphesiz, ulusun devamını sağlama endişesi ve tarihe derin izler bırakma gayretidir. Bu rekabet ortamı zaman zaman kültür çatışmalarına da sahne olur. Çatışma olaylarının ardından, çatışmayı yaşayan iki grubun bellekleri incelendiğinde görülmektedir ki, her iki grup da olaylar hakkında kendi resmi belleklerini meydana getirir. Yaralar, haksızlıklar, yakınların kaybı, maddi zararlar, maruz kalınan hakaret ve aşağılanmalar, tehdit ve tehlikeler bu belleklere malzeme oluşturur. Dolayısıyla tarafların kolektif bellekleri ve olaylara ilişkin temsilleri, uzlaşmanın sağlanmasını engeller. ‘Bellek belleğe karşı’ dikilir! Her grup ulusal tarih içinde kendine daha geniş ve daha güzel bir yer açmaya çalışır. Ama birinin genişlemesi, diğerinin daralması gibi ekolojik bir dengeye tabi olunca, rekabet çatışmaya dönüşür. Birisi için kahramanlık olan, diğeri için ihanet ve alçaklık olur (Bilgin, 2013: 36). Ortaya koyulan bu bilgiler, toplum nezdinde kültür kavramına verilen değerin açık bir göstergesidir.

Uluslar yazıyı tanımadan önce kültür birikimlerini sözlü olarak geleceğe aktarmışlardır ve bu durum zamanla bazı ananelerin yok olmasına sebep olmuştur. Çünkü sözlü kültürde insanların tek sermayesi zihinleridir ve geçmiş süzgecinden süzülüp gelen bir değeri aklıda tutmak, unutmamak bir hayli zordur. Bu zorluk ancak sözün yazıya bağlanmasıyla giderilebilmiştir. Böylece geleceğe elle tutulur gözle görülür daha somut kaynaklar bırakılmıştır. Kısacası kültürün gelişim sürecinde önce sözlü kültür doğmuş, daha sonra yazılı kültür oluşmuştur. Bugün yazılı kültür ile beraber sözlü kültür de devinim ve gelişimine devam etmektedir.

Halk Anlatıları Bağlamında Aydın/Köşk Merkezli Çalıkakıcı Hikâyeleri ismini taşıyan bu çalışmada, kültürün daha çok sözel kısmı ile ilgilenilmiştir. Bu nedenle “sözlü kültür” kavramını biraz daha açmak çalışmanın seyri açısından faydalı

olacaktır. İnsanların yazı ile henüz tanışmadığı devirlerde doğan ve gelişimini yine bu doğrultuda sürdüren kültür ögesine **sözlü kültür** ismi verilir. Yukarıda da belirtildiği gibi sözlü kültürün tek sermayesi insan zihnidir. Bu sebeple ezberlenmesi ve geleceğe aktarılması aşamalarında zorluklarla karşılaşmıştır. Sözlü kültürün oluşum, gelişim ve nakil biçimleriyle, bu biçimlerin tarihsel süreçleri ve yazılı kültürle karşılaşmasının doğurduğu sonuçlar üzerinde duran çalışmalarıyla tanınan Walter Ong, sözlü kültürle yazılı kültür arasındaki farkları sorguladığı *Sözlü ve Yazılı Kültür* adlı çalışmasında, sözlü kültürü iki çağa ayırarak inceler. "...yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bile bilmeyen, iletişimin yalnız konuşma dilinden oluştuğu kültürler, '**birincil sözlü kültür**' olarak nitelendirilir. Buna karşılık günümüz ileri teknolojisiyle yaşantımıza giren telefon, radyo, televizyon ve diğer elektronik araçların 'sözlü' nitelikleri, üretimi ve işlevi önce yazı ve metinden çıkıp sonra konuşma diline dönüştüğü için '**ikincil sözlü kültür**'ü oluşturur" der (Oğuz, 2003: 31; Ong, 2010, 23). Görüldüğü üzere Ong, sözlü kültürü de kendi içerisinde tasnife tabi tutar. Bu sınıflandırma aynı zamanda sözlü kültürün yayılmış olduğu geniş alanı daraltır ve kavramın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur.

Ong'a göre, **Birincil Sözlü Kültür** henüz yazı ve matbaanın varlığından kimsenin haberi yokken, halkın günlük konuşma dilinden meydana gelir (Ong, 2010: 23). Hâl böyle olunca kişilerin yaşamda göstermiş oldukları davranışlar daha samimidir. Bu dönem hakkında bilgi veren yaratılar günümüze dilden dile aktararak ulaşmıştır. Sadece konuşma diliyle yaşatılmaya çalışılan bu anlatılar zamanla ister istemez varyantlaşmışlardır. Yaratıların orijinalliklerini yitirmeleri söz konusu olsa da varyantlaşma kültürel bir zenginlik olarak algılanabilir (Ong, 2010: 76).

İkincil Sözlü Kültür'de ise durum tamamen farklıdır. Bu devir teknolojiyle içli dışlıdır. Telefon, radyo, televizyon gibi teknolojik ürünlerin sözlü kültür içindeki işlevlerini göz önüne alarak değerlendirir, önce yazı ve metinden çıkıp sonra konuşma diline yerleşir (Ong, 2010: 23). Bugün içinde yaşadığımız elektronik çağ "ikincil sözlü kültür" çağıdır; varlığı yazı ve matbaa teknolojisine dayanan telefon, radyo ve televizyona özgü sözlü kültürün çağıdır. Ong, tarih boyunca söz teknolojilerinin yazı, matbaa ve bilgisayar ile belirlediğini, her bir teknolojinin, insanlığın ortak bilincinde yeni olanaklar sunarak düşünme ve anlatım biçimini

çeşitlediğini ve zihniyet farklılıkları yarattığını ifade eder (Yağcı, 2005: 21). Sonuç olarak **Birincil** ve **İkincil Sözlü Kültür** arasındaki en belirgin fark, ikincil sözlü kültürün teknolojik çağa hitap etmesidir. Oysa birincil sözlü kültür sadece insana dayalı bir dönemi kapsar. Bu durumda birincil sözlü kültürün yazı ile hiçbir şekilde bağı bulunmaz. Ama ikincil sözlü kültür önce yazıya oradan konuşma diline geçer. Hâl böyle olunca birincil sözlü kültür, ikincil sözlü kültüre oranla daha doğal ve samimidir.

Tüm bu gelişim ve değişim evresi içerisinde kültür, toplumların yaşantısında her zaman önemli bir yere sahiptir. Çünkü insanlar ortak duyuş ve düşünüşleri sonucunda **kolektif belleğin** doğuşuna zemin hazırlar ve böylece sosyal kimlik sahibi olurlar. İlk kez 1902 yılında Avusturyalı yazar Hugo von Hofmannsthal tarafından kullanılan **kolektif bellek** kavramı (*memoire sociale*), sosyal bilimler vokabülerine (söz varlığı) Durkheim'ın öğrencilerinden Maurice Halbwachs tarafından sokulur. Kolektif belleği en geniş anlamı ile bir grubun grup üyeleri tarafından ortak olarak paylaşılan ve grup kimliğini biçimlendiren aktif geçmişi olarak tanımlamak mümkündür (Bilgin, 2013: 73). Durkheim, kolektif belleği “ortak bilinç” tabiriyle açıklar ve şu tanımda bulunur: “Bir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümü, kendine özgü yaşamı olan belli bir dizge oluşturur; buna ortak bilinç denilebilir” (Durkheim, 2006: 110; Alver, 2010: 209). Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, toplumların tarihi ile kolektif belleklerini birbirine karıştırmamaktır. Çünkü bu iki disiplin iç içe geçmiş gibi gözükse de, aslında birbirinden çok farklıdır. Örneğin tarihin kolektif bellekten en önemli farkı, ortaya koyduğu ürünün niteliğinden ziyâde hareket tarzındadır. Çünkü tarih, yanılabilir, eleştirilebilir, yenilenebilirdir; doğru olandan çok “doğruya yaklaşmış görünendir”, ancak “akademik disiplin içerisinde ve oyunun kurallarına göre ortaya konmuş”tur. Bu disiplin nedeniyledir ki, tarihçinin anlatısında, ‘biz’ yoktur. Oysa kolektif belleğin anlatısı, bir aidiyet formatına göre yazılmak zorundadır. İkinci olarak, tarihçinin inşa ettiği tarihin kapsamı da farklıdır. Zira kolektif belleğin anlatısı (özellikle canlı belleğinki) esas olarak yereldir, bunda olaydışı referanslar fakir ve arızidir. Bu bir ‘yakın düzen tarihi’dir. Bir başka deyişle, birbiriyle temas halindeki ya da aynı duyumsal alanda mevcut öğelerin (kişiler, yerler, kurumlar, şeyler, mikro-olaylar) bir öykü içinde toplanmasından oluşur

(Bilgin, 2013: 28). Aynı zamanda, kolektif bellekte gerçek tarihin, hatırlanan tarihe ve ardından efsaneye dönüştüğü görülür (Assmann, 2015: 60-61).

Kolektif Bellek denince, aklımıza gelmesi gereken ilk şey hiç kuşkusuz geleneklerdir. Çünkü gelenekler, kuşaktan kuşağa aktararak değişmez olan gerçeklerdir (Gökalp, 2009-b: 65). Aynı zamanda bu kavram, kültürel anlamın devredilme ve canlandırılma biçimi olarak kültürel belleğin alanına girer (Assmann, 2015: 28). Bu devredilme ve canlandırılma eyleminde ve geleneğin geleceğe taşınmasında anlatıcı da büyük bir öneme sahiptir. Örneğin Marc Bloch, eskiçağ kırsal toplumlarında, gazetenin, okulun, askerlik hizmetinin gelişmesinden önce, yaşayan en genç kuşağın eğitiminin, genellikle yaşamdaki en yaşlı kuşakça üstlenildiğine dikkati çeker. Bu tür köy toplumlarında, özellikle yaz dönemlerinde olmak üzere, çalışma koşulları anayı ve babayı hemen bütün gün evden uzak tutar; küçük çocuklar daha çok ninelerince ve dedelerince yetiştirilir; öyle ki grubun belleği, ana babalardan çok, en azından ana babalar kadar ailenin en yaşlı üyelerince aktarılır. Bu süreç, çocuğun yaşamının çok erken evresinde başlar. Aynı anadan doğan kardeşleri ve aynı aile içinde yaşayan öteki çocuklar arasına katılır ve bu tarihten başlayarak eğitimi, daha çok ninenin eğitimine girer. İlk makinelerin topluma girişine dek evin hanımı, yemekleri hazırlayan ve çocuklarla yaşayan tek kişi ninedir. Gruba dilini öğretmek, onun görevidir. Öykülere eski Yunanlıların *geroia Cicero'nun fabulae aniles*³ demesi ve Perrault'nun *Cantes (Masallar)* kitabındaki resimlerde çevresinde çember oluşturmuş çocuklara öykü anlatan yaşlı bir kadının yer alması, ninenin grubun anlatı etkinliğini ne ölçüde üstlendiğini gösterir. Böyle bir bağlamda, kuşaklar arası iletişimin, deyim yerindeyse “telefon oyunu” biçiminde yürütüldüğünü düşünemeyiz; onların atalarıyla ancak ana babalarının aracılığıyla ilişki kurduklarını söyleyemeyiz. Tersine her yeni kafayı biçimlendirmede, bir yandan değişmenin öncüsü olabilecek genç kuşağın sıçrama yapmasını sağlarken, aynı zamanda biçimlenmeye en açık kafa ile esneklikten en uzak kafayı birleştirerek, bir geri adımın atılması söz konusudur. Bloch bunun, birçok köylü topluluğunun yapısında saklı gelenekçiliğe azımsanmayacak ölçüde

³ Geroia: Yaşlı anlamına gelen “geron” kökünden türetilmiş Eski Yunanca bir sözcüktür. Fabulae Aniles ise “kocakarı masalı” anlamına gelir. (Connerton, P. 1999. *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. A. Şenel, çev. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 63).

katkıda bulunmuş olacağını ileri sürer (Connerton, 1999: 63-64). Bizim kültürümüz için de durum farklı değildir. Henüz teknoloji ile tanışılmadığı zamanlarda, özellikle kırsal kesimde yaşayan toplumumuz masal, efsane ve şiir gibi gelenekten beslenen türlere sıklıkla başvurur. Bu sosyal faaliyet genellikle ocak başlarında gerçekleştirilir ve anlatıcılar yaşlı insanlar, özellikle de kocakarılarıdır. İhtiyar kuşak, genç kuşağın hoş vakit geçirmesini sağlarken aynı zamanda onları eğitime misyonunu da üstlenir. Bu durum kuşak çatışmasına neden olmaktan ziyâde, geçmişle-geleceğin harmanlanmasına katkı sağlar. Ayrıca anlatıcının asıl işlevi gurup belleğini korumaktır. Bugün sözel kültüre dayalı toplumlarda bu işlevi griot üstlenir. Bir griot olan, Senegalli Lamine Konte, griotluk kurumunun işlevini şöyle anlatır:

“Afrika’da pratikte yazının olmadığı zamanda geçmişi hatırlama ve aktarma işlevi topluluk içinde özel bir gruba verilirdi. Geçmişin başarılı bir şekilde aktarılması için ayrıca müziğin etkili olduğuna inanılırdı. Bu nedenle sözel geçmiş anlatımı görevi griot olarak adlandırılan irticalen müzik yapan müzisyenler sınıfına verildi. Bu kişiler Afrika halklarının ortak anılarının koruyucuları oldular. Griot’lar aynı zamanda temsillerinde sahne sanatlarının tümünü kullanan şair, dansçı, mim sanatçısı idiler.”

Kültürel belleğin hep özel taşıyıcıları vardır. Bunlara şaman “bald” olarak adlandırılan kelt ozanları, griot’lar, rahipler, öğretmenler, yazarlar, filozoflar, mandarinler ve adları ne olursa olsun kendilerine bilgiyi taşıma yetkisi tanınmış olanların tümü dâhildir. Anlamın gündelik biçimin ötesine taşınması ve kültürel belleğin koruması altına alınması, bu işle görevlendirilenlerin, gündelik sorumluluklar ve işlerle ilgilenmemelerini de beraberinde getirir. Yazı kültürüne sahip olmayan toplumlarda, bellek aktarıcılarının uzmanlaşması, bu belleğe yüklenen sorumlulukların gereğidir. En önemli ve en zor olan sorumluluk, anlatının kelime kelimesine aktarımının üstlenilmesi ve başarılmasıdır. Burada insan belleği, “veri taşıyıcısı” olarak yazının bir ön biçimi olarak kullanılır. Bu biçime özellikle ritüel bilginin aktarılmasında rastlanır (Assmann, 2013: 62-63). Assmann’ın belirtmiş olduğu, sözlü kültürün taşınmasında büyük bir öneme sahip olan tipler, Türk tarihi içerisinde de oldukça önemli yer tutar. İslâmiyet’ten önce kam, baksı, ozan, şaman gibi özel isimler alan bu anlatıcılar, İslâmiyet ile birlikte âşık ya da saz şairi adlarıyla anılmaya başlanır (Köprülü, 2012: 82-83) Halk arasında büyük saygı uyandıran bu kişiler, kültürün aktif birer koruyucusu ve aktarıcısı konumundadır. İsmi geçen

anlatıcıların saz eşliğinde ve özel bir ezgiyle dile getirmiş oldukları şiir ve destanlarda, yüzlerce ve hatta binlerce yıl öncesine ait kültür kalıntılarını bulmak mümkündür. Bu kalıntıları gün yüzüne çıkarmak ise sözlü tarihin görevidir. Çünkü sözlü tarihin kültür araştırmalarında yadsınamaz bir yeri vardır. En önemli yanı ise, yazılı kaynakların bizlere iletemediği bilgilere ulaşabilme olanağı sağlamasıdır. Yazılı belgeler çoğunlukla toplumda üst katmanlara ait bir kesime ilişkin bilgileri bizlere ulaştırır, bu yüzden yazılı belgeler çoğunluğa ve basit, gündelik yaşama ilişkin bilgileri pek içermezler. Onun için sözlü tarih anlayışı, siyasi tarih anlayışından çok, sıradan insanların gündelik yaşamlarının zaman içinde nasıl değiştiğini gösteren sosyal tarih anlayışını hedefler (Dural, 1999: XII-XIII). Bu zaman olgusu sözlü tarih için oldukça önemlidir. Sözlü tarihçiler, bilgi sağladıkları kimselerin söylemek zorunda oldukları şeyleri dikkatle dinlerken, doğrusal değil döngüsel bir zaman algısının varlığını keşfederler. Kendisiyle görüşme yapılan bir kimsenin yaşamı bir özgeçmiş değil, bir döngüler dizisidir. Temel döngü gündür; sonra hafta, ay, mevsim, yıl, kuşak gelir. Evet, kendisiyle görüşme yapılan bir kimsenin yaşamı özgeçmiş değil, bir döngüler dizisidir. Çünkü bir yaşamın anlatısı, birbiriyle bağlı anlatılar dizisinin bir parçasıdır; söz konusu anlatı, kişilerin kimliklerini edindikleri grupların öyküsü içine gömülüdür (Connerton, 1999: 35-38).

Anlatıcı ve gelenek üzerine değinmemiz gereken son önemli husus ise, onun geçmişle olan sıkı münasebetidir. Kültür taşıyıcısının en büyük sermayesi hiç kuşkusuz geçmiştir. M. Halbwachs: “Geçmiş kendiliğinden oluşmaz, kültürel yapının ve temsilin sonucudur; her zaman özel motifler, beklentiler, umutlar ve hedeflerle desteklenir ve şimdiki zaman çerçevesi ile biçimlendirilir” der. Jan Assmann’da bu bakış açısının devam ettirilmesi gerektiğini savunur (Assmann, 2015: 98). Frazer’da, bugün sahip olduğumuz kültür müktesebatını geçmişteki atalarımıza borçlu olduğumuzu şu şekilde ifade eder: “Her şey olup bittikten sonra, bizim yabancı olan benzerliklerimiz, ondan farklılıklarımızdan çok daha fazladır; onunla ortaklaşa sahip olduğumuz ve bile isteye elimizde gerçek ve yararlı olarak tuttuğumuz şeyleriyse yabancı atalarımıza borçluyuzdur” (Frazer, 2004: XIII). Kısacası, gökkube altında yepyeni hiçbir fikir yoktur. En yeni fikir, eski bir fikrin yeni bir elbise giymiş halidir (Başgil, 2012: 73).

Görüldüğü gibi kültür kavramının mazisi, kadim kavimlere kadar uzanır ve geniş bir alanı kapsar. Ong ve onu takip eden birtakım araştırmacılar, sınıflandırma metoduyla kültürün bu geniş kapsamını daraltmaya çalıştılar ve bunda da bir hayli başarılı oldular. Bu tasniflendirmenin sonucunda ise karşımıza **bölgesel tarih tezi** çıkar. Yalnız John Tosh, bölgesel tarihçiliğin “geleneksel olarak bölgesel tarihin, bölgesel bağlılıkları bulunan, toplumdaki sosyal konumları dolayısıyla ufukları sınırlı olan amatörlerin elinde kaldığını” vurgular. Tosh’un bu görüşlerini değerlendiren Salih Özbaran, “Bunu Türkiye için de söylemek yanlış olmaz kanısındayım: Bir müze müdürünün, bir hafız-ı kütübün, bir emekli öğretmenin ya da doğup büyüdüğü yöreye hizmet göstergesi olarak işe koyulan bir amatörün uğraş alanı olmuştur tarih” der (Yetkin, 1999: X-XI). Batı Anadolu coğrafyasında önemli bir kültür dinamiği olan efelik (zeybeklik) müessesesi üzerine bugüne kadar pek çok inceleme gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, bunların çoğunun amatör araştırmalar olduğu ve bu eksikliğin bir nebze de olsa giderilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu nedenle *Halk Anlatıları Bağlamında Aydın/Köşk Merkezli Çalıkakıcı Hikâyeleri* başlıklı bu çalışma, ilmi disipline bağlı kalınarak sizlere sunulmuştur. Burada kastedilen asla tarih biliminin sınırlarını işgal etmek değil, aksine onunla ortak adımlar atıp halk bilimine yeni bir soluk kazandırmaktır. Çalışmaya ismini veren çalıkakıcı kavramının tam manasıyla kavranabilmesi için, öncelikle efelik (zeybeklik) müessesesinin iyi etüt edilmesi gerekir. Çünkü birbirinden bağımsız düşünemeyeceğimiz bu iki kültür mirası sıkı bir ilişki içerisindedir. Efelik müessesesi ve çalıkakıcılık oluşumu özelde Ege Bölgesi’nin, genelde ise Türk kültür tarihinin geçmişinde derin izler bırakmışlardır. Bu nedenle nesilden nesile aktarılan halk anlatıları içerisinde, birçok çete hikâyesine rastlamak mümkündür. Bu hikâyeler dile getirilirken karşılaşılan en büyük problem ise, anlatıcıların ve bölge halkının efe ile çalıkakıcıyı birbirinden ayıramamasıdır. Oysa ki çalıkakıcı ve efe, hem eylem hem de misyon bazında birbirlerinden çok farklıdır. Hatta bu iki olgu birbirinin tam zıttı özellikler taşır. Efeler toplum için mücadele verirlerken çalıkakıcılar kendi menfaatleri uğruna dağa çıkarlar. Bu bağlamda değerlendirildiğinde efelik sosyal bir kimlik kazanır. Başlangıçta herhangi bir haksızlık ya da eksiklik üzerine dağa çıkan efeler, zamanla halk nezdinde kahraman mertebesine yükselirler. Hatta bu bahadırlık öyle bir noktaya ulaşır ki, halkta efeye kurşun işlemeyeceği inancı doğar. Kırsal

eşkıyaların çoğunun yeniden –dağıtıcı unsurlar mı yoksa doğru dürüst bir ideolojisi ya da toplumsal ve siyasî ideali olmayan fırsat düşkünü, yol kesen haydutlar mı oldukları sorusu oldukça önemlidir. Kırsal kesimde Robin Hood’ların var olduğu sugötürmez. Köylüler, cemaatlerinin bir parçası olmayı sürdüren ve zenginden çalıp yoksula dağıtarak kendilerine yardım edenlere sevgilerini göstermek için pek çok halk hikâyesi ve türküsü üretmişlerdir. Ender rastlanan bu insanlar, başlangıçta, halk hikâyelerinde rastladığımız efsanelerin yaratılmasına katkıda bulunmuşlardır. Hobsbawm’a göre bunlar, gelişkin bir adalet duygusuna sahip, eşitliği yeniden kurmak için gerekenleri yapabilen olağandışı toplumsal varlıklardı. Oysa köylülerin zihninde yer edenlerin çoğu, başlangıçtaki hayır amaçlı faaliyetlerini kırsal nüfusun kendisiyle işbirliği etmesini güvenceye almak için ince ince tasarlamış olanlardı. Bu kişileri efsaneleştiren anlatılar, ülke topraklarında yayılıyor ve köy hayatının repertuarlarının bir parçası haline geliyorlardı. Bu repertuarların varlığı ve efsanevi kişilikler üzerine anlatılar birtakım metodolojik sorunlar doğurmaktadır. Tarihsel kayıtlardaki farklılıkları birbiriyle bağdaştırmak güçleşmektedir. Bir kere, tarihsel kayıtları, hikâyeler, şiirler ve pek çok kişinin zihninde olaylara biçilen efsanevi açıklamalarla bağdaştırmak genelde zor olur. Ahaliyi eşkıyalara karşı kıskırtmak devletin çıkarına olduğu için, tarihsel kayıtlarda bu adamlardan genelde tehlikeli asiler olarak bahsedilir. Halk hikâyeleri ise büyük bir değişkenlik göstermekte ve bu adamların yapıp ettiklerini insanüstü işler seviyesine çıkararak inanılırlıklarını yitirmektedirler. “Eşkıyalar, kötü ünleri ve halkta uyandırdıkları hayranlık dolayısıyla, gerçekte kurgu arasındaki arafta yaşarlar” diyen Richard Slatta bunu çok iyi ifade etmektedir (Barkey, 1999: 184-185). Örneğin, devlet belgeleriyle halk ürünleri arasındaki tutarsızlığa Osmanlı İmparatorluğu’nda da rastlanır. Hükümet görevlileri, devlet belgelerinde ünlü toplumsal eşkıyalardan celâlî olarak söz etmiş ve bölgesel liderlere onları yok etmelerini emretmişlerdir. Halk edebiyatı ise onları Anadolu’nun kırsal kesimindeki her erkek çocuğunun özendiği kahramanlara dönüştürmüştür (Barkey, 1999: 186).

Efeye halk tarafından tarihi seyir içerisinde verilen bu değer, araştırmacıların da dikkatinden kaçmaz ve bugüne kadar efelik üzerine birçok çalışma yapılır. Fakat bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu daha önce de belirtildiği gibi ilmî disiplinden uzak, amatör araştırmalardır. Değınmemiz gereken bir başka önemli husus ise şimdiye

kadar çalıkakıcılık üzerine yeteri kadar çalışma yapılmamış olmasıdır. Oysaki yeryüzünde her şey zıttı ile mevcuttur. İyinin kıymetini kötüyle karşılaşınca, gündüzün kıymetini ise gece karanlıkta kalınca anlarız. Bu nedenle olayları ilim süzgecinden geçirirken karşıtlıklar üzerinden hareket etmek bize doğru kapının anahtarını sunacaktır. Bugüne kadar hep iyi yönleriyle ele alınıp, bu doğrultuda yazılıp-çizilen efelik müessesesinin bir de olumsuz yönleriyle değerlendirilmesi gerektiği inancı araştırma konumuzun çıkış noktasıdır. Bu çalışmada, halkın belleğinde yer eden çete hikâyeleri titizlikle toplanarak, geçmişe ayna tutmak ve elden geldiğince hak ile bătılın ortaya çıkmasına katkı sağlamak istenmiştir.

Ege Bölgesi'nin şirin ili Aydın'a bağlı Köşk ilçesi ve köylerinde yapılan saha çalışması esnasında, oldukça ilginç bilgilere rastlanılmıştır. Bahsi geçen bilgilerin muhtevası bir hayli geniş olduğu için, birtakım metotlardan yararlanılmıştır. Derleme esnasında ilk olarak görüşme tekniklerinden faydalanılmış daha sonra kaynak kişilerden elde edilen bilgiler tasnif metoduna tabi tutularak sağlıklı bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Sınıflandırılan hikâyeler anlatıcının bedensel hareketlerinden ve bu davranışlara neden olan ruhsal yapısından yola çıkılarak performans metoduna göre değerlendirilmiştir. Adı geçen yöntem ve kuramlar hakkında detaylı malumat vermek, çalışmanın seyri açısından bir hayli önemlidir.

II. DERLEME TEKNİKLERİ

Bilindiği gibi toplumsal araştırmalarda bilgi toplamak amacı ile test uygulama, gözlem, projektif teknikler, arşiv taraması, görüşme ve daha başka yöntemler kullanılmaktadır. Araştırmacı bu yöntemleri inceledikten sonra araştırma amaçlarına en uygun gelen bir ya da birkaçını tercih etme durumundadır (Özoğlu, 1992: 321). Bu çalışmada derleme teknikleri arasında yer alan mülakat ve anket yöntemlerine başvurulmuştur. Bunlardan ilki “bireysel görüşme” ikincisi ise “yığın (grup) görüşmeleri” şeklinde meydana gelmektedir (Erbakırcı, 2005: 3).

1. Görüşme (Mülakat) Tekniği

En basit tanımıyla mülakat; belirli bir amaca yönelik olarak, birden fazla kişi arasında gerçekleştirilen görüşmeler bütünüdür (Altun ve Kovancı, 2004: 55). Saha

çalışmalarının olmazsa olmaz tekniklerinden olan mülâkat (görüşme) yöntemi, performans (icra) metodunun hazırlayıcısı konumundadır. Bu yöntem kullanılırken, derlemeci, anlatıcı-icracı bir arada bulunur ve derlemecinin önceden hazırladığı sorular veya görüşme sırasında kendiliğinden doğan sorular, derlemeci tarafından, kaynak kişi adı verilen anlatıcı-icracıya yönlendirilir. Gerek sorulan sorular ve gerekse alınan yanıtlar, ya yazılmak suretiyle ya da teyp ve video kamera kaydedicilerle kaydedilir. Görüşme yöntemi, halk edebiyatı yaratmalarının derlenmesinde en çok kullanılan yöntemdir. Bu yöntemle, hem kaynak kişi hakkında ve onun altı veya icrası hakkında çeşitli bilgiler elde edilebilir, hem de halk edebiyatı yaratmalarının bizzat metinleri derlenebilir (Oğuz, 2008: 60).

2. Anket Tekniği

Dilimize Fransızcadan geçen anket (enquête) kelimesi, belli bir konuda saptanmış hipotezlere ya da sorulara bağlı olarak bir evren ya da örnekleme oluşturan kaynak kişilere sorular yöneltmek suretiyle sistemli veri toplama tekniği olarak tanımlanabilir (Aydın, 2006: 1). Anket, bilgi toplama yöntemlerinden biri olarak, araştırmaya konu olan bireylerin başkaları tarafından gözlenemeyen davranışlarının ortaya çıkardığı uyarım, yansıma, tutum, düşünce ve yaşantılarına ilişkin bilgileri toplamada oldukça etkilidir. Doğal olarak, bireyin gösterdiği tepkileri yüzeysel bir biçimde ele alıp, doğruluğunu ileri sürmek olanak dışıdır. Ancak anketler aracılığıyla ve özellikle görüşmelerde bilgilerin doğruluğu, elde edilen diğer yardımcı bilgilerle kontrol altında tutulabilir (Özoğlu, 1992: 321).

III. TASNİF

Halk bilimi çalışmaları esnasında karşılaşılan zorlukların başında, elde edilen bilgilerin tutarlı bir şekilde değerlendirilmesi gelir. Çünkü halk yaratıları geniş bir coğrafyaya yayılmış olmakla birlikte, derin bir geçmişe sahiptir. Bu nedenle elde edilen bilgilerin, düzenli şekilde ayrıştırılması önem arz eder ve bu noktada sınıflandırma yöntemi devreye girer. Tasnif, ilkel toplumlardan bu yana âdemoğlunun kullanmış olduğu bir metottur. Bu yöntem sayesinde akıl daha pragmatik bir havaya bürünür ve günlük yaşamda karşılaşılan zorlukların daha kolay aşılmasını sağlar. Düşünce sürecinde temel unsurlardan biri sınıflamadır. Akıl

düzenli ve anlamlı ürünler ortaya koyması için, kullandığı malzemenin tanımlanması ve bu anlamda da sınıflanması gerekir. Sınıflamayla birlikte, her nesne anlam kazanır. Düşünce sürecinde ilk işlem olan anlamlandırma ve adlandırmayla birlikte sınıflama da yer alır. Çünkü anlamlandırma, anlamlandırılacak nesnenin bir özelliğine dayanır. Anlamı veren özellik adlandırmada da etkilidir. Düşünce sürecinde yer alan unsurların hangisinin önce hangisinin sonra olduğunu belirlemek imkânsız olduğundan, bu unsurların önceliği sonralığı üzerinde durmak yersizdir. Esas olan düşüncenin üretiminde ilgili her unsurun yer almasıdır. Bu bağlamda sınıflamaya bakıldığında, sınıflama düşüncenin temel unsurlarından biri olduğundan sınıflama aklın bir kategorisi gibi iş görür. (Bıçak, 2004: 45) Sözlü kültür döneminde, insanların tek sermayesinin zihinleri olduğu düşünülürse, tasnif metodunun önemi daha iyi anlaşılır. Halkın ortak bilincinde yer etmiş tüm yaratılar nesilden nesile aktarılırken, mutlaka bir sınıflandırma aşamasından geçer ve bu sayede geleceğe taşınabilir.

IV. PERFORMANS (İCRA) KURAMI

Kültürü koruma ve yaşatma üzerine yürütülen çalışmaların “durağan” ve “dinamik” kavramları üzerine biçimlendikleri görülür. Söz konusu kavramlar, kültür mirası üzerinden değerlendirildiğinde somut kültür mirasının durağan, somut olmayan kültürel mirasın ise dinamik olduğu görülmektedir (Metin Basat, 2013: 62). Somut olmayan kültürel mirasların büyük çoğunluğu, sözlü kültür döneminde doğmuş ve bugünlere ulaşmıştır. Dinamizmini de işte buradan alır. Sadece metin merkezli inceleme, çoğu zaman o kültür kalıntısının farklı yönlerini görmemizi engeller. Halk bilgisi ile ilgili çalışmalar, sadece belli halk bilgisi yaratmalarının, belli bir yer ve zamanda, belli kişi veya kişilerden, çeşitli araçlar kullanılarak derlenmesi pratiğine dayanmaz. Derlenen halk bilgisi ürününün arşivlenme ve yazıya aktarılma sürecini takip eden en önemli aşama, yine derlenen halk bilgisi ürününün neye göre ve nasıl inceleneceği meselesidir. Sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına taşınan halk bilgisi ürünlerinin incelenmesinde, şimdiye kadar temel olarak, metin merkezli ve bağlam merkezli halk bilimi kuram ve yöntemlerinden yararlanıldığını söylemek mümkündür. Bu kuramlar arasında, özellikle halk bilgisi ürünlerinin incelenmesinde metni esas alan ve araştırmalarda halk bilgisi ürünlerinin

şekil, yapı ve içerik özelliklerini ön planda tutan metin merkezli halk bilimi kuram ve yöntemleri önemli bir yere sahiptir (Bayraktar, 2013: 141-142). Günümüze kadar yapılan metin merkezli halkbilimi çalışmalarının en önemli problemi bağlamı göz ardı etmeleridir. Metin merkezli kuramlar çerçevesinde yapılan bu çalışmalar metinlerin sahadan derlenmesi, yazıya geçirilmesi ve yazıya geçirilen metinler üzerinde yapısal incelemelerini yapmak, motif ve epizotlarını bulmakla sınırlı kalır. Metin merkezli kuramlar halkbilimi ürünlerinin canlı ve dinamik yapısını göz ardı eder (Fıratlıgil, 2012: 118). Ekici, bu probleme şu sözlerle değinir: “Türk halk bilimi çalışmalarında ciddi bir yenilik ihtiyacı vardır ve bu arayış sadece Türkiye ile sınırlı değil, bütün Türk dünyası halk bilimi çalışmaları için de geçerlidir. Bu arayışlara cevap verebilmek için, eski çalışmaların tekrarının ötesinde, teorik ve metodik olarak yeni yaklaşımları ortaya koymak Türklük çalışmalarının ortak hedefi olmak zorundadır. Böyle bir hedefe ulaşmak için de her şeyden önce yapılacak saha çalışmalarında sadece metin elde etme çabasıyla sınırlı kalınmamalı, aynı zamanda metni tamamlayan doku, metnin içinde oluşup, geliştiği sosyal çevre ve şartlar da metinle birlikte kaydedilmeli, metin tahlili yanında metnin türünü, fonksiyonunu belirleyen tahlillere de bu çevre ve şartlara ait bilgiden hareketle gidilmelidir” (Urakova, 2014: 270). Ayrıca Ekici (1998), halk bilgisi ürünlerinin derlenip, incelenmesinde sadece metni yeterli görmeyen bu düşünce bizim için oldukça önemlidir der ve sözlerine şöyle devam eder: “Metni, salt metin olarak ve de standart dile aktarma yoluyla derleme çalışması yapmak, sadece karşılaştırmalı halk bilimi çalışmaları için malzeme temin etmek demektir. Yani iki metni motif, epizot vb. yönlerden karşılaştırma imkanı verir. Ancak metnin kendine has dokusunun bulunduğu dilde yazıya geçirilmesi, o metnin türe ait özelliklerini ortaya koyar ki, bu metnin türünü belirlemede dile has bu özellikler gözardı edilmemelidir” (26).

20. yüzyılda ortaya çıkan performans kuramı, bağlam merkezli halkbilim yöntemleri içerisinde ve bu çalışmalarda türler arasındaki etkileşimleri, geçişleri ve dönüşümleri icra ortamına bağlı olarak tespit etmek onun görevidir (Önal, 2011: 40). Yaklaşık yüz yıllık bir sürecin sonucunda ortaya çıkan bu teori, folkloru geçmişin ürünü olmaktan çıkarıp dinamik bir süreç içerisinde ele alır. Metin merkezli halkbilim kuramları halkbilim ürünlerine sadece bir nesne gözüyle bakar, onları sadece geçmişin ürünleri olarak düşünür. Folklor ürünlerine böyle bir açıdan

yaklaşırsa sadece sahadan derlenen ölü metinler olarak görülür. Oysaki Performans Teori’de folklor ürünleri; canlıdır, dinamik bir sürecin içerisinde devinim halinde bulunurlar. Böylelikle Performans Teori’yle birlikte derlenen metinlerin yanında anlatıcı, dinleyici ve icra ortamı da devreye girer (Fıratlıgil, 2012: 118). Burada üç temel faktör söz konusudur. Bunlardan birincisi kişisel boyutun içerisine alabileceğimiz anlatıcı-oyuncu, ikincisi sosyal boyutta değerlendirebileceğimiz dinleyici-izleyici ve anlatılan şeyin kendisidir (Çobanoğlu, 1999: 301; Önal, 2011: 41). Bu hususta Kapchan şunları söyler: “Performans (icra) bir metin veya daha önemlisi sadece bir metin değildir. Performans ses, tat, şekil, renk ve ağırlık gibi, sözlü olmayan unsurlarla çevrelenmiş ve onlarla da ilişkilidir ki, sadece söz ile onu çevrelemek mümkün değildir” (Ekici, 2008: 87). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, sözlü tarih içerisinde süreklilik arz ederek geçmişten geleceğe aktarılan kültürel zenginlikler ve bu zenginlikler hakkında bizlere bilgi sunan metinler, tüm yönleriyle incelenmediği müddetçe doğru bir sonuca varmak neredeyse imkânsızdır. Metinleri, meydana geldiği zaman ve mekândan bağımsız olarak düşünmek olanaksızdır. Bu nedenle kültür araştırmalarında yaşanmışlıkları, yaşandığı yer, zaman ve sosyal yapı içerisinde, bağlam merkezli değerlendirmek gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM EFELİK VE EŞKIYALIK KAVRAMLARI

I. TANIMLAMALAR

Yakın anlam ilişkisi içinde bulunan bu kavramlar, çoğu zaman birbirleriyle karıştırılır. Kaynak taramaları yapıldığında, bahsi geçen sözcüklerin farklı anlamlar barındırdıkları görülür. Çalışmanın seyri açısından kavramlar üzerindeki anlam kargaşasının giderilmesi elzemdir.

1. Efe

Yörük Ali'nin ifadesiyle efe, hakkını arayan adamdır. Saltanat devrinin o karmaşık, halkı adam yerine koymayan, herkesi hiçe sayan idaresinde zulme boyun eğmeyen adamdır. Köyde, kasabada insanlar arasında yaşarken hükümet denen kuvvete haklı derdini anlatamayınca silahını kapar, dağlara çıkar. Orada hürriyetine kavuşur, kendi hükümetini kurar” (Oruç, 2013: 73). Bu açıdan bakıldığında efelik, bir yiğidin içinde yaşattığı erdeme el uzatanlara başkaldırısıdır (Oruç, 2011: 55). Onlar; mert, cesur, ketum, alçak gönüllü, çalıkakıcının düşmanı, fukaranın dostu olurlar. Bundan dolayı hiçbir şey beklemezler. Hatta kahvelerde bile yaptıkları kahramanlıkları asla anlatmazlar ve bundan da utanırlar (Avcı, 2015: 167). Efe-zeybek ve kızan üçlemesinin en önemli halkası olarak kabul edebileceğimiz efe kelimesi üzerine çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Kelime manası itibariyle 1. Zeybek yiğidi, yiğit zeybek, 2. Anadolu'nun kimi yerlerinde ağabey, 3. Kaptan, 4. Mecâzi anlamda ise kabadayı demektir (Doğan, 1990: 300; Püsküllüoğlu, 1994: 346; Akalın, 2011: 756).

Kelimenin kökenine yönelik çok fazla iddia vardır. Efe kelimesinin kökeniyle ilgili ilk bulgu, Şemeseddin Sâmî'ye aittir. Şemseddin Sâmî, 1900 yılında yayınlanan *Kâmûs-ı Türkî* adlı eserinde, efe kelimesi için, “Efendi'den muhaffif” (efendi'nin kısaltılmış şekli, efendi'nin hafifletilmiş) açıklamasını yapar. Fakat Şemseddin Sâmî, Yanya'da doğduğu ve ana dili Rumca olduğu için yanılığa düşmüş olabilir. Efe kelimesinin kökenini Rumcada “başına buyruk” anlamında kullanılan “aphantes” yani efendi kelimesinde aramak zorlama bir savdır. Çünkü efe kelimesi de efendi kelimesi de hala yaşar (Akdoğu, 2004: 26).

Üstelik efendi kelimesi ağa, usta, okur-yazar anlamlarına gelir. Efe sözcüğü ise bir yiğitlik, cesur, kahraman ve savaşçılığı anlatır (Oruç, 2012: 77).

Üsküp, kelimenin kökeninin Grekçe olma ihtimali üzerinde durur: “Efe kelimesi “Ephesus”den gelmez. Yani şimdiki Efes çevresinde yaşayanlara “Ephesus”lu deyimi manasındadır. Zamanla bu “Efe” sözcüğü halini alıp Türkçeleşmiştir. Ağabey, ağa anlamındaki “Efe” sözcüğü dağa çıkan çete reisleri için de kullanılmıştır” der (Üsküp, 2002: 5). Bu görüş Şemseddin Sami’ninkine oranla daha tutarlı gibi gözükse de mutlak doğru kabul edilemez. Çünkü kelimenin kökeninin Türkçe olduğu üzerine de görüşler mevcuttur.

Efeb: Delikanlı, sakalını traş edecek çağa gelmiş genç, anlamlarına gelir. Ahilere verilen fütüvvet ya da fata temel anlamı gençlik, ergenlik, gençliğin gücüyle güçlü demektir. O çağdaki gençler “deme”lere yani halk topluluklarında savaşçılığa ayrılırdı. İki yıl kentlerden uzak dağ başlarında ok atmayı, kargı savurmayı, kılıç kalkan kullanmayı öğrenirlerdi. Bir kazandan yemek yiyen bu efeb’ler kazanlarını kutsal sayarlardı (Oruç, 2012: 77). Aydın Eli’nin pek çok yerinde, Sultanhisar, Nazilli, Kuyucak, Karacasu, Yenipazar, Bozdoğan, Çine, Söke, Ödemiş, Tire, Birgi, Kiraz, Selçuk ilçelerinde ve köylerinde büyük oğlan kardeşe küçük kardeşi “efem” der. Gençlere, çocukluktan gençlik dönemine geçmekte olanlara da “kızan” denir. Efe, zeybek adlarının Orta Asya kökenli olduğu ve Azerbaycan’ın Bakü şehri yakınlarındaki Gobuston Mağarasında kayalar üzerinde on bin yıllık efe figürleri olduğu söylenir. İngiltere’nin en seçkin üniversitelerinde okuyan, uzun yıllar Girit adasında araştırmalar yapan Halikarnas Balıkcısı (Cevat Ş. Kabağaçlı), ölümünden önce yazdığı *Hey Koca Yurt* adlı son yapıtında efeliğin Sultanhisar, Nysa kaynaklı olduğunu, MÖ 3 bin yıllarına dayandığını söyler. Bunu belirtirken de Yunanlılarla hiçbir ilgisinin olmadığını, Anadolu kaynaklı olduğunu özellikle vurgular. Selçuklular döneminde Aydın ve Teke yöresindeki koruma görevlilerine efe denmesi de bu kelimenin Anadolu kökenli olduğunu doğrular niteliktedir (Oruç, 2014: 151-152). "Efe" sözcüğünün kullanım yerine göre taşıdığı anlamın değiştiğini zamanla Türkçeleştiğini belirten Şeref Üsküp, şu açıklamayı yapar: Evli kadınlar tarafından "efem" denildiği zaman "kocam" manası anlaşılır. Çocuklar, delikanlılar veya kızlar tarafından kullanılırsa büyük birader yani "ağabey" manası anlaşılır. Zeybek

kızanları tarafından kullanılırsa "çete reisi" manasına gelir. Genellikle Aydın ve çevresinde "Efendi" veya "Bey" olmayan bilcümle ağalara "efe" tabi yakıştırılır. Mehmet Efe, Hasan Efe gibi... (Üsküp, 1992: 71-72).

Yapılan açıklamalardan yola çıkarak bizim, "efe" kelimesi üzerine ulaştığımız sonuç: Sözcüğün kökeninin Anadolu kökenli olduğu yönündedir. Bu görüşü desteklememizin nedeni ise saha araştırması esnasında yöre halkının kendinden büyüklere "abi" manasında "efe" diye hitap etmesi ve bunun kuşaklar boyunca devam etmesidir.

2. Zeybek

Efe'nin en has adamı olarak karşımıza çıkan zeybeklerin bu ismi nasıl aldıkları ve sözlük içerisinde hangi manayı barındırdıkları önemli bir konu olarak karşımızda durur. Zeybek, kelime manası itibarıyla 1. Batı Anadolu efelerine verilen ad, 2. Batı Anadolu'ya ait bir halk oyunu ve bu oyunun müziği, 3. Eskiden asayiş korumakla görevli, hafif silahlı bir sınıf asker gibi anlamlara gelmektedir (Doğan, 1990: 1191; Püsküllüoğlu, 1994: 1208; Akalın, 2011: 2653). Bu kelimenin kökeni hakkında da "efe" kelimesinde olduğu gibi muhtelif görüşler mevcuttur.

Zeybek kelimesinin "Özbek, zibak, Zeus, zorba, sekban, soymen, sağbek, sübek, zeyl-i bek" gibi kelimeleri ifade ettiği, öne sürülen görüşlerdir (Haytoğlu, 2011: 51).

Zeybek kelimesinin kökeniyle ilgili ilk bulguya, Besim Atalay'ın yazmış olduğu *Türk Büyükleri ve Türk Adları* isimli eserde rastlanır. İlk baskısı 1923, ikinci baskısı 1935 yılında yapılan bu eserde, *zeybek* kelimesinin *Özbek* kelimesinden değişme olduğu bir varsayım olarak belirtilmektedir (Akdoğu, 2004: 1).

İkinci bulguya ise 1936 yılında yayınlanan *Hayat Ansiklopedisi*'nde rastlanmaktadır. Daha çok eleştirel bir anlatım içeren ansiklopedinin zeybek maddesinde, ... *yürüyüşte, davranışta, atılıştta pek çevik buldukları için kendilerine zeybekî adı takılmış ve sonra bu kelime zeybek şeklini almış imiş. Zeybekî, cıva gibi demektir. Bu rivâyet, şüphe yok ki, zeybek kelimesi Türkçe'de yer aldıktan sonra uydurulmuştur* açıklaması yer almaktadır. Zeybek kelimesinin Arapça bir kelime olan *zibak*'tan bozulma olduğu hakkındaki bu görüşün, ansiklopedide de eleştirildiği gibi, hiçbir

gerçekçi açıklaması ve kanıtı yoktur. Kaldı ki Mahmut Râgıp Gâzimihal'nin Mehmet Turan Tan'ı kaynak göstererek belirttiği gibi, cıva geçmişte köylülerin eline düşecek kadar yaygın bir element değildir (Akdoğu, 2004: 2-3).

Zeybek kelimesi “zeybak” ve “zaybak” gibi kullanımlara da sahip olmuştur. Bu sözcük Türkçe olup, “Zaybak”ın ses değişimiyle “Zeybek” şekline dönüşmüş halidir. Kamus-ı Türkî’de “Zeybek” sözcüğü için “Hafif silahlı ve muhafaza-i asayişe memur eski bir sınıf-ı asker” ve “Selçukiler zamanında böyle bir sınıf-ı askeri terkiib etmiş olan Aydın ve Hüdevendigar ahalisi ki “efe” denmekle dahi maruf olup, garip kıyafetleri vardır” denilirken, “efe” sözcüğü için “Efendi” den dönüşmüş, “Hüdavendigar ve Aydın cihetleri zeybeklerince ağa makamında müstamel olmakla zeybeklere itlak olunur” denilmiştir (Haytoğlu, 2011: 51).

Ayrıca Türkistan’da “zeybek” kelimesi, Doğu Türkistan’da ve Afganistan’ın ekseriyeti Türklerle meskûn olan Bedahşan vilayetinde olmak üzere “zeybek” adlı iki köy vardır (Yavi, 2015: 110). Aslında bu değerlendirmeler çoğaltılabilir. Fakat alan üzerine zaten yeterince çalışma yapılmıştır. Burada ortaya atılan görüşlerin en mühimleri sizlere sunulup, tekrara düşmemek adına zeybek kelimesinin kökeni hakkındaki bölüme son verilmiştir..⁴

3. Kızan

Efelik müessesesinin sözlü kurallara bağlı olan hiyerarşik yapısı içerisinde en alt tabakada kızanlar bulunur. Çoğu zaman efe ve zeybek ile karıştırılan bu zümrenin, sözlükteki karşılığı şu şekildedir: 1. Erkek çocuk, 2. Çoluk çocuk, 3. Delikanlı, 4. Yiğit ve silahlı köy delikanlısı, 5. Arkadaş, dost (Doğan, 1990: 648; Püsküllüoğlu, 1994: 632; Akalın, 2011: 1435).

Kelime etimolojik açıdan ele alıp incelendiğinde şunları söylemek mümkündür: İsmet Zeki Eyuboğlu’na göre kelimenin kökeni Türkçedir. Genç, delikanlı, erkek

⁴ Onur Akdoğu, *Bir Başkaldırı Öyküsü Zeybekler (Tarihi, Ezgileri, Dansları)* adlı üç ciltlik eserinin, birinci cildinde efe-zeybek-kızan kelimelerinin kökeni hakkındaki görüşleri derlemiş ve bunları tafsilatlı bir şekilde yorumlamıştır. Akdoğu, O. (2004). *Bir Başkaldırı Öyküsü Zeybekler-Tarihi, Ezgileri, Dansları*. İzmir: Sade Matbaacılık.

çocuk, arkadaş, uyruk gibi manalara gelir. Kız'dan, kız-an/kızan olarak ortaya çıkmıştır. Erkek çocuk, delikanlı, silahlı köy delikanlısı, çoluk çocuk gibi manalara gelen kızan kelimesi ağızlarda hızan biçimi 'çocuk', 'aile, çoluk çocuk' olarak kullanılır. Evliya Çelebi'nin verdiği kızan biçiminin sonundaki -n düşündürücüdür. Azerî ağızlarında xızan, hızan biçimleri 'çocuk' olarak geçer. Türkçe kız'dan geldiği sık sık dile getirilmiştir: kız + -(a)n küçültme eki. Buna karşılık Caferoğlu, Dağıstan Avarcasından alındığını ortaya atmıştır (xızan, hızan 'aile'). Son olarak Dankoff, yerel ağızlarda kullanılan hızan-hızan 'aç gözlü; miskin, tembel, görgüsüz, sonradan görmüş (kimse), yoksul' gibi biçimlerin Ermeniceden alındığını yazmıştır: Erm xızan 'wayfarer; (dial.) girl, family'. Bu biçimler arasında 'aile, çoluk çocuk' ve 'çocuk' olarak kullanılan hızan biçimi göze çarpar. Ağızlarda hızan yanında kızan biçiminin yaygın olarak geçtiğini biliyoruz. Ancak Dankoff her nedense kızan biçimi üzerinde durmamıştır (Eren, 1999: 242).

Kızan kelimesinin içerdiği anlamla ilgili olarak, zeybek ve efe kelimelerinde olduğu gibi bir tartışma yoktur. Günümüzde de kullanılan bu kelime, özellikle Batı Anadolu'da, "*çocuk, erkek çocuk, delikanlı*" anlamalarında kullanılmıştır ve hâlâ kullanılmaktadır. Batı Anadolu'nun bazı yörelerinde ise, örneğin; Nazilli, Demirci ve Milas'da, "*kız çocuk*" anlamında da kullanıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla kızan, efe için, beslenmesi, giydirilmesi, gerekirse evlendirilmesi ve yetiştirilmesi gereken bir kişidir. Zeybek ve efe kelimesiyle ilgili olarak, kızan, bir bakıma askerlikteki "*er*" gibidir ve efenin yanında bulunan zeybeklerin genel adıdır. Bir diğer deyişle efe, yanında bulunan zeybekleri kızanı olarak görür. Kuşkusuz ki, *efe-zeybek (kızan)* hiyerarşisi içinde, efe, tüm zeybeklerin komutanıdır (Akdoğu, 2004: 37).

4. Çalıkakıcı

Çalıkakıcı, halkın eşkıyayı aşağılamak için kullandığını alaycı bir kelimedir. Çalı kakmak bir insanı kızdırmak için zulüm yapmak bir de çalıya tutulup korkmak anlamında iki anlam kökenine sahiptir. Bu ismin nereden geldiği konusunda net bir bilgi yoktur fakat efeler işgal güçleri ile çarpışırken kaçmaya çalışan adi soyguncu takımını anlatan ilginç bir hikayeye bağlı olarak bu çetelerin adının kökü açıklanmaya çalışılır. Hikayeye göre Yunan'dan kaçarken bir çalıya tutunmuş olan

çeteler, çalıyı Yunanlı sanıp korkmuşlar (Işık ve Türk, 2012: 120-129). Bu hikaye halkın çalıkakıcıya bakış açısını göstermesi bakımından bir hayli önemlidir. Öte yandan çalıkakıcı, sözlük manası itibariyle yol kesmeye özenen, eşkıya bozuntusu, haydut gibi manalara gelir. Köken itibariyle ise Türkçe çalı+kakımak sözcüklerinin bir araya gelmesiyle tezahür etmiştir. Vurulup kırılarak alınan, çalınan ağaç, ağaçcık kalıntıları, kırılmış ağaç dalları gibi manalara gelen çalı, çalmak'tan çal-ı/çalı şeklini almıştır (Eyuboğlu, 1995: 126; Akalın, 2011: 486).

Kakımak ise, kızgın, öfkeli, incitici, gücendirici gibi manalara gelir ve kakmak'tan kak-ı-mak/kakımak şekline bürünür. Konunun sağlığı için kelimenin kökü olan kakmak fiilinin ele alınması zarûridir. Kakmak kelime manası itibariyle vurmak, birini kızarak dövmek gibi anlamlara gelir. Kak-mak (vurmak)'tan kakmak şeklini alır. Kak kökünde itmek, sokmak, bir nesne ile delmek gibi anlamlar saklıdır. Nitekim birini kakmak denince, bir nesneyle dürtmek, incitmek, tedirgin etmek, dövmek anlaşılır. Kaka turmak/ vura durmak, düрте durmak, döve durmak, kakışmak/vuruşmak, karşılıklı olarak birbirine vurmak ve birbirini dövmek gibi manalara gelir. Kakmak Anadolu Türkçesinde birisine bir nesne batırmak anlamlarındadır, Asya Türkçesinde ise doğrudan doğruya vurmak, dövmek karşılığı söylenir. Nitekim kakan da vuran, döven demektir. Uygur Türkçesinde kagal/kagal kamçı, kırbaç gibi vurma araçlarına denir. Öte yandan kakımak/kakumak gibi kak köküyle başlayan sözcükler kızmak, darılmak anlamına geldiğinden ötürü, vurmakla kızmak-darılmak arasında eylem bağlantısının varlığına göre kakmak başka türlü açıklanamaz. Ancak kızan, darılan birisine vurulabilir (birini kakabilir). Nitekim halk dilinde başa vurucu ile başa kakıcı eşanlamlıdır (Eyuboğlu, 1995: 362).

II. EŞKIYALIĞIN DOĞUŞU

Başkaldırı, haksızlığa maruz kalmış bir bireyin yüreğinde ya da zalimin zulmünden bıkmış toplumların benliğinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle özgürlüklerin yok edilmeye çalışıldığı ve haksızlıkların baş gösterdiği dönemlerle, ayaklanmaların ayyuka çıktığı dönemler paralellik gösterir. Dünya tarihinde muktedir güçlerin baskıları sonucunda buhranlar yaşayan halk, direnme hakkını ya fiili olarak kendisi kullanır ya da içlerinden çıkan direnişçilere destek vermek sûretiyle bu eylemi gerçekleştirir. Devlet erki ise, otoritesini sarsan bu tür isyan hareketlerinin liderlerine

eşkîya, haydut, çapulcu gibi yakıştırmalar yaparak onların imajını sarsıp, kendi hegemonyasını tekrardan sağlamaya çalışır. Çalışmanın bu bölümde uzun zamandır dillendirilen birtakım sorulara cevap aranmıştır. Bu sualleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Eşkîya kimdir? Kime ve neden isyan edilir? Her isyan eden eşkîya mıdır?

Tüm bu soruların aydınlığa kavuşabilmesi için öncelikle tanımlardan yola çıkarak “eşkîya” kelimesinin yerli yerine oturtulması gerekir. Aslen Arapça olan eşkîya kelimesi Türkçede *1. Şaki'nin çoğulu, dağda, kırdan yol kesen, adam soyan ve öldüren, yasadışı eylemlerde bulunan silahlı topluluk, haydutlar. 2. Eşkîyalık eden, dağlarda silahlı soygunculuk yapan, adam öldüren kimse, haydut* gibi anlamlar taşır (Doğan, 1990: 332; Develioğlu, 1993: 238; Püsküllüoğlu, 1994: 372; Akalın, 2011: 825). Yasalara göre ise, köşe başında mutemedin birini soyan hırsızdan, yöneticiler tarafından haydut diye nitelendirilen örgütlü, asi ve gerilla birliklerine kadar, zor kullanarak soygun yapan bir gurubun üyesi olan herkes eşkîyadır (Hobsbawm, 1995: 11). Eşkîyalığı hukuksal açıdan şu şekilde de tanımlamak mümkündür: mal zaptetmek, öç almak, suikastte bulunmak yahut memleketin dâhili emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basarak yahut tahrip ederek veya adam öldürerek veya yollarda ve kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı mevkuf ve mahbus iken firar ederek silahla dolaşmak suretiyle emniyet ve asayiş münferiden ve toplu olarak tehdit ve ihlal etmektir (Yetkin, 1996: 8).

Eşkîya Arapça “şeka” mastarının öznesi olan “şaki”nin çoğulu olarak Türkçeye, Arapçadan geçmiş bir isimdir. Kelimenin sözlüklerdeki farklı anlamları ortak bir paydada değerlendirildiğinde, “dağda kırdan yol kesen, hırsızlık yapan, azgın, habis, fesatçı” bir insan tipinden söz edildiği anlaşılır. Örneğin Şemseddin Sami, eşkîyalık eylemini gerçekleştiren “şaki”yi, “bed-bahd, bed-faal, bed-girdar, bed-reviş, haylaz, habis, kutta-ı tarik ve serkeşlik vadisine sapan adam” olarak tanımlar (Yetkin, 2003: 7). Görüldüğü üzere sözlüklerde ve yasa dilinde eşkîyaya oldukça olumsuz anlamlar yüklenmiştir. Bu tanımlar bize günümüzün “gaspçı ve kapkaççıları”nı hatırlatır. Sanki onlar da modern çağın eşkîyalarıdır. Oysaki Hobsbawm yapmış olduğu sınıflandırmada, eşkîyaları genelleyerek böyle bir çıkarımda bulunmanın yanlış

olduğunu vurgular. Ona göre sosyal eşkıya başka, adi haydutlar başkadır. Hobsbawm'ın bu tespiti son derece yerindedir. Çünkü sosyal eşkıyaların üstlenmiş olduğu misyon, tanımlardaki eylemler kadar ucuz değildir. Eşkıya olan başkaldıran insandır... İnsan niçin insanlığını bırakır (!), insanca yaşamak varken (!) “haydut” olur, yol keser, bel keser, ev basar, baş kaldırır, dağa çıkar; dağda, belde, mağarada “korku, umut, öfke” içinde yaşar ve türdeşleriyle boğuşur; ölür, öldürür; vurur, vurulur; kaçarır kaçırılır; dağa çıkar çıkarılır... Ve neden kellesi koltuğunda ölümcül bir yolculuğa çıkar insanlar... Daha da kötüsü, neden insanoğlunun kanı yine kendi cinslerince akıtılır (Bayrak, 2014: 41). Yetkin, başkaldırının doğuşu ve eşkıyalığın oluşumu hakkında şunları söylemektedir: “Yeryüzünde yaşanan savaşların, ayaklanmaların, eşkıyalığın, başkaldırının nitelikleri farklı olsa da, doğuş nedeni evrenseldir, tektir. Bunların temelinde yatan “sosyo-ekonomik” nedenlerdir. Yani sıkıntıların, haksızlıkların arttığı, ihtiyaçların giderilmediği “çözumsuzlük” ortamları, “başkaldırı” için uygun bir zemindir ve “toplumsal ihtiyaçlar ve sıkıntılar legal yollardan çözülmediği müddetçe, çözümü silahlı suç çeteleri gerçekleştirmeye çalışır” (Yetkin, 1996: 4).

Düzenin bozuk olduğu ve çözümün bulunamadığı yerde, adalet mekanizması da çalışmaz. Bu, toplum nezdinde huzursuzlukla karşılaşılır. Adaleti sağlamak için eşkıyalar dağları mesken tutarlar ve adaletsiz düzenden yorulan halktan destek bulurlar. Buna göre “başkaldıran insan” kimdir biçiminde yöneltilen bir soruya verilebilecek yanıt “hayır diyen biri” olacaktır. “Başkaldıran”, emredenin yani ötekinin “fazlaya kaçtığını” düşünen, kendine “haksızlık” yapıldığını sanandır. Böylece “başkaldırı” katlanılmaz bir “haksızlığa” karşı, başkaldırının “yapmaya hakkı olduğu” eylem temeline dayanır. “Başkaldıran” insan, bir bakıma kendisini “ezen” düzene karşı, kabul edebileceğinden fazla “ezilmeme” hakkını kullanır. Haksızlıklardan “yılan” ve “ezilen” kişi, diz çökmüş durumda yaşamaktansa, ayakta ölmeyi “yeğ tutar. Bu yüzden de “başkaldıran”da “ya hep ya hiç” mantığı vardır; bunun için de “başkaldırıp-baş veren”dir (Yetkin, 1996: 3).

Eric J. Hobsbawm, eşkıyalığın tanımını halk hareketinden ayrı tutar ve bireysel olanlarını şöyle sınıflandırır: 1. Sosyal Eşkıyalar (Erdemli Eşkıyalar), 2. İlkel direnme ya da gerilla grupları, 3. Öç alıcılar, 4. Haydutlar, çapulcular, adi hırsızlar.

Araştırmanın ana temasını teşkil eden, efelik ve çalıkakıcılık kavramlarına bu noktada geri dönülecek olursa, efelik tanımı ilk madde de karşılık bulurken, çalıkakıcı son madde de tanımlanmış çerçeveye oturur (Önal, 2014: 2). Devlet otoritesi ve feodal beylere göre suçlu sayılan sosyal eşkıya gerçekte yasa dışına düşmüş köylüdür. Oysa köylülerin gözünde o, bir kahraman, sınıfın yandaşı, öcalıcı, adaletsizliği düzeltmek için dövüşen biri, belki de onları özgürlüğe kavuşturacak olan liderdir. Ona hayran olunur, yardım edilir ve desteklenir. Sıradan köylülerle kanun dışı isyancı ve soyguncu arasındaki bu ilişki sosyal eşkıyalığa ilginç ve anlamlı bir içerik kazandırır. Aynı ilişki onları kır kesiminde görülen şu iki tip suçludan da ayırır. a) Yer altı dünyasının profesyonel gangsterleri ya da serbest hırsızlar. b) çapulculuğu normal yaşamın bir parçası sayan bedeviler gibi topluluklar. Her iki durumda da saldıran ve saldırıya uğrayan, birbirlerine yabancı ve düşmandır. Yer altı dünyasının soyguncuları ve çapulcuları köylülere bir av gözüyle bakıp, onların kendilerine düşmanca hisler beslediklerini bilirler. Soyulanlar ise saldırganları sadece ülkenin yasalarına göre değil kendi değer yargılarına göre de suçlu olarak kabul ederler. Sosyal bir eşkıyanın kendi bölgesindeki ve hatta başka bölgelerdeki köylülerin –ama toprak ağalarının değil- ürünlerini yağma etmesi düşünülemez (Hobsbawm, 1995: 11-12). Erdemli eşkıyanın belli başlı özellikleri şunlardır: 1- Suç işleyerek değil, adaletsizliğin kurbanı olarak kanun dışına düşer. Ya da halk tarafından değil otoritelerce suçlu kabul edilen bazı eylemlerden ötürü hüküm giyer. 2- Adaletsizliğe karşı çıkar. 3- Zenginlerden alıp, fakirlere verir. 4- Nefsi müdafaa ve oç alma dışında adam öldürmez. 5- Şayet yaşarsa, kendi halkına, şerefli bir adam ve topluluğun saygı duyulan bir üyesi olarak geri döner (zaten kendi halkını hiçbir zaman terk etmez). 6- Ona hayran olunur, yardım edilir ve desteklenir. 7- Topluluğun hiçbir üyesi ona karşı olan otoritelere yardımcı olmayacağından, ancak ihanete uğrayarak öldürülür. 8- Görünmez bir yaratık, ele geçmez, kurşun işlemez bir insan olarak kabul edilir. 9- Adil olan kralın ya da imparatorun düşmanı değil, orta tabakanın ruhban sınıfının ve baskı yapanların düşmanıdır (Hobsbawm, 1996: 34-35). Karen Barkey, Hobsbawm'ın sosyal eşkıya tezine karşı çıkar ve bunun romantik bir yaklaşım olduğunu ileri sürer. Barkey (1999): “Çoğu araştırmacı, Eric Hobsbawm'ı izleyerek eşkıyalığa romantik gözlüklerin ardından bakar ve eşkıyaların köylülere yardım etmeye çalışan kır isyancıları olduklarını ileri sürerler. Bense aynı

eşkîyaların kırsal toplumun esas zorbaları olduklarını düşünüyorum. Bu guruplar kırsal topluma çeşitli şekillerde zarar verirler: onların kaynaklarını yağmalar ve yerel iktidar sahipleri tarafından baskı altında tutulmalarına etkin bir şekilde katılırlar. Yerel iktidarı ellerinde tutanlara aracılık eden bu kişilerin iyiliksever oldukları düşünülemez. Eşkîyaların mutlaka devlet düşmanı oldukları da söylenemez. Zaten çoğu zaman değildirler de. Kırsal toplumdaki bu eşkıya guruplarının kökenlerini, niyetlerini ve sonunda uğradıkları yıkımı gözler önüne sererek daha az romantik bir eşkıya imgesi sunuyorum. Bunu yaparken de, toplumdaki yapısal düzenlenişi tehdit eden sınıf tabanlı hareketlerle toplumdaki mevcut yapısal düzenlemelerden yarar sağlamaya çalışan eşkıyalık arasında kesin bir ayırım yaparak kırsal isyanlarda işleyen süreçleri ana hatlarıyla çiziyorum. Son tahlilde, eşkıyaların, nemalandıkları eşitsiz yapıların yıkılmasını istemeleri için hiçbir neden yok” der (22-23).

“Eşkîya ile devlet her zaman karşı karşıya olmuşlardır. Ama bazen devlet eşkıyayı halk üzerinde baskı aracı olarak kullanmıştır. Bazı zamanlarda da eşkıya sırtını devlete dayamış, o da devleti kendi faydası uğruna kullanmaya çalışmıştır” diyen Yaşar Kemal de, Barkey ile benzer bir görüş ileri sürmektedir (Yetkin, 1996: 14). Oysa Hobsbawm romantik değil aksine son derece realist bir bakış açısı geliştirir. Zenginden alıp, yoksula dağıtan bir sosyal eşkıya ile sadece kendi menfaati doğrultusunda soygun gerçekleştiren adi hırsız elbette aynı değildir. Biri halkın gözünde kahraman, diğeri ise çapulcudur. Birisine sevgi, diğeri korku beslenir. Pertev Naili Boratav’ın dediği gibi “halk gerçekten kahramanlarını seçer; elbette bir tavuk hırsız, hiçbir zaman Köroğlu ya da Çakırcalı gibi kahraman ilan edilmemiştir (Yetkin, 1996: 11).

1. Anadolu Tarihinde Başkaldırı

Başkaldırı, özgürlük ile yakın bir ilişki içerisindedir. Biz Türkler de fitratımız gereği, bağımsızlığımıza fazlasıyla düşkün bir milletiz. Bu nedenle halk olarak, tarih boyunca gerek iktidarı elinde bulundurup tiranlığını ilan eden gaddar yöneticilerle, gerekse özgürlüğümüzü elimizden almaya çalışıp, topraklarımıza göz diken emperyalist güçlerle çetin mücadelelere giriştik. Kurulan on altı Türk devleti, özgürlüğün milletimiz için ne denli önemli olduğunun kanıtı niteliğindedir. Bu bağımsızlık ideali, halkın derununda mevcut olmasının yanı sıra kültür ürünlerine de

yansımıştır. Örneğin, *kurt bunalınca şehre iner kul bunalınca dağa çıkar* atasözümüz bunun en veciz örneğidir.

İsyân kültürümüzün mihenk taşı olan zeybeklerin dağa çıkış serüvenleri tam da böyle bir zamana tekabül eder. Türk bölgelerindeki asayişin sağlanamaması, ayanların şahsi çıkarları doğrultusunda halkı vergilerle boğması, milletin haksızlığa uğraması, Oğuz boylu Türk soylu efelerin dağları mesken edinmelerine yol açar (Başaran ve Haykıran, 2009: 157). Fakat zeybeklerden önce de Osmanlı İmparatorluğu birçok başkaldırı hareketi ile karşı karşıya kalır ve bunları zapturapt yöntemiyle en sert şekilde bastırmaya çalışır. Oysa bu tutum ve davranış ters etki yaratır, halkın ayranını iyice kabartır. Ayrıca Osmanlı idaresi, dünya üzerinde olduğu gibi, başkaldırının öncülerine celâli, eşkıya gibi sıfatlar yakıştırarak onlar hakkında, halkın zihninde kötü bir imaj yaratmaya çalışır. İmparatorluk dönemindeki başkaldırı hareketlerini Celâli İsyânları ile başlatmak gerekir, çalışmanın muhtevası nedeniyle, Celâli İsyânları'na değinilmeyecektir. Çünkü bu ayaklanmaların dinî, politik ve ekonomik geniş bir arka planı vardır.⁵ Bu bölümde, halk yaratılarının üzerinde derin izler bırakmış iki isyân kültürü üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi iskâna isyan eden Yörükler, ikincisi ise birden fazla nedenle başkaldırı ateşini yakan efelerdir

1. 1. İskân-İsyân ve Yörükler

Özbeöz Türk olan Yörük aşiretleri özgürlüklerine çok düşkünlerdir. Onlar için yaşam, yatay değil dikey devam eder. Bu nedenle yerleşik hayat düzeni, dünya algılarına aykırı bir durumdur. Yörük, büyük TDK sözlüğünde şu şekilde tanımlanır: “Hayvancılıkla geçinen, genellikle Toroslarda yaşayan göçebe Türk oymağı, Türkmen” (Akalin, 2011: 2612). Tanımdan da anlaşılacağı üzere Yörükler, kendi kültür dairesi içerisinde yaşayan, geçimlerini hayvancılıkla sağlayan ve göçer durumda olan özgün bir topluluktur. Etem Oruç, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün de Yörük olduğunu iddia eder ve bize şu bilgileri verir: “Gazi'nin baba soyu, Aydın Yörüklerinden “Kızıl Hafız” soyundandır. Balkanlar

⁵ Celâli İsyânları üzerine ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler, şu kaynaklardan yararlanabilirler: Ocak, A. Y. (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Kalenderiler* (Gözden geçirilmiş ikinci baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu / Akdağ, M. (2013), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyânları* (Gözden geçirilmiş ikinci baskı). İstanbul: YKY/ White, S. (2013), *Osmanlı'da İsyân İklimi - Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları-* (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Alfa.

fethedilince Aydın'dan Selanik yöresine yerleştirilmişlerdir” (Oruç, 2014: 152-153). “İnsanların doğuştan getirdiği genler, geleceğini yönlendirir. Mustafa Kemal Atatürk'ün de genlerinde “Yörüklük ve efelik” vardır. Kardeşi Makbule “Yörük nedir ağabey?” dediğinde, “Yörük demek, yürüyen Türk demektir. Biz de Aydın ve Karaman Yörüklerindemiz” demiştir (Oruç, 2011: 14-15).

Mustafa Kemal Atatürk'ün, Yörükler hakkında söylemiş olduğu şu latif sözler, hem Etem Oruç'un tezini destekler hem de Yörüklerin özgürlük aşkını dile getirir:

“Arkadaşlar, gidip de bir bakınız, Toros Dağlarına bakınız; eğer orada bir tek Yörük çadırı görürseniz ve o çadırda bir duman tütüyorsa, şunu çok iyi biliniz ki, bu dünyada hiçbir güç ve kuvvet bizi asla yenemez. Benim gözüm, benim duygum, benim sevgim, yine ıssız dağlar başında yanık yanık kavalını üfleyen, yarım çarıklı Türk çobanıdır” (Arslan, 2009: 30).

Yörük bağımsızlığın simgesidir. Geniş bozkırlar, dağlar, yaylalar, derin ve otlu vadiler onun yaşama alanlarıdır. Yörüğün hayatı hayvanını beslemeye dayanır. Kentler ve toprağa bağlılık ona uygun gelmez. Bunun için yüzyıllarca göçebe hayattan yerleşik hayata geçmekte zorlanırlar ve Osmanlı'ya sık sık isyan ederler. Osmanlı Devleti; Yörükleri hem kontrol altına almak, hem de vergilendirmek amacıyla yerleşik hayata geçirmeye zorlar, bunun için direniş, hatta savaşlarla karşılaşır. Özellikle kışlak alanlarının yavaş yavaş tarıma açılmaya başlanması ve yaylaklar için köy tüzel kişiliklerine artık “kira” ödenmek zorunda kalınması, konar-göçer hayvancılığın maliyetini ve köylü-göçer çatışmasını artırmıştır; böylelikle gevşek örgütlenmeli Yörük aşiretlerinin hareket alanları daralmıştır. Hareket alanının daralması demek, sürülerin azalması demektir. Bir müddet sonra da bu geçim biçimi ekonomik olmaktan çıkacak ve Yörükler de yerleşme baskısını daha çok hissedecektir (Aydın ve Yağcı, 2013: 62). Göçebe yaşayış tarzı, savaşçı insan tipinin ana karakteridir. Dağlara, vadilere, su kaynaklarına, kendi bireysel ve toplumsal özgürlük ve özerkliğine sahip olan insanları birden bire toprağa bağlamak, köylüleştirmek, onları benimsemedikleri bir hayat tarzına zorlamak, oldukça mücadeleci bir dönemin geçirilmesine sebep olur. Avşar boylarının bu konudaki direniş belleklerde oldukça yer tutar. Dadaloğlu'nun:

Hakkımızda devlet etmiş fermanı

Ferman padişahın dağlar bizimdir

(Öztürk, 2007: 17).

deyişi, bu dönemdeki anlayış ve düşünüşün yankısıdır. Yörük için çiftçi olmak, özgürlüğün kaybedilişidir. Sahip olduğunu düşündüğü dağların, otlakların elinden alınışıdır. Yörük, yerleşik hayata geçmiş insanlara biraz da acıyarak bakar. Onlara “yatık” der. Yörüklerin yerleşik hayatı benimsemesi, mücadeleler, yenilgiler ve uzun yüzyıllara dayalı süreci gerektirmiştir. Yörüğün; beyliği de, devleti de, bey olmayı göçebe yaşayışında görür. Bunun en güzel örneği şu dizelerde görülür:

Ekin ekme eğlenirsin

Bağ dikme bağlanırsın

Sür sürüyü, çek davarı,

Günden güne beğlenirsin

(Pala, 2012: 43).

Yörüğün yaşayış biçimi onun düşünüş ve davranış biçimini de etkiler. Yörük, göçebe yaşam gereği pek çok yer, yurt ve insan topluluğu ile karşılaşır. Bu onun düşünüş ve davranışının zenginliği olur. Köylülüğün dar yapısı, bir o kadar da muhafazakâr kalıplarına karşılık, Yörük daha özgürlükçü ve daha hoşgörülüdür (Avcı, 2015: 66-68).

Yörükler içerisinde, iskâna karşı başlatılan isyanda en önemli figür hiç kuşkusuz Avşar Yörüklerinden olan saz ozanı Dadaloğlu'dur. Onun şiirinin içerisinde, dönemin duyuş ve düşünüşü tüm incelikleriyle yer alır. Dadaloğlu bir nevi Yörüklerin efesidir. Fakat o mavzer yerine saz, kurşun yerine söz kullanır. 1600'lü yıllarda yaşamış bu büyük ozan, bir dönemin bütün Yörük aşiretlerinin sözcülüğünü üstlenmişçesine aşireti ve devlet baskısı için şiirler yazar. O bir şiirinde:

Kalktı göç eyledi Afşar elleri,

Ağır ağır giden eller bizimdir,

Arap atlar yakın eyler ırağı,

Yüce dağdan aşan yollar bizimdir.

*Birgün birimize beşe sayarlar
Demir donla miğfer külâh giyerler
Kavgayı görünce figan kurarlar
Eli mızraklı ağalar bizimdir*

*Belimizde kılıcımız kirmanı,
Taşı deler mızrağımın temreni,
Hakkımızda devlet vermiş fermanı,
Ferman padişahın dağlar bizimdir.*

*Dadaloğlu'm yarın kavga kurulur,
Öter tüfek, davlumbazlar vurulur.
Nice koç yiğitler yere serilir,
Ölen ölür, kalan sağlar bizimdir*

(Öztürk, 2007: 17-18).

diyerek Yörüklerin dağlara olan aşkına, bir anlamda özgürlük duygularına, Yörük iskanını hazırlamakta olan Osmanlı'ya olan başkaldırıya, haksızlığa adeta tercümanlık eder (Arslan, 2009: 24). Ancak Dadaloğlu kavga verirken, başkaldırırken, bir maddi temelden yola çıkmıştır. Halkın yoksulluğu ya da yoksul bırakılması, bırakılmak istenmesi onun temel sorunudur. Buna en somut ve çarpıcı örnek olarak, şu dördlüğü gösterebiliriz:

*Okuttuğun tutmaz oldu âlimler
Kalktı da adalet arttı zulümler
Terlemeden mal kazanan zalimler
Can verirken soluması zor imiş*

(Öztürk, 2007: 13).

Bu nedenle, Dadaloğlu'nun kavgasını, salt bir aşiret düzeyinde görmemek gerekir. O aşiretinin sorunlarının yanı sıra diğer sorunlarla da ilgilenir (Öztürk, 2007: 13). Dadaloğlu bir başka şiirinde ise iskâna ve Osmanlı'ya şöyle başkaldırır:

*Aşağıda iskân evi olunca,
Sararıp da gül benzim solunca,
Malım, mülküm, Seyfi gözlüm kalınca,
Kaypak Osmanlılar size aman mı?*

*Aşağıdan iskân evi geliyor,
Bezîrgânlar koç yiğide gülüyor,
Kitabın dediği günler oluyor,
Yoksa devir döndü, âhir zaman mı
(Öztürk, 2007: 39).*

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere iskâna karşı çıkan Yörükler bunu her fırsatta dile getirirler ve gerektiğinde canlarını bu yolda vermekten çekinmezler. Kuşlar gibi özgürce uçtukları dağlardan kopmak istemezler aksine o dağları, otlakları benimseyip sahip çıkarlar. Aynı zamanda zeybeklere yardım ve yataklık yaparak hangi tarafta olduklarını açıkça belli ederler.

1. 2. Zeybeklerin Tarihi ve Başkaldırı Serüveni

1. 2. 1. Millî Mücadele Dönemine Kadar Zeybekler

Şüphesiz –tıpkı onları yok edenler gibi- sistemleri yaratanlar da insanlardır. Öte yandan nasıl sistemler insanlar tarafından yaratılırsa, aynı zamanda sistemler de kendi insanlarını yaratır (Sezgin, 2005: 11). Osmanlı'nın bozuk olan mevcut sistemi de, efe (zeybek) kavramının doğup, gelişmesine zemin hazırlar. Zeybeklerin ortaya çıkışları, Osmanlı Devleti'nin son yıllarına rastlar. Osmanlı resmî belgelerinde “zeybek” adının kullanılması XVIII. yüzyıl sonları itibarıyla gerçekleşir. Ancak, zeybekliğin etkin olduğu coğrafi alan, tarihsel olarak, eşkıyalık olaylarının yaşanageldiği bir bölge durumundadır. Bölgede çeteler halinde yürütülen eşkıyalık faaliyetlerinin, değişik isim ve görünüşler altında, farklı dönemler boyunca hüküm sürdüğü görülür. Bu faaliyetlerin, kuşkusuz ki Osmanlı toplum yapısı içerisinde, bölgesel olarak önemli bir “sosyal organizasyonu” söz konusudur. Eşkıyalık, bir sistem halinde, “eşkîya” ile “yerli halk” veya “köylü” hattâ çoğu zaman “yerel yönetici” ve “eşraf” arasında gelişmiş özel bir ilişki tarzına dayanır (Öztürk, 2006: 32).

Osmanlı topraklarında halk arasında anonim olarak söylenen:

Şalvarı şaltak Osmanlı

Eğeri kaltak Osmanlı

Ekende yok biçende yok

Yiyende ortak Osmanlı

dizeleri, aslında eşkıyalık meselesinin iç yüzünü özetler. Alınan ağır vergiler karşısında herhangi bir hak talep edemeyen halk, çareyi dağa çıkmakta ve dağa

çıkanlara sığınmakta bulur. Bunun neticesinde ise merkezî yönetim ile kırsal kesim arasında hep bir çekişme söz konusudur.

Tanzimat öncesinde toprak ağalarının keyfi tutumları, efelik kurumunun oluşmasına zemin hazırlar. Tanzimat sonrasındaki örneklerde görüleceği üzere, toprağı elinde bulunduran ağaların halka reva gördüklerine karşı, tarih sahnesinde adı bilinen bilinmeyen pek çok efeyi dağa çıkmaya mecbur bırakır. Âyanlarla halk arasındaki ilişkilerin haksızlıklarla dolu olması, efeliğin çete kurumuna dönüşmesine neden olur. Halkın yönetime karşı tepkisi, pek çok efeye yataklık (destek veren hane, çiftlik) yapmalarını da beraberinde getirir. Tarihi kaynaklara bakıldığında, Osmanlı ahalisinin toprak dağılımından ve yöneticilerden hoşnut olmadığı görülür. Merkezi ve yerel otoritenin keyfi tutumları isyanlara neden olur. Halkın yöneticilerle ilişkileri, vergi toplama ve askere alma çerçevesinde gerçekleşir (Önal, 2014: 4).

Osmanlı Devleti vergileri takdir ederken, küçük köylüye yüklenip büyük toprak sahiplerini kolladığı için, gelirler azaldıkça kırsal kesimde vergi oranı artar. Devlet borçları ağırlaştıkça, aşarın hazinenin toplam geliri içindeki payı daha çok arttırılır. 1863-64 mali yılında aşar gelirlerinin toplam gelire oranı % 34 iken, 1872-73 yılında bu oran % 44'e ulaşır. Osmanlı İmparatorluğu'nun en kötü şartlar içinde yaşayan % 70'lik köylü kesimi, toplam vergilerin % 77'sini öder (Yetkin, 2003: 27). Alınan bu ağır vergiler bizlere Osmanlı'nın ekonomik açıdan bir çöküntü içerisinde olduğunu gösterir. 1838 Osmanlı-İngiliz ticari anlaşması sonucu, esnafın dışarıdan gelen mallar yüzünden zor durumda kalması, 1840 yılında Galata bankerleri aracılığıyla Fransızlara borçlanması, 1854 Kırım Savaşı sonrası başlayan borçlanmaların Düyun-ı Umimiye'ye kadar gitmesi bu çöküşün özeti niteliğindedir (Önal, 2014: 4). Alınan ağır vergilerin yanı sıra rüşvet problemi de Osmanlı'nın çöküşünü hızlandırır. Bu sorun Osmanlı'nın bünyesini yüzyıllar boyu kemirir. 19. yüzyıla gelindiğinde her konunun ana teması rüşvet olur. Hatır, gönül, iltimas ve rüşvet gibi, devleti kemiren âdetlerin vali atanmasında rol oynaması normal sayılır. Bu durum, validen sonra gelen bütün mülki amir ve memurlar için de aynen geçerlidir. Ahmet Mithat Efendi, bu durumu şöyle ifade eder: "Müdürlük, kaymakamlık ve hatta mutasarrıflığa varıncaya kadar memuriyetler Abdülaziz devrinde o kadar suistimaller ile verildi ki, sarayın harem dairesinden veya ağalarından birisinin rica yollu ufak bir tezkeresi

dahi hükümet işlerinden tamamen gafil olan bir adama müdürlük, kaymakamlık ve hatta mutasarrıflık bile verilmesine kâfi gelirdi” (Yetkin, 1996: 37).

Rüşvetin önüne geçilemez bir kurum haline gelmesi ve herkesin hakkını para kuvveti ile alması, aynı zamanda para sayesinde haksızlık yapılmasına olanak yaratılması demektir. Bu ise devletin temelini oluşturan “adalet”in tahrip edilmesinden başka bir şey değildir. Gerçekten, rüşvet nedeniyle adalet sistemi son derece bozular, imparatorlukta adalet “tevzi edilmez, satılır. Adaletsizlik ve idaresizlik, vilayetlerde eşkıyalık olaylarının artışına neden olur (Yetkin, 1996: 37; Ali, 2013: 43-44).

Sinanoğlu Efe, Aydın vali konağı önünde yapmış olduğu şu konuşmada zeybeklerin neden dağa çıktıklarını tafsilatlı bir şekilde açıklar:

“Aydınlılar! Biz neden dağa çıktık biliyor musunuz? Bütün memleketi beş, on derebeyi almış, ırz, namus tehlikeye düşmüştür. Halkı padişah adına haraca kesiyorlar. Vergiyi onlar topluyor. Fakat ne yaptıklarını kimse bilmez. Savaş olur, kimi esnafı diye, kimi ulema diye, hocadır diye savaşa gitmez. Giden hep zavallı ahalidir. Onlar baklava, börek yer, halk kuru ekmek. Hâkim de kadı da onlara köledir. Balık baştan kokar anladınız mı? Baştakiler ziftlendikçe, halkı soydukça, kendi adamlarını kayırdıkça, bu memleket adam olmaz...” (Oruç, 2011: 246).

Dural ve Özkaynak da Osmanlı’daki bozuk düzeni şu şekilde eleştirirler: “Bu idare sevilecek bir idare miydi? Ne mal emniyeti, ne can emniyeti kalmıştı. Saray istediği vilayette dilediği gibi hareket ediyordu, vatan çocukları arada eziliyorlar, tahkir ediliyorlar ve pek çokları da sen yataksın diye Afrika’nın kızgın çöllerine sürülüyorlardı. Bu irade, mutlakıyet iradenin tam koyu bir şekliydi” (Dural, 1999: 139). “Osmanlı devleti tam bir acz içinde, bunun (eşkıyalığın) sebeplerini ortadan kaldırıp köylüye normal bir hayat, meşru bir kazanç temin edememiş, memleketin mert ve yiğit çocuklarını ve bunların emeklerini, canlarını israf etmiştir” (Özkaynak, 1946: 22). I. Ahmet bile kendi döneminde Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumdan oldukça rahatsızdır: “Bölgelerinizde gerektiği gibi devriye gezip görevlerinizi yapmıyorsunuz. Onun yerine orada burada dolaşıp insanlardan kanunsuz şekilde para alıyorsunuz. Beraberinizde gereksiz sayıda sipahi ile sözde “devriye gezerken” şu suistimallerde bulunduğunuz dikkatime sunuldu: adamın biri ağaçtan düşüp öldüğünde bunu bir cinayet olarak yorumluyor, bir köye girip yerleşiyor ve sözde katili ortaya çıkarmak için halkı zincire vurup döverek eziyet ediyormuşsunuz.

Nihayet “kan parası” diye yüzlerce altın ya da gümüş akçe aldığımız gibi bir de suçladığımız köylülerden sözde “resmi mükellefiyet” olarak at, katır, köle, arpa, saman, odun, kuru ot, koyun, kuzu, tavuk, yağ, bal ile başka yiyecek maddeleri topluyormuşsunuz. Gelirlerinizi fahiş oranlarla iltizama veriyormuşsunuz. Onlar da gereğinden çok daha fazla atıyla toplamaya çıkıyorlar ve sizin gelirlerinizi kanunla uygun şekilde ve defterde belirtildiği gibi toplamakla yetinecekleri yerde canlarının istedikleri kadar para almaya çalışıyorlarmış. Ve sıradan köylülerden başka, suçluları takip ettikleri bahanesiyle dokunulmazlığı olan haslara da giriyor ve fazladan aylık otuz-kırk altın ya da gümüş para talep ediyorlarmış. Ve siz, siz kumandanlar ve muhafızlar, layıklarını vereceğiniz yerde haydutlardan para alıp, onları serbest bıraktığınız için, haydutlar gemi azıya almışlar, guruplar halinde insanlara saldırıyorlarmış. Benim kulağıma gelenler işte bu tür zulümler” (Barkey, 1999: 148-149).

Görüldüğü gibi, eşkıyalık olaylarının dayandığı ekonomik, sosyal ve idari nedenler ortaya konulmadan zeybeklik ve çalıkakıcılığı açıklamak oldukça müşküldür. Bu nedenle ilk olarak tarihi gerçeklerin objektif bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekir. Birbirine sıkı sıkıya bağlı bu kavramlar sırasıyla ele alındığında sağlıklı bir sonuca ulaşılabilir. Tabii ki bu gerçekleri ortaya koyarken efe ile çalıkakıcı arasındaki eylem ve misyon farklılıklarını da belirtmemiz gerekir. Efeleri eşkıyadan ayıran en önemli fark, toplum adına mücadeleyi tercih etmiş olmalarıdır. Eşkıyalar ise sadece kendi adlarına pek çok hukuksuz işler yapar, halkı sürekli zor durumda bırakırlar. Halk efeye sahip çıkıp ona saygı duyar, eşkıyayı “çalıkakıcı” sıfatıyla alaycı bir şekilde aşağılar (Önal, 2014: 2).

Yukarıda bahsi geçen ağır vergilerin yanı sıra efelerin ve eşkıyaların dağa çıkma nedenleri çeşitlilik gösterir. Hobsbawm (1995), *Sosyal İsyancılar* ismini verdiği önemli çalışmasında bu konu üzerine şunları söyler: “Eşkıyalığı ortaya çıkaran koşulların ilki ve belki de en önemlisi kır ekonomisinin yapısı, çok az işgücü talep eden ya da eli iş tutan insanına uğraş alanı vermeyecek kadar yoksul olan kırsal çevre; başka bir deyimle kırım kendilerini besleyemediği nüfus fazlasıdır. Kır ekonomisi, dağlık bölgeler ve kıraç topraklar sürekli olarak böyle bir nüfus fazlası oluştururlar. Bu fazlalık geleneksel kır toplumlarında kendine özgü birtakım çıkış

yolları bulacaktır. Bu çıkış yollarından bir tanesi de eşkıyalıktır. (...) Eşkıyalığı ortaya çıkaran koşulların ikincisi ise onun kır toplumuyla bütünleşmemiş olması ve bu yüzden de toplum ve kanun dışına itilmesidir” (24-25).

Hobsbawm’ın belirtmiş olduğu bu gerekçelere ilâveten efelerin ve eşkıyaların dağa çıkma sebepleri arasına, asker kaçağı olma, adam öldürme, kan davalı olma, namus meselesi ve sevdiğine kavuşamama gibi faktörleri de ekleyebiliriz (Üsküp, 2002: 7; Önal, 2014: 11).

Osmanlı zamanında zeybeklere nasıl yaklaşıldığı üzerine şunları söyleyebiliriz: XIX. ve XX. yüzyıllardaki Osmanlı kayıtlarında zeybekler için, hem olumlu hem de olumsuz yargılar bulunur. Cesur, yiğit, vatansever, hak ve adalet duyguları gelişmiş, haksızlığa karşı koyan gibi olumlu ifadelerin yanında, zeybek eşkıyası, zeybek haşeratı, zeybek haydudu gibi olumsuz ifadeler de yer alır (Önal, 2014: 8). Örneğin Padişah II. Mahmud dönemi zeybekler açısından büyük önem arz eder. Onun döneminde zeybeklerin büyük bir kısmı, ticaret yolları üzerinde, tıpkı İstanbul’daki Yeniçerilerin yaptıkları gibi, kahvehane işletirler. Ancak zeybekler yalnız kahve işletmekle yetinmezler, buralarda konaklayanlardan, keyfi şekillerde, ayni ve nakdi haraçlar da alırlar. Zeybeklerin bu türden faaliyetleri, Yeniçerilerden gördükleri destekle de perçinlenmiş olur. Ancak ocağın kaldırılması zeybeklerin arkasındaki en önemli gücün de yok olması demektir. Nitekim II. Mahmud, 1828’de çıkardığı bir fermanda “zeybek haşeratı” tarafından işletilen bu kahvehanelerin kapatılmasını; zeybeklerin, halktan usulsüzce para toplamalarının da men edilmesini buyurur. Fermanın yayınlandığı yıllarda, Osmanlı-Rus Savaşı’nın başlamış olması ve devletin paralı askere duyduğu ihtiyaç da zeybeklerin dağlara sığınıp eşkıyalık yapmaya başlamalarında önemli etkenler arasındadır (Öztürk, 2006: 42). Ayrıca kışlaya getirilen yeni disiplin kısıtlamaları da bu isyân hareketlerinde etkili olmuştur. Disiplin kısıtlamalarını, İstanbul’dan alınan askerler kolayca kabul etmişlerdir. Fakat Anadolu’nun köy ve aşiretlerinden gelenler bu durumu kabul etmemişlerdir. Birçoğu firar ederek güçlü ve yeni eşkıya çeteleri kurmuşlardır. Batı Anadolu ve Balkanlar’da, eşraf ve ayanların başına musallat olmuşlardır (Mardin, 1992: 97).

Karen Barkey ise Osmanlı-eşkıya ilişkisine farklı bir bakış açısı getirir. Barkey’e göre Osmanlı Devleti merkezî otoritesini güçlendirmek için eşkıyaları bir araç olarak

kullanır. Şöyle ki: Osmanlı İmparatorluğu'nda köylü ya da elit isyanları yaşanmadı. Merkezi yönetimler devlete karşı başlıca tehdit sayılan eşkıyaları bile kendi güçlerini pekiştirmekte kullandılar. Devlet, iç güçleri kendi lehine olacak şekilde yönlendirerek Batı Avrupa'da sık sık görülen yıkıcı mücadelelerden kaçınmayı büyük ölçüde başardı. Osmanlı devleti eşkıyalarla pazarlık yapıp onları kendi konumunu sağlamlaştırmada ve toplum üzerindeki hâkimiyetini sürdürmede kullandı. Bunun sonucunda eşkıyalık, imparatorluk toprakları üzerindeki hâkimiyetin pekiştirilmesi ve idari denetimin sürdürülmesi gibi, Osmanlı devletinin başlıca işlevlerini yerine getirdiği yepyeni bir bağlam yarattı. Demek ki, eşkıyalığın ortaya çıkışı, iktidarını sağlamlaştırmak isteyen devleti, bu iş için yeni biçimler kullanmaya yöneltti. Osmanlı Devleti kısa vadedeki sonuçlarına aldırmadan paralı ordular kurup dağıttıkça eşkıyalık yayıldı. Eşkıyalık iyice geliştiğinde, devlet hem bu kişileri kullandı hem de kendini eşkıya reisleriyle pazarlığın içinde buldu. Eşkıyalar ayrıca, köylüyü sindirmek için haydutları kullanan pek çok yerel yöneticinin gerektiğinde başvurabileceği araçlar haline geldiler. Devlet ise bu durumu halkın gözündeki meşruiyetini artırmak için kullandı. Köylülerin, taşrada asayişin sağlanmasına ilişkin talep ve şikâyetlerinden, tehlikeli gördüğü yerel yöneticileri yola getirmek ve “halkın hamisi” imgesini güçlendirmek için bahane olarak yararlandı. Köylülerin talepleri ile devletin bunlara verdiği karşılıklar, Osmanlı hâkimiyetini meşrulaştıran anlatının temel öğeleri oldular; devlet halkının sadakatini, kendisinin de kullandığı eşkıyaların başını ezerek sağlıyordu (Barkey, 1999: 2-13). Barkey'in ortaya atmış olduğu bu görüşler Osmanlı Devleti'nin, kırsal kesimde yaşayan halkı kendi yaratmış olduğu korku canavarı ile sindirdiği ve bu sayede de merkezî otoritesini sağlamlaştırdığı yönündedir. Ona göre eşkıya ve devlet danışıklı bir dövüşün içerisinde. Fakat sosyal isyancı olan efe halk için mücadele vermektedir. Ve yıllar boyu karşı durduğu düzen, Osmanlı'nın adaletten yoksun sistemidir. Bu nedenle efeler ile Osmanlı yönetiminin işbirliği içerisinde olduğunu ileri sürmek zorlama bir görüş olur.

1. 2. 2. Millî Mücadele Dönemi'nde Zeybekler ve Kuva-yı Milliye

Osmanlı İmparatorluğu yukarıda belirtmiş olduğumuz sebeplerin sonucunda, hasta adam konumuna gelir ve 600 yıl hüküm sürdüğü topraklar yavaş yavaş avuçlarından kaymaya başlar. Mondros Mütarekesi'nin ağır maddeleri İstanbul Hükümeti'nin elini

kolunu bağlar. Vatan toprakları, işgal kuvvetleri tarafından zaptedilir ve ordu terhis edildiği için düşmana karşı koyulamaz. İçinde bulunulan bu durum halk tarafından tepkiyle karşılanır ve yıllardır bağımsızlık uğruna kan dökmüş Türk ulusu yeni bir çıkar yol arar. Özellikle 15 Mayıs 1919 tarihinde, Yunan'ın İzmir'i işgali ile başlayan mezalim yılları, artık dayanılmaz bir hal alır. Bu işgal, Türklüğe vurulmuş en büyük darbelerdendir. İçerideki Rum ahalinin büyük çoğunluğu bu durumu sevinçle karşılar ve ihanetlerini “Zito Venizelos!” çığlıkları ile perçinler. Yunan işgali, İngilizlerin yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nu değil Türk mevcudiyetini de yok etme arzularının bir göstergesidir (Apak, 1990: 16). İtalyan Generali Dall Olio'nun bir İtalyan gazetesine yaptığı açıklama bu gerçeği gözler önüne serer. Dall Olio: *gördüklerimiz bir işgal değil, imha idi. Müslümanların kendini savunmaktan başka bir şey yaptıkları söylenemez* diyerek Yunan mezalimine karşı vicdanını susturamaz (Burhan, 2000: 119).

İstanbul Hükümeti ise bölgeye Nasihat Heyeti yollayarak: “Yunan ordusu, düşman ordusu değil, padişahın şeriat ordusudur, sakın ola ki karşı gelmeyin” telkininde bulunur (Oruç, 2014: 19). Bu durumda Yunan mangasının kimseden çekinmesi gerekmez. Çünkü Osmanlı Sarayı, halife kimliğiyle tebaasına kendilerine ateş edilmemesi fermanı çıkarır (Avcı, 2015: 56). Yunan askerleri, Hasan Tahsin hadisesi gibi münferit olayları saymazsak herhangi bir direnişle karşılaşmazlar. Bu yüzden ilerlemeleri hızlanır ve kısa sürede Aydın'a kadar gelirler. Hatta Aydın Belediye Başkanı Çakmarlı Emin Bey, Yunan'ın Aydın'a yaklaştığı saatlerde evine büyük boyda bir Yunan bayrağı asar (Türkeş, 2013: 25).

Ne pahasına olursa olsun bu zillet son bulmalı ve eski özgür günlere geri dönmelidir. Çünkü bağımsız devlet fikri, Türk milleti için babadan oğla kanla geçen fikri bir mirastır. Eğer bu geçmiş olmasaydı 1918'in yenilmiş Türk'ü, 1923'ün muzaffer Türk'ü olamazdı (Ağaoğlu, 1999: 13). İşte Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkış yolculuğu, bu bağımsızlık özlemiyle başlar. İşgalci güçlere karşı isyan bayrağını açan Gazi, yapmış olduğu toplantılar ve kongrelerle halkı bilinçlendirmeye çalışır, aynı zamanda mücadele çağrısında bulunur. Atatürk'ün bu çağrısı, yurdun dört bir yanında yankı bulduğu gibi, yıllardır zulme karşı direnen Batı Anadolu yiğitlerinin yüreğini de kabartır. Bunun neticesinde Kuvayı Milliye fikri

kafalarda yeniden şekillenmeye başlar. İlk olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1897 Osmanlı-Yunan ve 1912 Balkan Savaşları'nda savaş birliklerinin yanında subaylar komutasında milis ve gerilla hizmetlerini üstlenen gönüllü sivil örgütlenmeler oluşturulmuştur. Özellikle Balkan Savaşı döneminde bu tip örgütlenmeler devreye sokulmuş ve bu örgütlere “*Kuvayı Milliye*” adı verilmiştir (Gökçen, 2003: 21). Milli Mücadele Dönemi'nde aynı yönteme başvurulması zaruri bir hal alır. Çünkü Anadolu halkı, kaderi ile baş başa kaldığını anlar; yaşadığı toprağı korumak ve hayatta kalabilmek için kendi gücüne dayanmak gerektiğini fark eder (Özgün, 2014: 160).

Bu nedenle Millî Mücadele yılları, birçok Osmanlı eşkıyasının Cumhuriyet'in millî kahramanına dönüşmesine tanıklık eder. Bu dönem, birçokları için çalıkakıcılıktan efeliğe geçiş diye tabir edebileceğimiz bir dönemdir. Millî Mücadele yılları ve hemen ardından kurulan yeni Cumhuriyet, Ege'deki zeybeklik adı altında yürütülen geleneksel eşkıyalık sistemine son verilmesini sağlar. Ayrıca bu süreç, efeler yani zeybek çetelerinin başında bulunan liderler açısından, çarpıcı bir kimlik dönüşümüne yol açar; yılların eşkıya liderleri, cumhuriyetle birlikte “ulusal kahraman” oluverirler. Hatta bizzat cumhuriyetin kurucusu konumundaki Mustafa Kemal Paşa, dönemin kimi yayınlarında “Sarı Zeybek” olarak nitelendirilir (Öztürk, 2006: 55).

Halktan, efelerden, zeybeklerden ve onlara destek olan muvazzaf ve yedek subaylardan oluşmuş direniş kuvvetlerine Batı Anadolu'da “Kuva-yı Milliye” denir. Kuva-yı Milliye'yi nakdi ve aynı yardım ve destekleriyle ayakta tutan da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Heyet-i Milliye gibi kuruluşlar olur. Kuva-yı Milliye, geniş anlamda tüm Milli Mücadele hareketini tanımlar (Haytoğlu, 2011: 53). Kuva-yı Milliye hareketi, Osmanlı'nın düzenli ordusunun dağıtılması sonrasında, halkın kendi direnişini ortaya koyduğu sivillerden oluşan silahlı savunma hareketidir. Ülkenin dört bir yanında çeşitli müdafaa cemiyetleri kurulmaya başlanır. İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti 14 Aralık 1918'de resmen kurulur. Cemiyet, Yunan işgaline engel olamayınca, Rum vahşeti karşısında dağlarda efelik yapanları, düze indirip halkı etrafında toplayan çetelerin teşkil olunması çarelerini arar. Bu efelerin arasında Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Gökçen Efe vd. sayılabilir

(Önal, 2014: 9). Bu oluşum aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nın ilk savunma kuruluşu olması bakımından da önemlidir (Gülmez, 2012: 256).

İşgal sonrası, özellikle yerli Rumlara kurdurulan çetelerin Hıristiyan ve Müslüman ahaliye saldırımları planlı olarak gerçekleştirilir. Bu saldırıların Kuva-yı Milliye tarafından yapıldığı iddia edilir. Ahalinin gasp, soygun, cinayet, adam kaçırmaya gibi şikâyetleri Ankara Hükümetine ulaşır (Burhan, 2002: 106; Önal, 2014: 9). Hatta Yunanlılar Türk çeteleri hakkında sürekli yayın yaparlar. *Amaliya Gazetesi*'nden "iktibas" yapan Ahenk Gazetesi'ndeki şu haber dikkati çeker: "Nazilli havâlisinde Türk çetelerinin tedhişinden birçoğu Türk olan iki bin kişi Aydın'a iltica etmiştir" (Akkoyun, 1991: 186). İşgal kuvvetlerinin yapmış olduğu tüm kara propagandaya rağmen efeler asla pes etmezler ve ulusun kurtuluşu için canla başla çarpışırlar. Bu çetin var olma mücadelesi Yunan askerinin İzmir'de denize dökülmesiyle son bulur.

III. DAĞLARIN VE YATAKLARIN ÖNEMİ

Zeybek için dağ; yaşanılacak, saklanılacak ve yeri geldiğinde düşmana kan kusturulacak bir yüceliğin ismidir. Şehirde bunalan kulun, başını alıp gidebileceği tek mesken dağlardır. Eski dönemlerden beri, yüceliği ile hep saygı görmüş ve kutsal kabul edilmiş olan dağlar birçok medeniyetin inanç sisteminde ve mitolojisinde derin izler bırakmıştır. Özellikle Türklerin inanç dünyasında da dağ kavramının çok önemli bir yeri vardır. Türklerde dağlar, Gök Tanrı'ya yakın olması ve bazen de ona ev sahipliği yapmasıyla kutsal mekânlar olarak kabul edilir. Bu dağlar, evrenin merkezinde buldukları gibi kozmik bir işleve de sahiptirler. Ayrıca Türk mitolojisinde dağlar, etrafında yaşayan insanların koruyucusudur, onların vatan anlayışını şekillendiren en önemli tabiat varlıklarındandır (Duymaz ve Şahin, 2008: 117).

Oğuzlardan itibaren Türkler dağların güzelliğine tutkundur. Dağların üzerine ya da yakınlarına kurulan yayla ve obalar Türklerin doğal yaşam alanları arasındadır. Bu dağların suları da onlar için ayrıca mukaddestir. Bütün milletlerde olduğu gibi Türklerde de dağ kültü inancı vardır. Kutadgu Bilig'e göre dağlara ulaşmak başlı başına bir olgunluk göstergesidir (Özdemir, 2013: 143). Ayrıca Kaşgarlı Mahmut, Türklerin büyük dağlara diğer ulu görünen her şeye tapındıklarını söyler (Önal,

2003: 104). Bugün bile Türkiye'nin Doğusundan Batısına doğru on beş ayrı dağ zirvesinde benzer kültlerin izleri görülür (Önal, 2016: 36). Geçmişin genlerini, damarlarında taşıyan Türk soylu efeler de dağlara büyük hürmet gösterirler ve onun yasalarına itaat ederler. Zaten dağ kanununa aykırı davranmak, ölümü çağırmaktan başka bir şey değildir. Efeler zalimin zulmünden bıkarak dağlara çıkarlar ve kelleyi koltuğa alarak isyân ateşini yakarlar. Onlara köyler dar, halk eziyet çekerken hiçbir şey yapmamak ar gelir. Düşünce yapılarına göre *dağ kuşu bağda değil, dağda ötmelidir*.

Dağlar sahiden de efeleri sarıp sarmalayan, koruyup kollayan yüce bir değerdir. Zirvelerde yaşayan bu koca yürekli insanlar adeta birer dağ filozofudur. Çoğunun okuması yazması yoktur ama onlar *topraktan öğrenip, kitapsız bilenlerdir*. Zaten bu yüzden, ne koskoca İmparatorluk ne de düşman kuvvetleri bu güçle baş edemez. Roccamandolfi'den yaşlı bir eşkiya şöyle der: “Kederli olduğumuz doğrudur. Çünkü hep hüküm giydik. Efendiler kalem kullanır, biz silah; tarlalar onların dağlar bizimdir” (Hobsbawm, 1995: 11). Bu sözler bize Dadaloğlu'nun “ferman padişahınsa, dağlar bizimdir” dizelerini hatırlatır. Dünyanın neresinde olursa olsun isyâncı için en büyük sığınak dağlardır. Bu nedenle düzgün ve modern yolların yapılması eşkıyalığın azalmasına neden olur (Hobsbawm, 1995: 15).

Efeler için dağda yaşamının kolay tarafı olduğu gibi zorlukları da mevcuttur. Bu zorlukların başında yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçların karşılanması gelir. Dağda yaşam süren bir gürhün bu ana giderleri karşılayabilmesi için oldukça fazla paraya ve kendisine yardım ve yataklık yapacak insana ihtiyacı vardır. Yörük Ağası Veli Bey'in Çakıcı'yı yanına çekerek söylemiş olduğu şu sözler yatakların önemini gözler önüne serer:

“İyi bir kaynaktan haber aldım. Sen Ahmet Efe'nin oğluymuşsun. Bu oba senin her türlü gereksinimini karşılar. Bizim öteki akrabalarımıza da haber saldım. Bak oğul, sen çok gençsin. Sana iki öğüdüm var. Eşkiya demek yatak demektir. Güvenli yatakları olmayan efe tez yakalanır ya da vurulur” (Oruç, 2011: 31).

Zeybekler tarihi seyir içerisinde üstlenmiş oldukları görevle epey taraftar toplamışlardır. Ayanlar ile çalıkakıcılar arasında sıkışan halk efelere destek vermeye

başlar. Başkaldırıya, ayaklanmaya, yönetim ve yandaşlarının bakışı son derece olumsuz ve eşkıyalık gibi küçümseyici tanımlar içinde olmasına karşın, sürece halkın açısından bakıldığında başkaldırıcular, asiler, eşkıyalar halk için “kahraman”, ulaşılabilecek güzel günlerin “hazırlayıcısı”, “umudu” ve “desteklenecek insanlar” olarak görülür ve destanlaştırılırlar. Yönetimin eşkıya olarak nitelendirdiği, aşağıladığı insanlar, pekâla halkın umudu, sevgilisi olur. Çünkü ezilmiş, yılmış, haksızlıklara uğramış halkın gözünde “erdemli” sosyal haydut, ezilmiş, yılmış yığınların sözcülüğünü yapan bir umuttur ve gelecek güzel günlerin hazırlayıcısıdır. Anadolu coğrafyasında yaşamış insanların tarihine sosyal açıdan bakılırsa; gözümüzün önünde sürekli bir manzara yer alır ki; o da “ayaklanma”, “başkaldırı” ve “direniş”tir. Anadolu tarihinde 13. Yüzyılda Baba İshak’tan başlayıp 20. Yüzyılda Çakırcalı Mehmet Efe, Yörük Ali, Tekelioğlu, Çamlıcalı, İnce Mehmet ve bunların yanında bugün adları bilinen, bilinmeyen bin, on bin hatta yüz binlerce kişi neden “başkaldırır” ve kelleyi koltuğa alarak ölümcül bir mücadeleye girer ve “baş verir”? Neden başkaldıranlar anayı-sevgiliyi, çoluğu-çocuğu, eşi-dostu bırakıp çıkarlar dağa da; Osmanlı sarayına “kümelenmiş”, saraya yandaş olmuş, sarayın ve yandaşların “lütuf”larına “mazhar” olup, “kul” olanlar çıkmazlar? Neden hep yoksul kişiler yapar bu işi? On binlerce, yüz binlerce kişi, hiçbir güvenceleri yokken ve basit gerekçelerle insan yaşamının sona erdirildiği bir ortamda niçin başkaldırırlar?

“Edilgen” konumda bulunan insanlar, “makûs talihleri”ni yenemediklerinde ve “hakkın” verilen bir “lütuf” olmadığını anladıklarında; haklarını almak, “etken” olmak ve protestolarını ortaya koymak için isyan ederler, başkaldırırlar (Yetkin, 1996: 4-5). Bu başkaldırı esnasında kendileri gibi ezilmiş olan halk, isyancılara destek çıkar ve merkezi yönetime karşı tavır alır. Eşkıyanın dağda varlığını sürdürebilmesi, yatakların sağlamlığına ve kurduğu istihbarat ağının mükemmelliğine bağlıdır. Şayet çete “çalıkakıcılık” yapar yani, yoksul halkı soymayı denerse yaşam şansını eliyle yitirir (Yetkin, 1996: 12). Halk, efeye yardım ve yataklık yaparken tabii ki ondan beklentisi büyüktür. Bu beklentiler; haksızlığa uğrayan, yerel düzeydeki güçlerle yasal yollarla mücadele edemeyen güçsüzü ve yoksulu, varsıl ve güçlü karşısında koruması, zulmün aleti olan jandarma ve takip kolu kumandanını sindirmesi, köylüsünü ezen ağayı hizaya getirmesi ve diğer çetelerin saldırı ve soygunlarından kendi köylerini/köylülerini korumasıdır. Zaten bu

işlevi yerine getirdiği ölçüde varlığını sürdürebilir ve desteklenir (Yetkin, 1996: 6). Aslında ahalinin neden yataklık yaptığı sorusuna verilecek en güzel cevabı Çakıcı'nın adamlarından Kara Ali vermiştir. Şöyle ki: Kara Ali yakalanıp Divan-ı Harbe verilir. Mahkeme reisi yataklar hakkında bilgi vermesini istediğinde, Kara Ali karnının aç olduğunu, yemek yedikten sonra konuşacağını söyler. Reis, bunun üzerine lokantadan yemek getirir. Kara Ali, yemeğini yedikten sonra, dönüp mahkeme reisine: “Siz benim elim bağlı olduğu halde yemek ısmarladınız, ben sizi dağda silahla yakalasam, siz bana yiyecek vermez miydiniz?” der. Reis bu cevaptan sonra susar (Önal, 2014: 17).

IV. EFE (ZEYBEK) KANUNU

Kanunların kökenine baktığımızda örf ve adetlerin etkisi hemen göze çarpar. Öncelikle bir toplumda birkaç kişi arasında içerikleri benzer nitelikli durumlarda aynı kaidelere uyulmaya başlanır. Zamanla bu alan genişler ve toplumun büyük çoğunluğunu ilgilendirmeye başlar. Bu şekilde insanlar arasında bir anlaşma meydana gelir. Başlangıçta kendiliğinden doğan bu kaideler, zamanla bilinçli bir isteğe dönüşür. Bunun sonucunda sözlü hukuk kuralları meydana gelir. Adından da anlaşılacağı üzere bu hukuk yazılı olmayıp bireylerin ve toplumların vicdanında yaşar (Dursun, 2016: 34). Kökleri mazinin derinliklerine kadar uzanan efelik (zeybeklik) olgusu da, kültürün yanı sıra zamanla kendi kural ve kaidelerini meydana getirmiştir. Bu yönüyle bakıldığında, efeliğin tam bir kurum halini aldığı görülür. Zeybeklerin kendi aralarında sözlü hukuk kuralları vardır. Bu kurallar hiyerarşik bir düzenin oluşmasına zemin hazırlar (Pösteği, 2014: 2). Buna göre kızan, zeybekliğe aday gençtir. Kesin bir kural olmasa da 15-18 yaşlarında gençleri kapsar. Zeybek; mert, cesur, atılgan, mazlumu koruyan, haksızlığa karşı duruş sergileyen, gözü pek, iyi silah kullanan Anadolu köylüsünün adıdır. Kızanlar, efenin emri ile zeybekler tarafından yetiştirilir. Kızanların eğitiminden sorumlu zeybekler, aynı zamanda kol beyi sayılırlar. Efe, aynı özelliklere sahip zeybeklerin başı olarak görülür. Zeybek gurubunun içinde öne çıkan liderdir. Genel olarak yaşça daha büyüktür. Ancak Yörük Ali gibi bu kuralın dışında kalabilen örnekleri de vardır. Buradaki örnekten anlaşıldığına göre zeybekler arasında öne çıkan en atak, en yiğit, en mert ve en çok kahramanlık gösteren liderlik özelliğine en uygun olanlar efe olabilmektedir. Efe aç

kalır, zeybekleri ve kızanları aç bırakmaz. Önde gider. Kendi örf ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bağlılık ölene kadar sürer. Kızanlar, zeybekler ve efe arasında hiyerarşide en küçük bir kopma görülmez. Efeler birbirlerine ateşleyici silah çekmezler. Bu korkaklık sayılır (Altınsoy, 2016: 22).

Efelik töresince hiçbir kızan efeye hiçbir sual soramaz, ne yapalım, nereye gidelim, bu oldu, bu olmadı diyemez. Efe bir şey soracak olursa ancak o zaman cevap verebilir. Efenin sözünden hiçbir zaman çıkılmaz, hiçbir hareketine itiraz edilemez. Törenin dışına çıkan, en küçük bir itirazda bulunan kızan haklı da olsa kurşunu yer. Çetede tek hâkim efedir. Sözünün üstüne söz, dileğinin üstüne dilek olmaz (Kemal, 2015: 35). Zeybeklik kanununa göre önemli olan bir diğer husus, birinin kızan almadığını, diğerlerinin de kabul etmemesidir (Burhan, 1999: 97). Efeler her ne kadar dağda rakip olsalar da, birbirlerini tutmaktadırlar. Zeybek kanununa göre bir efeye yapılan kalleşliği diğer efeler hazmedemezler, bunun intikamını ne yapar eder alırlar (Burhan, 1999: 108).

Efelik adabına göre:

Kadına, kıza kesinlikle dokunulmaz.

Düşküne, kimsesize zarar verilmez.

Yetime, yoksula yardım edilir.

Zorda kalmadıkça askere silah çekilmez.

Yiğitlik ve mertlik temel yasalarıdır.

Çevrelerindeki anlaşmazlıkları, adil bir biçimde çözmeye çalışırlar.

Eğlence ve gösteriştten kaçınırlar.

Evlenemeyen kimsesiz, yoksul gençleri evlendirirler.

Bu ve buna benzer kuralları yaşamın temel unsuru yapan efe ve zeybekler, ister istemez halkı etkilemişler, onlardan saygı ve sevgi görmüşlerdir (Oruç, 2013: 41; Ali, 2015: 40).

Efelerin seveni olduğu kadar, dűşmanları da çoktur. Bu yüzden hayatta kalabilmek için kendi kural ve kaidelerinin yanı sıra, dağların kanunlarına da uymak zorundadırlar. Bunun bilincinde olan zeybekler her zaman temkinli davranırlar. Örneđin efeler, bilmediği, tanımadığı bir muhitte kahveyi, ayranı hane sahibine içirmeden kendileri içmezler (Özkaynak, 1946: 18). Alanyalı Molla Ahmet Efe'nin, Yörük Ali'ye vermiş olduğu řu nasihat dađ kanunlarına uymanın önemini gözler önüne serer: “çok dikkatli, şüpheci ve çevik olmalısın. Kuřku ve itimadı gerektiği gibi kullanmalısın. Dağların kanunudur bu. Kendine itaat etmeyi affetmez” (Burhan, 1999: 107-108).

V. İSYAN MENİFESTOSU: ZEYBEK YEMİNİ

“Zeybek Yemini”, kızanlığa kabul töreninde, efe'nin önderliğinde dile getirilen bir anttır. Bu yemin metni, yukarıda bahsedilen efe kanunlarının bir özeti sayılabilir. Çünkü kızanlığa yeni kabul edilen genç veya gençlerin nasıl davranması ve nelere dikkat etmesi gerektiği gibi bilgiler, bu yeminin içerisinde mevcuttur. Ayrıca, haksızlığa başkaldıran efe ve zeybeklerin, yeri geldiğinde zalime gaddar, mazluma ise şefkatli olması gerektiği anlatılır. Efelik bir çeşit seçimle olur. Efenin oğlu babası değerindeyse efe seçilir. Efenin oğlu seçilmezse, zeybekler aralarından birini efe seçerler. Bu seçimin de kuralları, töreleri vardır. Zeybekler efenin emriyle kızanları yetiştirir. Kızanlığa kabul töreni ve zeybek yemini şu şekilde gerçekleştirilir: Tanyeri ağarıırken tören için zeybek gurubu dağa çıkar. Dağa çıkma çok önemlidir. Daha da önemlisi: bir defne (teknel de derler) ağacının yanında halka olarak diz çökmeleridir. Yalnız zeybek adayı kızanlar ayakta durur. Yatağını çeker, üç defa öpüp efenin önünde diz çöker. Efe kimi sorular sorar. Zeybekler hep bir ağızdan bu soruları yanıtlarlar. Efe sorar:

-Kızanlar, bu koca dağların sahibi kim?

-Erimiz!

-Yiğit kime derler?

-Sözünde durup, efesiyle ölene!

-Korkak kime derler?

- Sözünden dönen, aman dileyene.
- İnsan dünyaya ne için gelir?
- Onuruyla yaşamak, gerektiğinde ölmek için.
- Şeytana bel bağlanır mı?
- Yardımcımızdır bağlanır.
- Susuz derelerde kavak biter mi?
- Bitmez!
- Bitkisiz diyarda duman tüter mi?
- Tütmez!
- Varyemeze acımak mı dayak mı gerekir?
- Dayak gerekir.
- Yiğitlerde ne yoktur?
- Merhamet!
- Korkaklar zeytini nerede döverler?
- Ağaç dibekte.
- Yiğitler yağı nerede kavururlar?
- Zalimlerin göbeğinde.
- Sözünde durmayan kahpe bacının öz kızanı olsun mu?
- Olsun!
- Şu dualı yatağan böğrüne batsın mı?
- Batsın!
- Doğru söylediğimize Nasuh Tövbesi olsun mu?
- Olsun!

Bu sorular bitince efe kalkıp defne ağacının yanında durur. Zeybekler etrafına toplanır. Efe yatağanı defne ağacına saplar. Yeni zeybekler efelerine sadık kalacaklarına and içerler. Sonra yedi kez yatağanın altından geçerler. Onun ardı sıra ötekiler de geçer. Efe zeybeğin alnını, zeybekler de efenin elini öper. Efe, yatağanı ağaçtan söküüp zeybeğe verir (Tanses, 1997: 7-9; Özbilgin, 2003: 70-75; Oruç, 2012: 78-79; Oruç, 2013: 60; Oruç, 2014: 154-157; Avcı, 2015: 31-33; Eken, 2016: 83-84).

Bu tören ve yemin, kültürel açıdan efelik kurumunun ne denli zengin olduğunu gösterir. Özellikle yeminin içerisinde geçen “şeytana bel bağlamak”, “Nasuh tövbesi” ve “zalim göbeğinde yağ kızartmak” gibi söylemler dikkate şayandır. Ayrıca tören esnasında, “kızan’ın yatağanı **üç** defa öpmesi”, “zeybeklerin hep birlikte, **yedi** defa yatağanın altından geçmesi” ve tüm bu ritüellerin “defne (teknel, tehnel) ağacı”nın etrafında yapılması oldukça önemlidir. İlk olarak “şeytana bel bağlamak” deyimini dikkati çeker. Günümüzde efe kültürüne gönül vermiş birçok kişi, yemin metninden bu dizeyi çıkarmak istemektedir. Bunun nedeni ise duygusal yaklaşımlardır. Onlara göre efe ve zeybek iyi, şeytan ise kötüdür. Bu nedenle iyinin kötüye bel bağlaması düşünülemez. Oysa efeler ve zeybeklerin “şeytana bel bağlamak”tan kastı, onun emrine girmek değildir. Burada ironik bir anlatım vardır. Efeler, şeytan gibi kurnaz olup, onun emrinde olan kötülerden öç almanın peşindedir. Yani şeytanın kullandığı kötülük silahıyla, yine onu avlayacaklardır. Olaya bu açıdan bakıldığında efe’nin şeytana bel bağlaması doğru bir anlam kazanır. Aslında bu deyim en büyük amacı hak-hukuk maskesi altına saklanıp, taşradaki gariban köylüyü haksız ve hukuksuz bir şekilde ezen odaklara bir gözdağı vermektir (Kırman,2002: 165).

İkinci olarak ise Nasuh Tövbesi yeminin en can alıcı bölümlerindedir. Nasuh Tövbesi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmektedir. Tahrîm Suresi’nin 8. Âyeti’nde yer alan bu tâbir, işlenen günâhı hemen terk etmek. Geçmişte olanlardan pişmanlık duymak ve gelecekte de günâh işlememeye karar vermek anlamına gelir. Görüldüğü gibi, yeminin ortalarında şeytana bel bağlayan efe, en sonunda kızanlara Nasuh Tövbesi⁶

⁶ <http://www.bebegimonline.com/forum/index.php?topic=17554.0>, 17.05.16, 04.51.

Yıllar önce Nasuh adında bir adam vardı. Nasuh hamamlarda tellaklık eder böylece kadınları kolaylıkla avlayarak baştan çıkarırdı. Yüzü kadın yüzü gibi tüysüzdü. Erkekliğini bu yüzden rahatlıkla

ettirir. Bu bile “şeytana bel bağlamak” deyiminin, onunla işbirliği yapmak anlamında kullanılmadığını açık bir şekilde gösterir. Yemin metni içerisinde geçen “zalim göbeğinde yağ kavurma” ise zeybeklerin sıklıkla başvurduğu işkence yöntemlerinden biridir. Kanun hükmünde değerleri olan efeler, zalimlere acımazlar. Bu nedenle göbekte yağ kızartma, taban derisi yüzdürme onlar için olağandır. Bu işkence yönteminde, suç işleyen zalim yakalanır ve yere yatırılır. Akabinde göbeği açılır ve ateşin üzerinde iyice ısıtılan kızgın yağ, göbeğine dökülür. Daha sonra efeler bu kişiyi, öylece bırakıp giderler.

gizlerdi. Nasuh yıllarca tellaklık etti, kimse onun erkek olduğunun farkına varmadı. Çünkü yüzü kadın yüzü gibi, sesi kadın sesi gibiydi. Çarşaf giyer peçe takardı, fakat şehveti azgın bir gençti. Bu yüzden padişahın kızlarını bile hamamda keseler ovar, yıkardı.

Aradan zaman geçince Nasuh bu işten pişman oldu, tövbe etti fakat tövbelerini tutamadı. Bu defalarca böyle oldu. Bir gün Nasuh bir Allah dostuna giderek:

- "Bana dua et." diye ricada bulundu.

O Allah'ın (CC) veli kulu ona dua etti.

Nasuh bir gün yine hamamda taşı doldururken padişahın kızının küpesindeki incilerden biri kayboldu. Bütün kadınlar onu aramaya koyuldular. Herkesin eşyasını aramak için önce hamamın kapısını kapadılar. Sonra başladılar aramaya. Fakat inci bir türlü bulunamadı. Bunun üzerine herkesin ağzını ve her yerini aramaya başladılar.

- "İhtiyar, genç, herkes anadan doğma soyunsun." diye bağırıldılar.

Nasuh korkusundan bir kenara çekildi, yüzü korkudan sararmış dudakları titriyordu. Ölüm korkusu her yanı sarmıştı. Kendi kendine:

- "Yarabbi, dedi. Birçok defalar tövbe ettim fakat tövbemi bir türlü tutamadım. Eğer beni bu beladan, rezil rüsva olmaktan kurtarırsan bütün yaptıklarımın tövbe ettim." dedi.

Hamamdakiler herkesi aradıktan sonra:

- "Ey Nasuh herkesi aradık, şimdi sıra sende gel seni de arayalım." dediler. Nasuh için kurtuluş yoktu tam onu arayacaklardı ki ansızın:

- "İnci bulundu." diye bir ses geldi. Nasuh'u aramaktan vazgeçtiler, böylece Nasuh rezil olmaktan, ölümden kurtulmuştu. İnci bulunduğu için herkes bayram ediyor seviniyordu. Bu sevinç dalgası geçtikten sonra Nasuh'u çağırdılar:

- "Ey güzel tellak gel, padişahın kızı seni çağırıyor gel onu kesele, yıka" dediler.

Nasuh bunu reddederek hamamdan çıkıp gitti. Bir daha da tövbelerini bozmadı...

Mehmet Öcal Özbilgin (2003), “zeybekler Türk inanç sistemi ve töresini tarihin derinliklerinden süzerek İslamize edip yaşatmışlardır” der ve sözlerine şöyle devam eder:

“Şaman Initiation (Giriş) ayinleri, eski Türk savaş talimleri, Türklerdeki, dağ kültü, ağaç kültü, silah kültü, Dede Korkut’taki anlayış içinde, kızanlığa giriş töreninde aynen yaşamış, Türk destanlarındaki formel yerler ve sayılar aynen tekrarlanarak efe hikayelerine sokulmuştur. Mesela; Kızan olmak üzere müracaat eden gencin kabul töreni bunun en güzel örneğini teşkil eder. Bunun için sabah şafak vakti efe, zeybekler ve kızanlar ata binerek dağa çıkarlar. Dağda bir Teknel ağacının önünde efe atından iner ve yere diz çöker. Aday olan genç dışında, herkes aynı şekilde yere diz çöker kızan adayı ayakta durur, belinden yatağanını çeker ve üç kere öperek efenin önüne gelir. Efe bir nevi and içme töreni yapar. Zeybekleri ve kızanlarına tarikatlardaki giriş “nutuk”larına benzeyen bir tekerlemeyi tekrarlatarak ayağa kalkar. Kızanın yatağanını önünde diz çöktüğü Teknel ağcına saplar. Bütün kızanlar tekrar yemin ederler. Yeminin sözlerini de Dede Korkut’ta olduğu gibi silah üzerindedir.

Efe – Sözünde durmayan kahpe bacının öz kızanı olsun mu?

Kızanlar – Olsun

Efe – Şu dualı yatağan böğrüne batsın mı?

Kızanlar – Batsın

Daha sonra başta efe olmak üzere, Teknel ağacının etrafında, yatağanın altından geçerek 7 kere dönerler. Efe daha sonra namzedin alnından öperek yatağanını verir ve kızanlığa kabul eder. Bu giriş töreni eski Türkler’deki pek çok ayinin İslamize olmuş şeklinin sentezi durumundadır. Buradaki, “Kutsal Ağaç” “7 ve 3 sayıları” geleneğimizde epik karakterin önemli motiflerindedir” (59-60).

Törenlerin en can alıcı objesi şüphesiz defne (teknal, tehnel) ağacıdır. Bu ağaca efelerin atfettiği kutsîlik, İslâm öncesi Türk inanışlarında bulunan ağaç kültüründen ve mitolojide bahsedilen defne ağacı hikâyesinden gelmektedir. Bu noktada zeybek kültüründe bu denli önemli olan defne ağacını ayrı bir başlık altında değerlendirmek daha uygun olur.

VI. DEFNE (TEKNEL / TEHNEL) AĞACI

En eski devirlerden günümüze dek Türk toplulukları ve dünya milletleri arasında görülen yaygın inanışlardan birisi de ağacın ya da belli ağaç türlerinin kutsal kabul edilmesidir. Bu manada, ağaç kültürünün Türk sosyal hayatında önemli bir yere sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Muhtemelen, mevsimden mevsime kendini yenilemesi ve daha birçok özelliğinden dolayı olsa gerek ağaç, Türk toplulukları arasında hayatın ve sonsuzluğun timsali olarak görülmüştür. Başka bir ifadeyle, Türk insanı ağacın oluşumu ile kendi hayatının tabii seyri arasında bir benzerlik olduğunu keşfetmiş ve yaşadığı her coğrafyada kutlu mekânlarla ağaçlar arasında bir ilişki kurmuştur. Bu inanışın bir sonucu olarak, en eski devirlerden günümüze dek Türk toplulukları arasında mabetlerin çevrelerine ve mezarların yanlarına ağaç dikmenin kutsal bir görev olduğuna inanılmıştır. Ancak ağacın bizzat maddi varlığının değil, sahip olduğu bir takım özellikler ve temsil ettiği gücün bir sonucu olarak kutsal kabul edildiğini söyleyebiliriz. Orta Asya ve Anadolu’da yaşamış olan farklı Türk toplulukları arasında görülen kutsal ağaç ile ilgili inanışlar ve bunlara bağlı kültürler çeşitli benzerlikler arz etmektedir. Bu manada, Türk toplulukları arasında belli ağaçların her yerde kutsal kabul edildiği söylenebilir (Arslan, 2014: 61). Geçmişten günümüze, Türk toplumunun kutsal kabul edip saygı duyduğu ağaçların başında kayın, çam, kavak, ardıç, çınar gelmektedir (Bars, 2014: 382). Defne Ağacı kadim çağlardan beri kutsal kabul edilmesine rağmen, Türklerin kültür tarihinde çok fazla bir öneme haiz değildir. Defne ağacını kültür dairemizde mühim hale getiren, zeybeklik kurumunun ona duyduğu inançtır. Özellikle defne ağacının zeybek törenlerine karışması oldukça ilginçtir. Bu ağacın bir peri kızından oluştuğu düşünülürse ve ana tanrıçaya saygı anlamı taşıdığı göz önünde bulundurulursa, verilen değer nereden geldiğini anlamak daha kolay olur. Apollon ile peri kızının defne ile mitolojik öyküsü Ege halkı arasında bilinir. Bu ağaca hikâyenin de etkisiyle “ölüm ağacı” derler ve yetiştirdiği dağlara da “ölüm dağı” adı verilir (Avcı, 2015: 34). Efeler, kızan olmasına karar verdikleri kişileri bu ağacın altında yemin ettirirler, silahlarını parlatır ve bir daha da buraya uğramazlar (Çöl, 2011: 73).

Defne ağacının hikâyesi şu şekildedir: Mitolojiye göre, temeli hoşluk, coşku, yaşam sevincine dayalı inanç sistemine inananlardan oluşan Euripides’in Bakhaları

üzerinde, etkili, sözü geçen ırmak Tanrısı Peneus'un alımlı, göreni çarpan güzeller güzeli bir kızı vardır. Bu kızın adı Dafne'dir. Dafne kâhin, yani bilicidir. Kendini, evreni ve toprağı simgeleyen, gökyüzünü, dağları ve denizi yaratan tanrıça Gaia'ya adadığı için erkeklerden hep kaçır. Tanrılar tanrısı Zeus'un Leto'dan doğma oğlu, başlıca niteliğı gelecekten haber vermek olan şiir ve müzik tanrısı Apollon, Dafne'yi görünce sevdalanır; için için yanmaya başlar. Onu elde etmek için peşine düşer. Kız kaçmaya, Tanrı Apollon ise kovalamaya başlar. Bir an gelir ki, kızın gücü kalmaz. Yakalanacağı sırada babası Peneus'a "Beni kurtar" diye yakarır. Bu arada Apollon, Dafne'yi kolları arasına alır. Birde bakar ki Dafne ağaca dönüşür. Kucakladığı bir ağaç kütüğü... Bundan sonra Apollon Dafne ağacını kendi kutsal ağacı olarak beller, benimser. Sazını çalarken, bütün şenliklerden ezgiler söyleyen, dans eden Musaların korosunu yönetirken Dafne dallarından yaptığı çelengi başından hiç eksik etmez. Bu kutsallık o günden bu güne süregelir. Dafne sözcüğü de daha sonra süreç içinde defneye dönüşür (Özbilgin, 2003: 67; Oruç, 2012: 73-75; Kabağağalı, 2017: 45).

VII. ZEYBEK KÜLTÜRÜNDE GİYİM KUŞAM

Zeybekler öncelikle oldukça görkemli ve ince bir zevkin ürünü olan çok özel giysilere sahiptirler. Farklı kıyafetler ve ayrıntılı aksesuarlarla donatılmış bedenleri folklorik bir öge olarak dikkat çeker. Başlarında keçe külah, üzerlerinde mintan, cepken, kuşak ve aba, ayaklarında kara çizmeler ya da tozluklar vardır. Aynı zamanda bu giysiler üzerine yerleştirilmiş çok çeşitli ve işlevsel aksesuarlar yer alır. Bunlar sırasıyla silahlık, fişeklik, barutluk, kubur (ateşli tabanca), yatağan (bıçak), koltuk altı bıçağı, maşa, yağlık, tütün tabakası, tespih, ağızlık ve cura (saz) benzeri araçlardır. Yine üzerlerinde azıklarını sakladıkları torbalar ile yaralanmalara karşı yapağı taşıdıkları bilinmektedir. Tüm bu görüntüyü tamamlayan ana unsur ellerinde veya sırtlarında taşıdıkları uzun namlulu silahtır (Çetin, 2014: 2). Zeybeklik kurumunun içerisinde de kurum mensuplarının sosyal konumunu belirlemek için giydikleri kıyafetlerde, kullandığı takı ve aksesuarlarda, saç sakal tıraşında farklılıklar vardır. Hatta kıyafetlerin birbirine benzediğı kimi durumlarda giyim şeklindeki farklılıklar, bu statüyü belirleyecek kurallar içerir. Zeybeklik kurumunda kullanılan kıyafetlerin, aksesuar ve takıların kullanım şekilleri efe, zeybek ve kızanlara göre olan farklılıkları, maddeler halinde şu şekilde toplanır:

Efelerin: (Efe bu kurumun başıdır)

- a) Mintan düğmeleri çözümlü olur ve göğüsleri görünür.
- b) Efelerin başı ustura ile tıraş edilir ve tam ortasından perçem sarkar.
- c) Efeler sakal uzatmazlar, palabıyık bırakırlar.
- d) Bindikleri at erkektir. Koşumlarının metal aksamaları gümüştedir. Atın üstüne Osmanlı Kaltağı örterler. Kaltağın yanından silah torbası sarkar.
- e) Eğer takımında keçe, püsküllü başlık ve uzarlık gibi süsler bulunur.
- f) Efe uzun namlulu silah olarak Filinta taşır. Diğer silahları ise tamamen gümüş kaplı olur.
- g) Ayaklarına “Kayalık” adı verilen özel işlemeli çizme giyerler. Bu çizmenin bir diğer adı ise “Körüklü Çizme”dir.

Zeybeklerin: (Zeybekler; efenin emrinde kızanların eğitiminden sorumlu kişilerdir. Birer kolbeyi gibidirler).

- a) Başlarını nal şeklinde tıraş ederler.
- b) Şalvarlarının arasından beyaz donunun ucu ve göbeği görünür.
- c) Mintan düğmeleri sürekli ilikli olur.
- d) Camadanları ve fes püskülleri kısa olur ve cepkenleri sırmalıdır.
- e) Ayaklarına tulumbacı veya çarık giyerler, üstüne de kepmen takarlar.
- f) Uzun namlulu silah olarak mavzer taşırlar.

Kızanların: (Kızan; Efenin mahiyetine giren genç delikanlıdır).

- a) Kıyafetleri daha sadedir. Üstlerinde fazla eşya yoktur. Cepkenleri sırmalıdır.
- b) Mintan kolları uzundur.
- c) Başlarının Sadece ortası tıraş edilir.
- d) Uzun namlulu silah olarak Martin taşırlar.

Zeybekler genellikle dağda yaşamalarına rağmen her devirde temizliğe önem veren insanlardır. İç çamaşırlarının temizliğine de önem verirler. Yanlarında daima lavanta, misk, gül yağı gibi küçük koku şişelerini hiç eksik etmezler. Dağlarda daha çok

köylünün giyiminden farksız giyinirler, ama köye incekleri zaman zeybek giysilerini giyerler (Koca, 2009: 37; Öztürk, 2006: 105-109). Zeybek kıyafetlerinin ana unsurları Başlık, Cepken, Camadan, Kartalkanat, Kuşak, Zeybek Donu (Potur) ve Tozluktur. Başlık, yastık görevi görür. Uzun başlıklar arkadan gelecek kesici darbelerle karşı koruyucu niteliktedir. İpek sarılı olur ve yatağan (bıçak) darbelerinde ipek kaygan özelliği sayesinde darbeden korur. Kısa fesler oylarla süslüdür ve motifler dağdaki çiçeklerin renklerinden oluşur. Bir baskın anında veya çatışma esnasında çiçeklerle kamufle olmayı sağlar. Kuşaklar tam bir cephaneliktir; poturlarda, rahat hareket edebilmeleri için bol ve dökümlüdür ve minder görevi görür. Zeybek giysisi hem bir üniforma hem de gücün ve dağ iktidarının sembolüdür. Canlarından başka kaybedecek hiçbir şeyi olmayan bu adamlar ihtiyacı olan her şeyi üzerlerinde taşırlar.⁷ Zeybeklerin kendilerine özgü özel giyim tarzları ve giysileri, gelenekleri, oyunları, töre ve törenleri vardır. Zeybek giyimi, yapımı birkaç kişiyle aylarca süren, ustalık, incelik ve emek isteyen, bir hayli pahalı, ilk anda insanda saygı ve çekingenlikle birlikte ürperti uyandıran, insana heybet kazandıran, gösterişli ve ilginç özellikleri bulunan özel bir giyim tarzıdır. Gösterişli olmasının kendine özgü nedenleri olmalıdır. Efe giysisinin 40 altına mal olduğu söylenir. Geleneksel Anadolu erkek giysileri içerisinde en görkemli olanı herhalde efe giysisidir. Zeybek ve efelerin giydiği kıyafetler en orijinal ve bozulmamış şekliyle 19. Yüzyılda görüldüğü için örnek olarak o dönemin kıyafetleri esas alınmaktadır. Bu kıyafette üç parça büyük ölçüde dikkati çeker: Başa giyilen börk, kuşak ve don (Koçak, 2002: 147).

VIII. ZEYBEK OYUNU VE TÜRKÜLERİ

Giyim-kuşamdan sonra efelik (zeybeklik) müessesesinin kültürümüze kazandırdığı en önemli unsurlardan birisi de hiç kuşkusuz halk oyunları ve türküleridir. Yeryüzündeki her insan topluluğunun halk oyunları gibi, Türk halkının millî oyunları da tarihin en eski çağlarından itibaren çok çeşitli evrelerden geçmiş ve doğal olarak

⁷ Halk Bilimi Çalışmaları (Zeybekler), İstanbul Çağdaş Turizm Folklor Gençlik ve Spor Kulübü Derneği, <http://www.istanbulcagdas.com/halkbilimi/documents/Zeybekler.pdf>, Erişim Tarihi ve Saati: 31.05.15, 01:49.

hem figürleriyle hem de sergilediği anlamlar bakımından değişip gelişerek bugüne kadar gelebilmiş önemli bir halk bilimi unsurudur (Güven, 2014: 286).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk efe (zeybek) kültürüne büyük bir hayranlık duymaktadır. Atatürk'ün sevgi ve alakası millî mücadeleden sonra da devam etmiş ve kültür devriminde ilk iş olarak Zeybek oyununu Selim Sırrı Tercan Bey'e modern bir dans haline getirilmesini istemiştir. Bunun sunumunu da kızı Nebile'nin düğününde yaptırmıştır. Hüsrev Gerede anılarında bu anı şöyle ifade etmiştir:

“Hiç unutmam, kızlarından Nebile'nin Dolmabahçe Sarayı'nda düğünü yapıyordu. Düğünde beden eğitimi uzmanlarından saygıdeğer Selim Sırrı (Tercan) Bey de vardı. Gazi, Selim Sırrı Bey'den yeni hazırladığını duyduğu Zeybek oyununu göstermesini rica etti. Selim Sırrı Bey eski Yunan danslarından esinlenen Zeybek oyununu güzel parçalarından oluşan bir gösteriyi kızıyla birlikte sundu. Gazi dayanamadı. Yeniden müzik çaldırarak manevi kızı güzel dans eden Nebile ile bir Zeybek oynadı. Biçimli vücudu ile güzel fırakı içinde kollarını havaya kaldırarak bir diz çöküşü vardı ki insana Aydın dağlarında Yunanlılara pusu kuran kahraman Mestan Efeleri anımsatıyordu.” (Dolapçı, 2013: 116).

Türk kültüründe çeşitli halk oyunları ortaya konmuştur, çalışmanın muhtevası itibarıyla bu bölümde “zeybek oyunu” hakkında bilgiler sunulacaktır. Zeybek oyun türüne özellikle Ege'de rastlanır. Zeybek kelimesi (Zey: Topluluk Bek: Bey)” topluluk beyi” anlamına gelir. Bireysel oyunlardır. Kişi sayısı sınırlaması yoktur. Sahneye büyük biri çıktığında onu yalnız bırakma geleneği vardır. Bu davranış saygı gereğidir. Kadın ve erkek ayrı oynar. Zeybek oyunları, toplu olarak oynandığı zaman oyuncuların birbirlerine tutunmadan oynadıkları salma oyunlardır. Türkiye'deki Türk halk oyunlarından en yaygın olanlarından biri de zeybek türü oyunlardır. Kelimenin kullanıldığı bölgelere bakılırsa, sadece Batı Anadolu'da değil, İç Anadolu'da ve hatta diğer Türk topluluklarının yaşadığı Orta Asya topraklarında da zeybek türünün oynandığı görülür.

Zeybekler bir efenin yönetiminde ovadan ovaya, dağdan dağa gezen, yoksulları gözetip yörede belirli bir otoriteye sahip olan, genellikle zalimlere veya sonradan görme zenginlere göz açtırmayan, zaman zaman işlediği bir suç yüzünden hapse girmeden dağlara kaçan, yönetime ters düşmüş insanlardır. Efeler ise yanına gelen,

kendisine sığınan diğer zeybeklere yol, yöntem öğreten, onları eğiten, yerine göre akıl verip anlaşmazlıkları çözen bir kimlik içinde görünmüşlerdir. Zeybeklerin yaşayışları çok hareketlidir. Çok kısa bir süre içinde kilometrelerce uzaklara gidip takipten kurtulabilirler. Ancak bu hareketli geçen yaşayışları içinde, zaman zaman coşkuya, heyecana ve özleme kapıldıklarını; yer yer hareketli, yer yer ağır ve asaletini ortaya koyan duruş ve adımlarla örülmüş bir oyuna kalktıkları bilinir. Bu oyun sırasında ses tonlarıyla, hareketleriyle ve hatta mimikleriyle çevrelerinde saygı ve hayranlık duygularını canlandırırlar.

Oyunlarında çalınan enstrümanlar arasında bağlamalar, curalar, açık havada ise davul ile zurna birlikteliği görülür. Kapalı mekânlarda ise darbuka, tef veya zilli maşa da kullanılır. Geçen yüzyılın başından itibaren klârnetin de yer yer oyunlarda kullanılması, bu bölgenin Batı kökenli sazlara karşı olan eğilimini kanıtlamaktadır.

İki tür zeybek vardır.

1. Ağır Zeybek (Erkekler)
2. Kıvrak Zeybek (Kadınlar)

Ritmik yapı 9 zamanlıdır.

Oynayan kişiler saygın kişilerse, oyuna o kişinin adı verilir. Yörük Ali Zeybeği, Çakır Efe Zeybeği gibi.

Ağır zeybeklerde enstrümanlar: Davul ve zurnadır. Klarnet sonradan girmiştir. Kıvrak zeybeklerde enstrümanlar: İnce saz kullanılır (kapalı mekânlarda).⁸

Zeybek danslarının başlıca özelliği, söz konusu hayat tarzını yansıtan bir dans olarak zeybek tipinin davranış ve tutumunu sergilemesidir. Bir kahraman tip olan zeybeğin yiğitliğinin gösterildiği bu dansların figürleri, genel olarak ifade etmek gerekirse, savaşçı bir topluluğun düşman karşısındaki tavrını anlatmaktadır (Mirzaoğlu, 2014: 9). Zeybek dansı tüm bu özelliklerin yanı sıra aynı zamanda içerisinde kartal figürünü de barındırır. Çok eski Türk töresi, gelenekleri ve inançlarıyla bağlantılı olduğu düşünülen halk oyunlarındaki kartal figürleri, eski gelenekten bugünkü halk

⁸ Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilme Projesi, Eğlence (Halk Oyunları), Ankara, 2007, s. 6-7, http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/eglence/moduller/halk_oyunlari.pdf, 01.06.2015, 02:09.

oyunlarına aktarılmış çok önemli folklor numuneleridir. Türk halk oyunlarının en önemli kaynağını Şamanlık dönemi Türk kültürü teşkil etmektedir. Eski çağlarda, Şaman geleneklerinin etkin olduğu Türk boylarında Tanrı katına ulaşabilmek için göklere yükselmek isteyen şamanlar, hayvanlara –özellikle de kutsal vasıflarla donatılan avcı kuşlardan kartallara- benzemeye çalışırlar. Buna bağlı olarak da şamanların törenlerdeki oyunları, genellikle hayvanı taklit eden figürlerden meydana gelir. Şamanın bu tür taklitli oyunlarının en önemli hedefi ise taklidi yapılan hayvanların üstün yeteneklerini elde etmektir. Şaman dans aracılığıyla taklidini yaptığı hayvanla birleşmeye ve onunla aynılaşmaya çalışır; hatta bir insan-hayvan olmayı amaçlar. Çünkü böyle bir birlik, kişinin çoğunlukla taklidi yapılan hayvanın gücüne sahip olması anlamına gelir (Güven, 2014: 286).

Zeybek oyununun kartal figürlerinden meydana geldiği bahsi üzerine bir başka önemli anekdot şu şekildedir: Tarihçi yazar Taylan Sorgun, Celal Bayar'ın şahitliğine başvurarak ondan şu bilgileri alır:

“Mustafa Kemal Paşa çok iyi Zeybek oynardı. Rumeli Türkülerini de severdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Zeybek oyununu neden sevdiğini birgün Kuvvacı Doktor Fahri Bey ile Bayar'a gittiğimiz gün Bayar'a da sormuştum. Bana şöyle demişti «... Onu bir erkek oyunu olarak görmüştür. Zeybek oyununda ellerin yukarı doğru açılışı sonra aşağı inişi bir kartal hareketi gibidir. Atatürk Kuvvayı Milliye Dönemi'ndeki Zeybeklere büyük bir hayranlık duymuştur... O oyunu oynarken nasıl heyecan duyduğunu iyi bilirim... Kuvvayı Milliye'de Atatürk'ün emrinde idi. Şahin Bey, Topal Osman Bey, Güney'deki Kuvvayı Milliyecileri Atatürk hiç unutmamıştı...” (Dolapçı, 2013: 116).

Bugünkü Türk halk oyunlarının birçoğunda (halay, bar, horon vs.) olduğu gibi bilhassa da zeybek, seğmen ve semah oyunlarında çoğunlukla kartalın taklit edilmesi ve kartal figürlerinin işlenmesi, bu oyunların eski geleneğe ne denli bağlı olduğunu göstermektedir. Zeybekler, o çok çeşitli malzemelerle bezenip süslenmiş giysileri ile icra ettikleri anlamlı oyunları yanında görkemli şaman vari görünüşleri ve kartallar gibi salınarak icra ettikleri oyunları tam bir şaman merasimini hatırlatırlar. Onların oyunları da tıpkı giysileri gibi anlamlı, güç ve kudret ifadesiyle doludur. Zeybek oynayanlar, genellikle uçan kartal kanatlarını andıran haşmetli hareketlerle kollarını yana ve göklere doğru açarlar; sonra çöküp tek dizlerini yere vururlar.

Zeybeklerin, “Kollarını açarak kendi etrafında dönerek diz çökmesi, kartalın kendisinin de düşmana akınları ile öyle çöktüğünü anlatır.” Şamanlar da merasim esnasında icra ettiği oyunlarında kötü ruhlarla olan mücadelesinde zaman zaman yere diz vururlar. Zeybeklerin kartalı taklit eden oyun hareketleri, âdeta bir şamanın merasim esnasında kartalı taklit etmeye başladığı zaman yaptığı hareketlerin daha incelmış, daha estetik ve sanatsal hâle gelmiş biçimidir. Zeybeklerin kartallar gibi kollarını açıp yere diz vurma figürleri, bu tür eski gelenekleri yaşatmaktadır (Güven, 2014: 294).

Yukarıda belirtildiği gibi yapılan incelemelere göre Zeybek oyunu yırtıcı bir kuş olan kartalın hareketlerinin yansıtılmasından oluşmuştur. Kademe kademe açıklanması gerekirse şunlar söylenebilir: İlk harekette; Kartalın uçmaya hazırlık yapması gibi zeybek oyununda kollar aşağıdan yukarı doğru görülmektedir. İkinci harekette; kartalın kalkış anında Kanatlarını açışı gibi, zeybekte de kollar ağır ağır havalanır ve oyun başlar. Üçüncü harekette; kuşun kanatlarını çırpması gibi, zeybekte kollar oyun süresince aşağı yukarı iner ve kalkar. Dördüncü harekette; kuşun konmaya hazırlık yapmasına benzer. Zeybek kollarını indirir. Beşinci harekette; zeybeğin çömelmeye yine kuşun yere konmaya başlaması gibidir.

Halk oyunları içerisinde yer alan Zeybek çeşitleri oldukça fazladır. Ege yöresinde oynanan belli başlı Zeybek dansları şunlardır: Harmandalı, Aydın Zeybeği, Yörük Ali Zeybeği, Koca Arap, Çökertme, Sabah Namazı Zeybeği, Kadioğlu Zeybeği...

Zeybek oyununun çıkış noktası üzerine değinilmesi gereken son bir husus var ki oldukça ilginçtir. Halk arasında anlatılan bir söylenceye göre Yunan işgali sırasında esir düşen efeler, düşman askerleri tarafından bir mağaraya konulmuş ve mağaranın ağızı kaya ile kapatılmıştır. Uzun müddet burada kalan efeler, hacetlerini de buldukları yere gidermeye mecbur kalmışlardır. Savaş bitip de, Yunan askeri İzmir’de denize dökülünce Türk askerleri mağarada kapalı kalan efeleri kurtarmışlardır. Zeybekler dışkılarının üzerine basmamak için ağır adımlarla mağaradan çıkmışlardır. İşte bunun neticesinde Zeybek oyunu vücut bulmuştur. Oldukça olumsuz bir söylence olan bu hadiseye yöre halkı tabii ki de inanmamaktadır ve gülerek anlatmaktadırlar. Bu şehir efsanesinin çalışmanın başında belirtilen, efeleri sevmeyen birtakım kimseler tarafından, onları kötölemek adına

ortaya atıldığı düşünülebilir. Öte yandan sıcakkanlı olan Ege insanının bu ağır dans türüne esprili bir yaklaşım sergiledikleri de söylenebilir.

Her yörede olduğu gibi Ege Bölgesi'nde de, yöreye has oyunlar yine yöreye özgün ezgilerle sergilenir. Yukarıda Zeybek oyunu icra edilirken yararlanılan enstrümanlar belirtilmiştir. Burada ise özellikle Kuva-yı Millîye ruhunun vermiş olduğu hamasi duygularla ortaya çıkmış, bir kahramana yazılmış-yakılmış olan destan ve türküler değinilecektir. Tarih boyunca pek çok medeniyetin beşiği olmuş Ege Bölgesi'nin sözlü ürünleri içinde zeybek türküleri, önemli bir yer işgal etmektedir. Yöreye has bir özellik taşıyan zeybek türkülerinin teşekkülleri, konuları, kahramanları ve düşünce yapılan, hatta merkezinde olduğu olaylar dizisi bakımından epik dönem anlatıları olan destanlarımızla benzerliği ise, oldukça dikkat çekicidir. Bilindiği üzere destan kahramanlarının yanlarında birbirinden seçkin, birbirinden yakışıklı, atıcılıktakinicilikte en az liderleri gibi kahraman, gözü pek 40 tane yiğit vardır. Hepsi de birbirinden seçme bu yiğitler kahramanın yanından hiç ayrılmazlar, birlikte yer içerler, birlikte savaşır, birlikte avlanırlar, ona gelebilecek tehlikeleri savuşturmak için canlarını tehlikeye atmaktan sakınmazlar. Aynı zamanda destanlarda kahramanın genellikle bir kır atı vardır bu durumun aynısı efelerde de gözüktür. Destan kahramanları ile zeybekleri birbirinden ayıran en önemli nokta ise yaşanan çağın ve doğa koşullarının bir getirisi olarak, destan kahramanlarının daha abartılı bir fizik yapısına sahip olmalarıdır. Efeler de destan kahramanları gibi yiğittir ama cüsse bakımından destan kahramanları daha kalıplıdır. Zeybekler fizikî yapılarından çok yaptıkları işlerle ün salmışlardır. Bu iki unsur arasındaki diğer bir fark ise kadının eserlere yansımada ortaya çıkar. Zeybek türkülerinde yer alan kadın kahramanlar, destanlardaki epik özellikler taşımak yerine türkülerin yakıldığı döneme uygun olarak normal boyutlarıyla ancak destanlardaki gibi sosyal hayatta ki çeşitli konularıyla verilmiştir, denebilir. Bu arada zeybek türkülerimizde olduğu gibi destanlarda da kadın kahramanların bazen epik özellikler yerine normal boyutlarda verildiğini de unutmamak gerekir (Köse, 2002: 311-330). Belli başlı efe türküleri ve destanları şunlardır: Yörük Ali Efe Türküsü, Atçalı'nın Türküsü, Ger'ali Destanı vb.

IX. KÖŞK İLÇESİNDEKİ EFE-ÇALIKAKICI VE BAŞIBOZUKLAR

Köşk'ün köyleri ortadan geçen büyük bir çay etrafına kurulmuş olduğu için bu yöreye aynı zamanda Köşkderesi de denir. Coğrafi olarak eşkıyalık faaliyetlerine oldukça elverişli olan Köşkderesi tarih boyunca birçok asiye yataklık yapmıştır. Yaşar Kemal, Köşkdersi'ni şöyle betimler: Köşkderesi kayalıktır, sarptır. Bir koyağın içindedir. Koyaktan büyücek bir su akar. Delicedir. Ulu kayalıklar karşiki tepemsi dağdadır. Yılan göbeğiyle, kuş kanadıyla varamaz oraya. Öylesi bir kepir taşlıktır (Kemal, 2015: 100). Yapısından dolayı zeybekler tarafından korunaklı olarak kabul edilen bu bölge, 19. Asrın sonlarında birçok efe eşine de ev sahipliği yapmıştır (Özkaynak, 1946: 27). Köşk ve köylerinde gerçekleştirilen saha çalışması esnasında dağda yaşamını sürdüren üç çeşit asi tipiyle karşılaşmıştır. Halk bunlardan ilkini **gerçek efeler**, ikincisini **çalıkakıcılar** ve üçüncüsünü **başibozuklar** olarak nitelendirir. Bu sınıflandırmanın ilk basamağını teşkil eden gerçek efeler, sözlü hukuk kurallarına sahip olup hiyerarşik bir düzen içerisinde hareket ederler. Buna göre, efe gurubun başıdır. Efeden sonra zeybekler gelir. Kızanlar ise bu kurumun son halkasını teşkil ederler. Gerçek efeler, zenginden alıp fakire verirler ve haksızlığa her zaman başkaldırıp, adaleti sağlarlar. Ayrıca hakiki efe, çalıkakıcının düşmanıdır. Çünkü çalıkakıcılar yaptıkları kötü işlerle efeliğin şanına hanel getirmektedirler. Örneğin Yunanlılar Nazilli'ye girdikleri gün Balyambolu civarından 'Piç Abdi' adlı çalıkakıcı Yunan komutanına gelerek teslim olur, komutan da onlarla fotoğraf çektirerek her tarafa dağıtır; efelerin kendileriyle beraber çalıştığını yayar. Yörük Ali o günlerden beri bu çalıkakıcılara ateş püskürür. Sadece Yörük Ali değil, bütün efeler hadiseyi nefretle karşılar (Burhan, 1999: 428).

Fotoğraf 1: Köşkderesi'nden bir görünüm.

Özellikle Millî Mücadele Dönemi'nde bu tür hadiselerle sıklıkla rastlanır. Mustafa Kemal Paşa da 15 Ekim 1919 tarihinde yayımladığı tamimde bölgedeki efeler için “mücahit” tabirini kullanır ve çetelerle karıştırılmamalarını ister. Mustafa Kemal Paşa'nın tarihi telgrafı şu ifadeleri taşır: “Bazı müdahalelerde çete ismini taşıyan birtakım şahısların, kendilerini, milletin meşru ve mukaddes emellerini elde etmek maksadıyla kurulmuş olan kanuni teşkilatıyla alakadar göstermekte oldukları ve milli arzuya aykırı harekâta kalkıştıkları haber alındı. Hükümetin, memleket asayişini ihlale ve halkımıza zarar vermeye cüret eden bu gibiler hakkında kanunun icaplarını yerine getireceği ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin de bu konudaki icraata hükümete bütün mevcudiyetiyle yardımcı bir milli vazife sayacağı tabidir. Vatanın kurtuluşu, milletin kurtuluş ve saadeti gagesi ile teşekkül etmiş olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti nizamnamesinde “çete” tabiri mevcut değildir. Yalnız milletin mukaddes haklarını silahla müdafaaya mecbur kaldığı hallerde Nizamname'ye uygun olarak “Kuva-yı Milliye”, sevk ve idareleri disiplin altında olmak üzere faaliyet halinde bulunur. İşte bugün haksız yere vatanımıza ayak bastırılmış ve her türlü zulüm ve vahşeti işlemekte bulunmuş olan Yunanlıları muazzez topraklarımızdan püskürtmek üzere Aydın cephesinde kan döken muhteşem mücahitlerimiz, bu milli müfrezelerimizdir. Hamt olsun tam asayiş hüküm süren ve unsurları arasında barış ve iyi ilişkilerin mevcut olduğu vatanımızın hiçbir tarafında şimdi bu yolda bir faaliyetimiz olmadığı ilave olunur” (Dolapçı, 2013: 114-115).

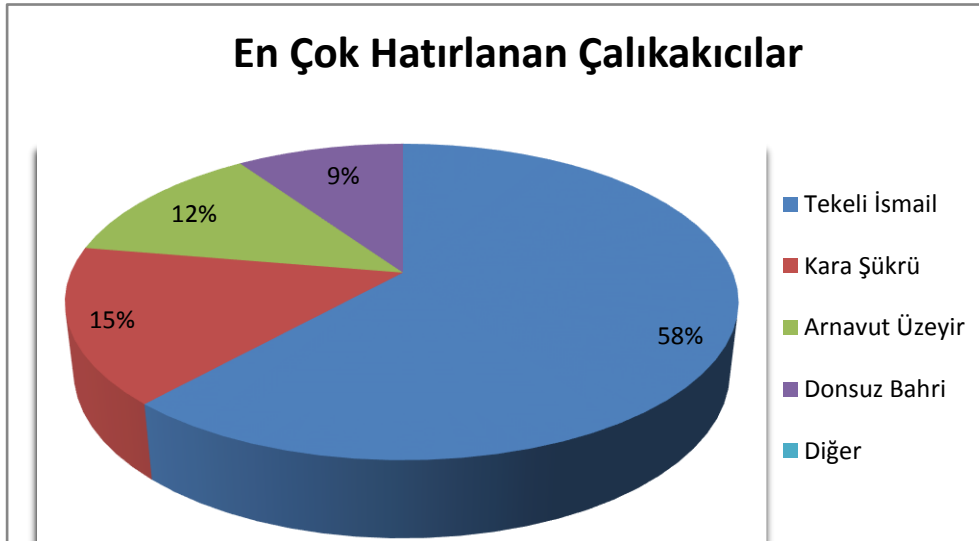
Görüldüğü üzere düşük bir çalıkakıcı ile gerçek bir efe arasında uçurum vardır. Tarih boyunca efelerin dağları boş bırakmamasının asıl nedeni işte budur. Çünkü dağlarda efe olmadı mı adi soyguncu, çalıkakıcılar ve tefeciler halkın can ve mal güvenliğini tehdit ederler. Bunun sonucunda başıbozuk bir toplum meydana gelir. Onun için Yörükler, Türkmenler gerçek efeleri çok severler ve onlara yardım ederler. Gerçek efeler halkını soymaz, ırza-namusa el uzatmazlar. Beyleri, ağaları soyar, büyük bir bölümünü de halka, yoksula, öksüze, hasta ve yaşlılara dağıtırlar (Oruç: 2012, 81). Yöre halkına bildikleri veya duydukları gerçek efelerin isimleri sorulduğunda, genel olarak Atçalı Kel Mehmet Efe, Çakıcı Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'nin adları

telaffuz edilmiştir. Bu isimlerin yanı sıra Demirci Mehmet Efe, Sökeli Cafer Efe ve Danişmentli İsmail Efe de saygı duyulan zeybekler arasındadır.

İkinci tip olarak karşımıza çıkan çalıkakıcıların da kendi içerisinde sözlü hukuk kuralları mevcut olup, bu gurubun da bir başı vardır. Çalıkakıcılık olgusu, efelik müessesesi ile kültürel açıdan hemen hemen aynıdır. Giyim kuşamları arasındaki fark yok denecek kadar azdır. Çalıkakıcılar da zeybek oynarlar ve dağda yaşarlar. Onları gerçek efeden ayıran fark, halka yapmış oldukları zulüm ve eziyetlerdir. Çalıkakıcıların en büyük özelliği gaddar olmaları, para uğruna işkence yapmayı ve insan canı almayı mubah görmeleridir. Hatta bazı çalıkakıcıların zevk için Yörüklerin köpeklerine nişan alıp onları öldürdükleri görülür (Burhan, 1999: 106). Bu yüzden toplum tarafından sevilmezler ve onlara asla saygı duyulmaz. Örneğin Milas'ın Kayadibi köylüleri Gılım Efe'yi gerçek efe olarak niteler ve efe diye geçinen diğerlerinin ise "çalıkakıcı" yani işe yaramaz olduklarını anlatırlar (Önal, 2002: 388). Köşk yöresinde de aynı durum gözlenir. Halkın büyük çoğunluğu Atçalı, Çakıcı ve Yörük Ali gibi isimlerin yanı sıra Köşk'ün bağrında yetişmiş olan Gökğiriş Köyü'nden Hesapçioğlu Şeh Mehmet Efe, Yavuzköy'den Yörük Ali Efe'nin kızını Çalıgın Arif, Başçayır Köyü'nden Çavuş Zeybek ve Ildağlı Halil İbrahim Efe'yi gerçek efe diye nitelendirirken, bunların dışında kalan isimlere pek sıcak bakmaz. Bölgede yaşamış ve halk tarafından çalıkakıcı olarak nitelendirilen kişileri şu şekilde sıralayabiliriz: Tireli Hulisi, Bakırlı Efe, Tekeli İsmail Efe, Kara Şükrü, Başçayır Arnavut Üzeyir, Donsuz Bahri, Çakır'ın Ahmet, Topal Molla Mustafa, Baklacıklı Mehmet, Kör Zeybek ve Sancaktar Ali Efe. Fakat burada hak yememek adına hemen belirtilmelidir ki, bu isimleri halk tam manasıyla çalıkakıcı olarak nitelendirmekte güçlük çeker. Bunun nedeni, Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte birçok eşkıyanın Kuva-yı Milli'ye saflarına katılarak mücadeleye destek vermesidir. Tireli Hulisi, Bakırlı Efe ve Kör Zeybek, Kurtuluş Savaşı yıllarından önce yaşayıp ölmüşlerdir. Zaten bu isimler öte yüzden (Ödemiş) gelip, Köşk köyelerine korku salar. Sayılan isimler arasında en önemlisi hiç kuşkusuz, Tireli Hulisi ve Bakırlı Efe'nin dağdaki boşluğunu dolduran ve çalıkakıcıların reisi olan Tekeli İsmail'dir. Tekeli İsmail Efe, Millî Mücadele'den önce kanunsuz işler yapar, çok can yakar. Fakat özellikle Yörük Ali'nin isteği ile Kuva-yı Milliye saflarına katılır, düşmana ağır darbeler indirir ve Köşk Çarşısı Camii'nde 392 kişiyi yanmaktan son anda kurtarır. Bu

nedenle Tekeli İsmail Efe ve adamları hakkında yöre halkı karmaşık duygular içerisinde. Bu çalışmada da Kuva-yı Milliye'ye vermiş oldukları destek göz önünde bulundurularak, adı geçen kişilerin yaşamları, Millî Mücadele Dönemi Öncesi ve Millî Mücadele Dönemi olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Son olarak bu guruba dâhil edebileceğimiz İlıdağlı Yanık Efe'nin durumu ise oldukça orijinaldir. Halkın bir bölümü onun Yunan işbirlikçisi olduğunu söyleyip hain ilan ederken, ahalinin bir kısmı köyü kurtarmak adına yanlış işler yaptığını savunur. Kan bağı bulunan akrabaları ise onu sorgusuz sualsiz kahraman ilan ederler.

Üçüncü tip olan başıbozuklar, isimlerinden de anlaşılacağı üzere bir guruba bağlı olmayan ve liderleri bulunmayan kişilerdir. Başıbozuk kelimesi “deli, çılgın” anlamına gelmektedir ve aynı zamanda Osmanlı ordusundaki disiplinsiz askerleri tanımlamak için de kullanılır (Roux, 2010: 23). Dağlarda dolaşan başıbozuklar münferit birtakım olaylara imza atarlar. Halk, başıbozukları “gündüz külahlı gece silahlı” diye tabir eder. Genellikle gasp yöntemini seçen başıbozuklar, çalıkakıcılara oranla daha zararsızdır. Onlar mecbur kalmadıkça cana dokunmazlar, sadece mala zarar verirler. Derleme esnasında, başıbozuk kavramı ile karşılaşmış fakat ne yazık ki ismi hatırlanan bir başıbozuk tespit edilememiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLATILAR IŞIĞINDAKÖŞK'TE HÜKÜM SÜRMÜŞ ÇALIKAKICILAR

I. TEKELİ İSMAİL EFE (doğ. 1898 – öl. 1990)

Fotoğraf 2: Tekeli İsmail Efe ve Eşi Kamile Hanım'ın 1927 yılında İsviçre'de çektiikleri bir fotoğraf.

Tekeli İsmail hiç şüphesiz, zeybekler içerisinde yaşamı ile Köşk'ün geçmişine damga vuran en önemli isimdir. Öyle ki sadece onun üzerine bile derinlemesine bir araştırma yapılabilir. Yukarıda halkın bazı kişileri tam manasıyla çalıkakıcı ilan edemedikleri ve bunun nedeninin de eski eşkıyaların Millî Mücadele döneminde gösterdikleri yararlılık olduğu belirtilmiştir. İşte bu isimlerin başında Tekeli İsmail Efe gelir. O, her ne kadar Millî Mücadele'den önce kanun dışı işler yapmış olsa da, söz konusu vatan olduğunda doğru tarafta saf tutmayı bilir ve onurlu bir mücadele sergiler. Bu nedenle Tekeli İsmail Efe'yi anlatırken onun hayatını, “Milli Mücadele Dönemi Öncesi” ve “Milli Mücadele Dönemi” olmak üzere iki başlık altında ele almak gerekir. Yapılan bu sınıflandırma sayesinde Tekeli İsmail Efe daha iyi anlaşılabilir ve geleceğe daha iyi anlatılabilir. Bugüne kadar efelik müessesesi

üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, Tekeli İsmail Efe gibi önemli bir şahsiyetin ihmal edildiği hemen fark edilir. Tekeli İsmail'in adının geçtiği sınırlı sayıdaki eserlerde ise onun sadece Milli Mücadele Dönemi'nde yaptıklarına değinilmiş ve halk anlatıları gözardı edilmiştir. Bu çalışmada, Tekeli İsmail Efe tüm yönleri ile aktarılmış ve objektif bir bakış açısıyla anlatılmıştır.

1. Milli Mücadele Dönemi Öncesinde Tekeli İsmail Efe

Efeler tarihinin son sayfasını oluşturan, Tekeli İsmail aslen Ödemiş Hamit (Yeşilköy) köyünden Kerimoğlu Hasan'ın oğludur. Annesinin adı Zeynep'tir. 1315 (1898) doğumlu olup altı kardeştir. Sarı Tekeli Yörük Aşireti'nden olduğu için, "Tekeli" lakabıyla nam salar. Gençlik yıllarını dağlarda ve yaylalarda çalışarak geçirir. Yörük Ali Efe, Alanyalı'yla dağda gezerken onlara yataklık yapar, Alanyalı'nın ölümünden sonra Yörük Ali, efe olunca ona kızan olarak katılır (Burhan, 1999: 499; Yavi, 2015: 317). Bu ahbablığı bir de akrabalıkla perçinler ve Yörük Ali'nin eniştesi olur. Daha sonra Yörük Ali Efe'nin kızanlığından ayrılır ve kendi çetesini kurar. Buna rağmen çoğu yerde Yörük Ali'nin adıyla dolaşır ve bu sayede itibar görür. Tekeli İsmail'den önce abisi Tekeli Mehmet zeybeklik yapar. O Eskişehir'de vurulunca, Tekeli İsmail Efe dağa çıkar ve kendi çetesini kurar (KK-10; KK-13). Tekeli İsmail, halk anlatılarında geçen eziyetleri işte bu dönemde gerçekleştirir. Onun kızanlarından isimleri tespit edilenler: Donsuz Bahri (Gökgiriş), Kara Şükrü (Gökgiriş), Apdi Bey (Gökgiriş), Koca Efe (Gökgiriş), Bölükoğlu (Gökgiriş), Hesapçioğlu Şeh Mehmet Efe (Gökgiriş), Çakır'ın Ahmet (Yavuzköy), Topal Molla Mustafa (Yavuzköy), Arnavut Üzeyir (Başçayır) ve Baklacıklı Mehmet'tir. Günümüzde, Donsuz Bahri, Kara Şükrü ve Başçayırlı Arnavut Üzeyir haricindekiler halk tarafından iyi olarak anılır. Zaten derleme esnasında geriye kalan altı kişi hakkında anlatılan olumsuz bir hikâyeye rastlanılmamıştır. Anlatılar Tekeli İsmail etrafında şekillenmekle birlikte, Donsuz Bahri, Kara Şükrü ve Arnavut Üzeyir'in de zulümlerinden bahsedilir.

Tekeli İsmail Efe'nin Soyağacı

BABASI						ANNESİ							
Kerimoğlu Hasan						Zeynep							
Tekeli İsmail Efenin Eşi:						Kamile Hanım							
Nimet Hanım-Bekir Bey (Kızı)-(Damadı)						Keriman Hanım-Saffet Bey (Kızı-Damadı)						Mehmet (Oğlu “3 yaşında vefat etmiştir”)	
İsmail (Torunu)		Ahmet (Torunu)		Mehmet (Torunu)		Nuri (Torunu)		Hasan (Torunu)		İsmail (Torunu)			
Zeynep	Seçil	Başak	Burak	Yiğit	Efe	Özcan	Bekir	Ali	İpek	Saffet	Necmi	Keriman	Sanem
Aruman Sülalesi						Köşklü Sülalesi							

2. Milli Mücadele Dönemi ve Sonrasında Tekeli İsmail Efe

Millî Mücadele dönemi ve Kuva-yı Milliye hareketi Tekeli İsmail Efe için önemli bir dönüm noktası olur. O kalbinde yaşattığı vatan sevdâsı ile geçmiş günlerine sünger çeker ve eşkıyalıktan kahramanlığa uzanan yorucu bir yola adım atar. Onun bu yola baş koymasında en önemli etken hiç şüphesiz, ahababı ve akrabası olan Yörük Ali Efe'dir.

Demirci Mehmet Efe ile birlikte Kuva-yı Milliye'nin başını çeken Yörük Ali Efe'nin ilk müfreze gurubunda şu isimler bulunur:

1. Yörük Ali Efe
2. Kılhoğlu Hüseyin Efe
3. Aksekili Hacı Abdurrahmanoğlu Mehmet Efendi
4. Teğmen Zekai (Kaur) Bey
5. Asteğmen Necmi (Aydınalay)
6. 57. Tümen Karargâh subaylarından Yüzbaşı Ahmet Bey
7. Devlet Demir Yolları memurlarından Giritli Memduh Bey
8. Kütahyalı Recep Çavuş

9. Asaf Gökbel
10. Çine Jandarma Bölüğü'nden terhis edilen Ramazan Onbaşı
11. Kılılıoğlu Hüseyin Efe'nin adamlarından Kuruköylü Ahmet
12. Çine'nin Evciler Köyü'nden Sağırın İbrahim
13. Çine'nin Yağcılar Köyü'nden Kör Ahmet
14. Kılılıoğlu Hüseyin Efe'nin adamlarından Yağcılarlı Çolak Koca Ahmet
15. Kozalaklı Mehmet
16. Yüzbaşı Ahmet Bey'in emir eri Suriyeli bir asker
17. İsmi hatırlanamamıştır.

Bir süre sonra da, Yörük Ali Efe'nin mektupla yaptığı çağrı üzerine, Mesutlulu Mestan Efe, Danişmendli İsmail Efe, Ortakçılı İnce Mehmed Efe, bir Girit göçmeni olan ve tüm aile bireyleri Rum müfrezeler tarafından öldürülen bu nedenle de bir süre Girit'te Rum müfrezelerle çarpıştıktan sonra kaçarak Söke'ye yerleşen, kısa süre sonra da Söke'nin Bağarası Köyü'nden Kara Yorgi'yi kendisine hakaret ettiği için öldürüp, dağa çıkan Sökeli Cafer Efe, Sancakdarın Ali Efe, İsabeyli'de Ese Efe, Tekeli İsmail Efe ve aslında bir zeybek olmayan Kara Durmuş Efe de bu teşkilata katıldılar (Özkurt, 2013: 67-68). Yöre halkı içerisinde, Tekeli İsmail Efe'ye haset duygular besleyen bazı kişiler onun Millî Mücadele'ye hiçbir katkısının olmadığını söyleseler de bu demeçler gerçeği yansıtmaz. Taranılan çoğu eser, Tekeli İsmail Efe'nin direniş zamanında göstermiş olduğu yararlılığı gözler önüne serer. Örneğin Burhan, Yörük Ali Efe'nin etrafında Kılılıoğlu'ndan sonra Ese, Kozalaklı Mehmed, Tekeli İsmail, Molla Bekir, Başçayırılı Şeh Mehmet, Dokuzun Hasan Hüseyin ve ağabeyi Mehmed Efe'lerin yanında, Mergemeli, Pekmezci'nin Ahmet gibi keskin nişancılar kükremişti diyerek bu görüşümüzü destekler (Burhan, 1999-b: 256). Mülâkat esnasında, yardımını esirgemeyen Tekeli İsmail'in üçüncü kuşaktan torunu Özcan Aruman'ın vermiş olduğu şu bilgiler de oldukça önemlidir: “Dedem çok iyi nişancıydı, öyle iyi silah kullanırdı ki havadaki meteliği vururdu. Yalnız nişancılık konusunda Yörük Ali dedemden de iyiymiş. O havadaki meteliği tam ortasından delermiş. Çoğu insan dedemi sevmez, çünkü o zalime gaddar, mazluma şefkatliydi. Vicdan sahibi bir insandı, aynı zamanda çok kurnazdı” (KK-3). Aruman'ın, bu sözleri hamasi duygularla söylemiş olabileceği düşünülse de, Tekeli İsmail Efe'nin

bir röportajında kendisine yöneltilen “Efe amca, Kuva-yı Milliye döneminde yasa, talimat ne vardı?” şeklindeki soruya vermiş olduğu şu cevap, onun en azından Milli Mücadele ile birlikte vicdanî kararlar aldığını gösterir:

“Bize bir tek emir geldi. O da aynen şöyleydi; şu anda alacağınız her kararda başvuracağınız tek yer vicdanınızdır. Vicdanınıza uygun kararlar alın. Biz de vicdanımıza göre davrandık. Günahı ve sevabı ile kararları kendimiz aldık. Takdir, Yüce Allahın’dır” (Yavi, 2015, 318).

Fotoğraf 3: Kuva-yı Milliye Dönemi’nde Tekeli İsmail Efe.

Öte yandan Yunanla girilen bir müsademe esnasında Tekeli İsmail Efe’nin başına gelen şu hadise, onun Milli Mücadele ile birlikte duygusal bir yapıya büründüğünün ve mazluma şefkatli davrandığının kanıtı niteliğindedir:

“Tekeli İsmail Efe, tozluklarından birinin asıldığını hissetti. Başını çevirdi. Mevzinin içinde on üç yaşlarındaki yalın ayak, yama üstüne yama yapıldığından esas rengi kaybolmuş eski entarili bir kız çocuğu gülümsüyor, elinde büyük bir hayıt sepet tutuyordu.

Tekeli İsmail Efe;

“Ayağımdan niye sarıldın?” diye sordu.

Kızcağız suçüstü yakalanmış kişilere has pembeleşen yanaklarıyla;

“Efe” dedi. “Hayıt sepetin içinde biraz bulgur aşu var. Bulgurun hepsi zaten bir okka kadardı. Anam yeni bebek yaptı. Bebek emziriyor. Bu yüzden yarısını kendi alıkoydu. Dedi ki hangi efeye verirsen söyle kusura bakmasın.”

“Anam kim senin?”

“Anam dedi ki: adımı sorarlarsa sakın söyleme...”

“Niçin?”

“Anam dedi ki: kim olduğumu söylersen hem ayıp olur, hem de hayrın sevabından mahrum kalırız. Hayır öyle gizli yapılmalı ki sağ elin verdiğiinden sol elin haberi olmamalı...”

Tekeli İsmail Efe, kızın sözlerinden çok etkilenmişti. Kendi sularında, kendi gemilerini yüzdürmek azminde olan kaptana dönmüştü.

“Küçük kız. Sen o bahtiyar anana benden selam söyle. Bize gönderdiği bulgur aşını da geri götür. Anam bizim yerimize yesin... Daha memnun oluruz; çünkü o emzikli.”

“Amma, anam size vermem için sıkı sıkı tembihledi.”

“İyi ya işte... Biz de aldık. Anana hediye ediyoruz. Haydi, küçük kız. Geri dön. Başını hiç kaldırmadan usul usul çekil... Haydi” (Burhan, 1999-c: 95-96). Görüldüğü üzere Tekeli İsmail Efe oldukça ince düşünür ve vicdanen, getirilen bulgura emzikli kadının daha fazla ihtiyacı olduğuna karar verir.

Tekeli İsmail Efe, millî mücadele döneminde buna benzer pek çok çatışmaya katılır. Fakat Köşk Çarşı Camii’nde Yunanlılar tarafından yakılmak üzere olan üç yüz doksan iki canı, kızanlarıyla birlikte son anda kurtarması onun en büyük hizmeti olarak kabul edilir. Köşk Cephesi düşüp, düşman şehre girince diğer kasaba ve köylerde olduğu gibi burada da büyük bir mezalim başlar. Yunan askerlerinin zulmü arttıkça, halk büyük bir ümitsizliğe kapılır ve bunu;

*Bir yas koptu cephelerden öldü aşk
Döne döne savaşanda söndü meşk
Eyvah! Kâfir ellerine düştü Köşk
N’olur Efem Yonan Köşk’e girmesin!
Kınalı kızımız kara giymesin...*

*Cepheler bozulmuş, nasıl dururum?
Kendim idam eder, ya da vururum.
Ya atar Menderes'e yem olurum.
N'olur Efem Yonan Köşk'e girmesin!
Kınalı kızımız kara giymesin...*

dizeleriyle dile getirmiştir (Burhan, 2000: 391-392). Yunan çok sayıda masum insana işkence yapar ve çarşı içerisinde bulunan ulu çınar ağacının dallarında her gün nice cana kıyar.

Fotoğraf 4: Yunanlılar tarafından birçok masumun, dallarına asılmak suretiyle katledildiği ulu çınar ve o günlerden bugünlere kalan cellât çengelleri.

Yunan son olarak Çarşı Camii'ne doldurduğu yüzlerce masumu diri diri yakmak ister fakat Tekeli İsmail Efe ve kızanlarının zamanında müdahalesi sonucunda bu emeline ulaşamadan kaçmak zorunda kalır. Çarşı Camii hadisesi ve Köşk'ün kurtuluşu tam olarak şu şekilde cereyan eder: Yunan bozulunca, Afyon Cephesi'nden Akdeniz'e doğru kaçmaya başlar. Kaçarken de her girdiği yeri yakar, yıkar, talan eder. Köşk bölgesinde bulunan Yunan birlikleri de boş durmazlar 5 Eylül 1922 tarihinde, Köşk ve civar köylerden yakaladıkları insanları Çarşı Camii'ne toplamaya başlarlar. Ereklere, bu masumları 6 Eylül sabahı yakarak katletmektedir. O gün Tekeli İsmail Efe, Sultanhisar karakolunda meydana gelen bir hadiseyi çözmek için, kalmış olduğu dağ köylerinin birinden kızanlarını yanına alarak yola çıkar. Sırasıyla; Uzundere,

Mezeköy ve Baklaköy'ü geçerler. Köşk Tepesi mevkiine geldiklerinde karşlarına oldukça heyecanlı bir kadın çıkar (KK-12). Dudu ismindeki bu kadın, Karatepe köyünde yaşar. O, Yunan'ın çamaşırlarını yıkar, yemeklerini yapar ve aklınıza gelebilecek her türlü ihtiyacını karşılar. Bu nedenle halk tarafından sevilmez ve kötü kadın olarak adlandırılır. Ancak o Karatepe'ye, bizzat Tekeli İsmail Efe tarafından yerleştirilir. Yunan'dan elde etmiş olduğu tüm bilgileri vakit kaybetmeden Tekeli İsmail Efe'ye ulaştırmakla yükümlüdür. 6 Eylül günü Yunanlılar, bu kadın kendilerine yardım ettiği için onu öldürmek istemezler ve “git buradan” derler. Bunun üzerine kadın Köşk Tepesi Mevkii'nde Tekeli İsmail Efe'yi bulur ve ona “efe gün bugün! Yunan üç yüzün üzerinde Müslüman'ı camiye doldurdu, yakmak niyetinde. Git ölümü bekleyen o masumları esaretten kurtar” der (KK-3). Tekeli İsmail Efe bu vahim haberi duyar duymaz, kızanlarını peşine takıp, atını dörtlü sürer. Sayıları Yunan askerinden oldukça azdır. Köşk'e girince, Tekeli hemen caminin olduğu yere varmaz, önce kızanlarını caminin etrafına dağıtır. Ve onlara “mümkün olduğunca düşmana yaklaşacağız” diye talimat verir. Camiye yaklaştıklarında, minarenin şerefesinde nöbetçi olduğunu fark ederler. Tekeli oldukça kurnaz bir yapıya sahiptir, yanlış bir hareket yapıp planı aksatmak istemez. O anda aklına muazzam bir fikir gelir. Kızanlarından bir tanesi, askerde borazancılık yapmıştır. Tekeli İsmail Efe, o kızanını yanına çağırır ve şöyle der: “biz camiye iyice yaklaştığımızda, borazanı çalacaksınız. Yunanlılar, Türk askerinin geldiğini sanacaklar ve paniğe kapılacaklar. Hemen arkasından biz de yaylım ateşine başlayacağız ve ortalık karışacak.” Nitekim borazanın sesi duyulunca, hemen ateşe başlarlar ve ilk olarak minarenin şerefesindeki gözcüyü imha ederler. Bu arada paniğe kapılan Yunan askerleri, camiye ateşe verirler ve oradan kaçmaya başlarlar. Tekeli İsmail Efe, cami duvarından içeri elini uzatır, düşmanlardan bir tanesini omzundan yakalar. Bunun Yunan askeri olduğunu düşünen Tekeli Efe, yüzüne baktığında yerli bir Rum olduğunu görür. Yakaladığı Rum, korkudan ispiyonculuğa başlar ve eliyle Yunan askerlerinin gittiği yönü işaret ederek “bu tarafa kaçtılar efe” der. Zeybekler orada yakaladıkları yerli Rumları ve Yunan askerlerini bertaraf ederler. Daha sonra yanmaya başlayan caminin kapısına varırlar ve içeriye doğru açılan bu kapıya yüklenirler. Fakat panik halinde bulunan halk Yunanlıların geldiğini zannederek, direniş gösterir, kapı bir türlü açılmaz. Tekeli İsmail Efe bu durum karşısında,

mavzerinin ucuyla caminin kapısını kanırtarak bir nebze de olsa aralar. Yanında bulunan Hesapçioğlu Şeh Mehmet Efe de, üzerindeki zeybek elbisesinin kartal kanadını bu aralıktan içeri sokar. Halk bunu görünce zeybeklerin geldiğini anlar ve “efeler geldi!” diye bağırır. Onlar geri çekilince kapı açılır, içeriden çıkan insanlar sevinç içinde zeybeklerin ellerine sarılır, ayaklarına kapanır. Tekeli İsmail Efe onlara: “Bırakın şimdi sevinmeyi, sarılmayı. Yunan geri gelebilir, hemen Mezeköy’e çıkın ve oradaki büyük zeytinliğin içine saklanın” diye bağırır (KK-12). Böylelikle Tekeli İsmail Efe ve silah arkadaşlarının üstün gayreti sayesinde üç yüz doksan iki can, yanmaktan son anda kurtulur. Aslında bu olay sadece üç yüz doksan iki kişinin değil aynı zamanda tüm Köşk’ün de özgürlüğüne kavuşma hadisesidir.

Fotoğraf 5: Tekeli İsmail Efe ve kızanlarının, üç yüz doksan iki kişiyi yanmaktan son anda kurtardıkları, tarihî Köşk Merkez Çarşı Camii’nin restore edilmiş son hâli.

Görüldüğü üzere, Millî Mücadele Dönemi ve Kuva-yı Milli’ye hareketi Tekeli İsmail Efe’nin hayat serüveninde kökten bir değişim yaşamasına vesile olur. O eski alışkanlıklarını bir kenara bırakır ve vatan uğruna çarpışır. Hatta bir defasında, Yunan askerlerine görünmemek için hızla giden atının altına yatar ve bu şekilde bir dereден karşıya geçmek zorunda kalır. Islanan bedeni bir de rüzgâr yiyince zatürre

hastalığına yakalanır. Cumhuriyet kurulduktan sonra, tedavi amaçlı İsviçre'ye gider (KK-3).

O cumhuriyetten sonraki yaşamını, çok sevdiği tarım işlerine adar. Öyle ki, Köşk ilçesine çeşitli zeytin cinslerini ilk defa kendisi getirir ve dört bir yana ağaç diker. Bir rivayete göre Tekeli İsmail Efe günlerden birgün, çok sevip saydığı bir hocanın yanına gider ve ona “hocam ben zamanında çok can aldım, günahlarımın bağışlanması için ne yapmalıyım” diye sorar. Hoca cevap olarak, öldürdüğü her insan için bir ağaç dikmesini söyler. Tekeli İsmail Efe de bunun üzerine Ovaköy'den, Salavatlı'ya kadar ağaç diker (KK-3). Sonuç olarak onun, Milli Mücadele Dönemi'nde ve sonrasında takınmış olduğu tavır halkın kendisine karşı olan tabularını büyük oranda yıkar. Önceleri Tekeli İsmail Efe'yi azılı bir çalıkakıcı olarak niteleyen kişiler, zamanla bu görüşü esnetirler ve “Tekeli İsmail Efe'nin zararı olduğu kadar, yararı da oldu bu memlekete” diyerek düşüncelerini yumuşatırlar. Ömrünün geri kalanını bağ-bahçe işleriyle meşgul olarak geçiren Tekeli İsmail Efe, 30 Mayıs 1990 yılında hayata gözlerini kapar. Kabri, Köşk Merkez Mezarlığı'ndadır.

Fotoğraf 6: Tekeli İsmail Efe'nin Köşk Merkez Mezarlığı'ndaki kabri.

3. Tekeli İsmail Efe Anlatıları

3. 1. Üç Anlatıcısı Olan Hikâyeler

3. 1. 1. Başçayırılı Hafız Rifat (Taç)'ın Kulaklarını Kesmesi

Hikâye Başçayırılı Hafız Rifat (Taç) ile kan bağı olan, mekân bağı olan ve herhangi bir bağı bulunmayan anlatıcılardan derlenmiştir. Tekeli İsmail Efe ile kan bağı olan kişilere sorulduğunda ise, “böyle bir hadise duymadık” yanıtı alınmıştır.

3. 1. 1. 1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar

Anlatı Hafız Rifat'ın kızları Behice Baykara ve Zeliha Koçyiğit'ten dinlenmiştir. Bu kişiler babalarının tamamen masum olduğunu, Tekeli'nin ise bir kadının iftirası sonucu Hafız Rifat'a düşman kesildiğini söylerler. Özellikle büyük kızı Behice Baykara, anlatı esnasında çok heyecanlanmış ve gözyaşlarına engel olamamıştır. Behice Baykara'nın evinde birebir görüşme şeklinde gerçekleşen mülâkatımız samimi bir havada geçmiştir. Bu nedenle kaynak kişimiz duygularını rahatlıkla dışa vurmuştur. Zeliha Koçyiğit ile yapılan mülâkat ise evlerinin terasında gerçekleştirilmiştir. Hikâyede bahsi geçen “Karagöz Kübrası” isimli kadının evi Zeliha Koçyiğit'in evine çok yakındır ve bugün o evde hâlâ torunları yaşamaktadır. Bu nedenle Zeliha Koçyiğit, Behice Baykara kadar rahat davranmamış ve özellikle Karagöz Kübrası'nın adını anarken sesini alçaltma gereği duymuştur.

3. 1. 1. 1. 1. Metin

“Ayıp yeriñe añmıyeñ de, ayıbı vâdır. Bubam hoceyken bû altımdeki gomşunun nenesi, Garagöz Kübrası (**eliyle balkondan aşağı işaret eder ve sesini alçaltır**) Tekeliyē nişanlıymış. Bu ğarı eskiden beri bubamı seviyömuş da, sülâlesinden ötürü bubam ğarını sevmiyömuş. Tekeli, “Hafız sene inanıyoñ” demiş, gızı bubama amânet etmiş. Sönâ, ötü yüzlere (**eliyle uzakları işaret eder**) zeybekliğe gitmiş. Bu arıda anam ilk çocuğuna hamileymiş. İki dene de (**eliyle iki yapar**) halam vâ evde bekâ, bubam onları da bakıyomuş. Ördeykene Tekeli öldü demişlê. O Garagöz Kübrası ğızmış galan yē, bubama “ben sene vâcañ” demiş. Bubam, “hayır ben amânete hıyânet edimeñ” demiş. Oñu da bi' zaman sönâ Tekeli bulunuk geliyo. Garagöz Kübrası, Tekeli'ye “Ürfet Hafız beni ğarısınıñ üstüne alcek oldu, bene sarkıntılık yaptı” deyö (**ellerini dizlerine vurur**). “Hâ tamam” diyö Tekeli sönâ bubama düşmañ oluyö. Yaka Mahallesinde Zeybek Çovuş Dayı varıdı. “Tekeli seni

öldücek, al hu dabeñcē, o seni vūmūdan sen onu vū” demiş. “Ben can yakmañ. Yapāsā, ölümüm onuñ eliñdense ölübiliñ” demiş bubam.” *KK-22* Tekeli, köve gızanlarıñı davıtmış, araştıñıñ hocayı buluñ deye. Bubam yok ki, bubam evde mi durū. Gızılcaköv’üñ davlarında, yörüklēde duruyōmuş. Ōdā ana dediği bi’ gocugarı vāmış. Gece ōmanlāda saklanañ bubam, gündüz bu gocugarı’niñ çadırıña gelip bi’ kaç sulum yemek yiyōmuş (**ağlar**). Tekeli’nin gızañları, araştıñıp o çadırı bulmuşlā. Bubamıñ gümüş saatini gömüşlē, onu da āmışlā. *KK-4* Ōlē ōmūş gibiykene, ötüberi gaçāken (**eliyle ileri-geri hareketi yapar**) yakalanmış bubam, Hoclā Mahallesi’niñ tepesinde bi’ Mēsinli Dede vāmış, orē alıkgitmişlē. Sūñgü yūsüklümesinleñ (**sağ elini yumruk yapar**) her yakasıña öldüresiye işkence yapmışlā (**sesi titrer**). Ōteki beriki Tekeli’ye yalvāmışlā. “Köyümüzüñ hocası olū, ne olū ödlümē” demişle. Tekeli, “hadi ben bunu öldürmeyeñ de mādem, ibret-i ālem için gulaklāñı kesem” demiş. Gulağınıñ birini aşāsındañ kesmiş (**kulak memesini gösterir**), ötekini de yōkāsından kesmişlē (**kulağının üst kısmını gösterir**). Tekeli “ölmezse bileñ, nūmūnelik ōsun” demiş. Sōnā bubam rāmetliye, goca uçurumdan yuvālamışlā (**elleriyle yuvarlama hareketi yapar**), dereniñ içiñe. Dereniñ içi ōmānlıkmış, gürlēlen doluymuş. Bubam hē tarafı gan içinde, çıplak. Kim bulcek onu ōda? Bulan da yok. O Allah diyo galan (**ses tonu yükselir**). Ondan sōnā bekçi vādi eveli, kır bekçisi. Dolaşmaya gidiyomuş gündüz. Bi’ “Allaaaahh!” (**ses tonunu yükseltir**) diyen vāmış dereniñ içinden. Gürlēden girimemiş adam, hemen oraklan kesmiş (**eliyle kesme hareketi yapar**) ormanlara, bakmış ki ōdā bi’ canlı vā. Bubam rahmetliymiş. Onu bulmuşlā, köy halkı kalkınmışlā, bi’ goyuñ kesmişlē (**eliyle kesme işareti yapar**), deriyi sāmışlā bubam rahmetliye. Yatırmışla evleriniñ bi’ kenarıña. O deri, yaranıñ beresini alıyomuş. Çok çekmiş bubam rahmetli ama ölmemiş çok şükür (**gülümser**). Sōnā Tekeli, o garıyı gaçımış, alıkgitmiş galan. Garı çok konuşuyōmuş. Köşk Tepesi’nde Tekeli’nin gafasıñı gurutmuş çenesi. Tekeli, bu gadının bubama iftira ettiğini öğrenmiş. “Hani Ūrfet Hafız sene sarkıntılık ettiydi ye?” demiş. Sōnā dēs ōsun deye, parı gāşılığında bu garıyı Yonan Gralı’na satmış (**heyecanlanır**). Yonan Gralı āmış. Vakıt geçince Yonan Gralı’ndan çocuğu olcek ōmuş. Garı ōdā yapımamış. İki oğlan gādeşi vāmış, būda kövde. Onlādan biriñe bi’ şekilde habā yollamış. “Cingen gibi keyinsiñ, guşansiñ. Atınlañ gēsın, atı ilere bi’yere bağlasın. Eviñ önüñe sair olarak gēsın” deye. Gādeşi minmiş ata, vāmış

Yonan Gralı'nın eviñe. Kapınıñ dibinde iki dene Yonan askeri beklidyömuş. “Ben aççık yav isticēdim, evde insan yok mu?” demiş. Askerler “hanımı vā” demişlē. Garısıñı çavuruvēmişlē. Garı gēmiş, gādeşinleñ gonusmuş. Buluşcek yē ayālamışlā. Yav deye bohçasıñı vēmiş. Ākasından kendi boş gidiyo. Ata minip, köve gaçıyōlā. Yonan Gralı: “O garı da hayır yōğdu, hiç arımıyalım, boş verelim onu” demiş. Böyle gāmiş, galan. *KK-22*

3. 1. 1. 1. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Ayıp yerini anmayayım da ayıbı vardır. Babam hocayken bu altımdaki komşunun ninesi, Karagöz Kübrası (**eliyle balkondan aşağı işaret eder ve sesini alçaltır**) Tekeli'ye nişanlıymış. Bu karı eskiden beri babamı seviyormuş da sülalesinden ötürü babam karıyı sevmiyormuş. Tekeli, “Hafız sana inanıyorum” demiş kızı babama emanet etmiş. Sonra öte yüzlere (**eliyle uzakları işaret eder**) zeybekliğe gitmiş. Bu arada anam ilk çocuğuna hamileymiş. İki tane de (**eliyle iki yapar**) halam var evde bekâr, babam onlara da bakıyormuş. Ordayken Tekeli öldü demişler. O Karagöz Kübrası kızmış artık ya, babama “ben sana varacağım” demiş. Babam, “hayır ben emanete ihanet edemem” demiş. Bir zaman sonra Tekeli bulunup geliyor. Karagöz Kübrası, Tekeli'ye: “Ürfet (Rıfat) Hafız beni karısının üstüne alacak oldu, bana sarkıntılık yaptı” diyor (**ellerini dizlerine vurur**). “Ha tamam” diyor Tekeli, sonra babama düşman oluyor. Yaka Mahallesi'nde Zeybek Çavuş Dayı vardı. “Tekeli seni öldürecek, al hu (şu, bu) tabancayı o seni vurmada sen onu vur” demiş. “Ben can yakmam. Yaparsa, ölümüm onun elindense ölebilirim” demiş babam. *KK-22*

Tekeli köye kızanlarını dağıtmış, araştırın hocayı bulun diye. Babam yok ki, babam evde durur mu? Kızılcaköy'ün dağlarında Yörüklerde duruyormuş. Orada ana dediği bir kocakarı varmış. Gece ormanlarda saklanan babam, gündüz bu kocakarının çadırına gelip birkaç sulum (lokma) yemek yiyormuş (**ağlar**). Tekeli'nin kızanları, araştırıp o çadırı bulmuşlar. Babamın gümüş saatini görmüşler, onu da almışlar. *KK-4*

Öyle olmuş gibiyken, öteberi (oraya buraya) kaçarken (eliyle ileri- geri hareketi yapar) yakalanmış babam. Hocalar Mahallesi'nin tepesinde bir Mersinli Dede varmış, oraya alıp gitmişler. Söngü yüsüklemesiyle (darbesiyle), (**sağ elini yumruk yapar**) her yakasına (tarafına) öldüresiye işkence yapmışlar (**sesi titrer**). Öteki beriki (şunlar bunlar) Tekeli'ye yalvarmışlar. “Köyümüzün hocası olur, ne olur öldürme” demişler. Tekeli, “hadi ben bunu öldürmeyeyim de madem ibret-i âlem için

kulaklarını keseyim” demiş. Kulağının birisini aşağısından kesmiş (**kulak memesini gösterir**), ötekini de yukarisından kesmişler (**kulağının üst kısmını gösterir**). Tekeli, “ölmezse bile numunelik olsun” demiş. Sonra babam rahmetliyi koca uçurumdan yuvarlamışlar (**elleriyle yuvarlama hareketi yapar**), derenin içine. Derenin içi ormanlıkmış, gürlere doluymuş. Babam her tarafı kan içinde, çıplak. Kim bulacak onu orada? Bulan da yok. O Allah diyor galan (artık), (**sesi yükselir**). Ondan sonra bekçi vardı evveli (eskiden), kır bekçisi. Dolaşmaya gidiyormuş gündüz. Bir “Allaaaahh!” (**ses tonunu yükseltir**) diyen varmış derenin içinden. Gürlere girememiş adam, hemen orakla kesmiş (**eliyle kesme hareketi yapar**) ormanları, bakmış ki orada bir canlı var. Babam rahmetliymiş. Onu bulmuşlar, köy halkı kalkınmışlar, bir koyun kesmişler (**eliyle kesme işareti yapar**) deriye sarmışlar babam rahmetliyi. Yatırmışlar evlerinin bir kenarına. O deri, yaranın beresini alıyormuş. Çok çekmiş babam rahmetli ama ölmemiş çok şükür (**gülümser**). Sonra Tekeli o karıyı kaçırmış alıp gitmiş galan (artık). Karı çok konuşuyormuş. Köşk Tepesi’nde Tekeli’nin kafasını kurutmuş çenesi. Tekeli, bu kadının babama iftira ettiğini öğrenmiş. “Hani Ürfet (Rıfat) Hafız sana sarkıntılık ettiydi (yapmıştı) ya?” demiş. Sonra ders olsun diye, para karşılığında bu karıyı Yunan Kralı’na satmış (**heyecanlanır**). Yunan Kralı almış. Vakit geçince Yunan Kralı’ndan çocuğu olacak olmuş. Karı orada yapamamış. İki oğlan kardeşi varmış, burada köyde. Onlardan birine bir şekilde haber yollamış. “Cingen (Çingene) gibi giyinsin, kuşansın. Atıyla gelsin, atı ileri bir yere bağlasın. Evin önüne sair (yaya) olarak gelsin” diye. Kardeşi binmiş ata, varmış Yunan Kralı’nın evine. Kapının dibinde iki tane Yunan askeri bekliyormuş. “Ben azıcık yağ isteyecektim, evde insan yok mu?” demiş. Askerler “hanımı var” demişler. Karısını çağırmışlar. Karısı gelmiş, kardeşiyle konuşmuş. Buluşacak yer ayarlamışlar. Yağ diye bohçasını vermiş. Arkasından kendi boş gidiyor. Ata binip köye geçiyorlar. Yunan Kralı: “O karıda hayır yoktu, hiç aramayalım, boş verelim onu” demiş. Böyle kalmış galan (artık). *KK-22*

3. 1. 1. 2. Mekân Bağı Olan Anlatıcılar

Hikâye ikinci olarak, aslen Hafız Rifat ile aynı köyden olup şu anda Köşk ilçesinde ikamet eden Mustafa Kılınç’tan dinlenmiştir. Mülâkat kaynak kişimizin evinde birebir görüşme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Hafız Rifat, Mustafa Kılınç’ın

çocukken eğitim gördüğü din hocasıdır. Mustafa Kılınç anlatısında, Behice Baykara ve Zeliha Koçyiğit'in aksine Hafız Rifat'ı suçlu görür.

3. 1. 1. 2. 1. Metin

Rifat Hocam, İstanbul'da okumuş büyük din adamıydı. Şimdi Tekeli, buna bi' kadın teslim etmiş. O kadın da hocayla, aynı kövdeñmiş. Tekeli bu hoca deye, ona itimat etmiş. Söylümesi abes, Tekeli davdeyken hoca bu kadını gullanmış (**suratını buruşturur**). Kadın, Tekeli geri geliñce hē şeyi anlatmış. Tekeli de örkelenmiş, hocanıñ gulaklarıñı kesmiş. Ayrıca hocanıñ böyle başka hususları da vāmış. Meselā, mahallede bi' kadıñ vāmış, hocam ona bileñ laf atmış. Bi' dē Cumhuriyet ilān edildikdeñ sōna, hoculara baskı artışkını gadā, bu adam Gosañ'a kaçmış. Ōda yē ōmādığıñdañ bi' kadınıñ eviñde, ayrı oduda galyomuş (**güler**). Hoca, bi' gün bu kadıña “ben āşam gēmicem, sen istēseñ benim oduda yatıbilisiñ” demiş. Emmē sabah çıkāken anahtarı āmış. Āşam gelik o kadını da rahatsız etmiş. Sōna köv halkı bu hocayı ōdañ yollamışlā. Eee ne olcek, yarı hoca bunlā. Allah gini de rahmet eylesiñ. *KK-19*

3. 1. 1. 2. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Rifat Hocam, İstanbul'da okumuş büyük din adamıydı. Şimdi Tekeli, buna bir kadın teslim etmiş. O kadın da hocayla, aynı köydenmiş. Tekeli bu hoca diye, ona itimat etmiş. Söylemesi abes, Tekeli dağdayken hoca bu kadını kullanmış (**suratını buruşturur**). Kadın, Tekeli geri gelince her şeyi anlatmış. Tekeli de öfkelenmiş, hocanın kulaklarını kesmiş. Ayrıca hocanın böyle başka hususları da varmış. Mesela, mahallede bir kadın varmış, hocam ona bile laf atmış. Bir de Cumhuriyet ilan edildikten sonra, hocalara baskı artınca, bu adam Kosan'a kaçmış. Orada yer olmadığından bir kadının evinde, ayrı odada kalıyormuş (**güler**). Hoca, birgün bu kadına “ben akşam gelmeyeceğim, sen istersen benim odada yatabilirsin” demiş. Amma sabah çıkarken anahtarı almış. Akşam gelip o kadını da rahatsız etmiş. Sonra köy halkı bu hocayı ondan yollamışlar. Eee ne olacak, yarı hoca bunlar. Allah gene de rahmet eylesin. *KK-19*

3. 1. 1. 3. Herangi Bir Bağı Bulunmayan Anlatıcılar

Hikāye son olarak, Musa Çolak isimli kaynak kişiden aktarılmıştır. Musa Çolak'ın, Tekeli İsmail ve Hafız Rifat ile kan bağı ya da mekân bağı bulunmamaktadır.

Kaynak kişi bu hadiseyi kendisine annesinin anlattığını belirtir. Musa Çolak ile yapılan bu görüşme ev ortamında gerçekleşmiştir. Bu nedenle uzun ve verimli bilgiler derlenmiştir.

3. 1. 1. 3. 1. Metin

Şimdi o vakıtlara biz yetişemedik (**sakalını sıvazlar**). Ben buna anamdan duydum. Tekeli, eskiden Karagöz Kübrası diye bi' kadınla nişanlıymış. Bu karı, Başçayır köyündenmiş. Tekeli dağa giderken bu kadını Ülfet Hoca'ya (Rifat Hoca) emanet etmiş. Ülfet Hoca, hocaymış ama şakacı bi' adammış (**güler**). Bi' gün şakasına Karagöz Kübrası'na "ben seni alcağım" demiş. Ödâ bu nafı duyañ ömuş. Hemen Tekeli'ye haber uçurmuşlar. Tekeli gelmiş, Ülfet Hoca (Rifat Hoca)'yı yakalamış. Dağın birine götürmüş. Orada ibret olsun diye kulaklarını kesmiş. Ben iyi hatırlarım, yaşlılığı zamanında kulağında kulaklık vardı. Allah rahmet eylesin. *KK-10*

3. 1. 1. 3. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Şimdi o vakıtlara biz yetişemedik (**sakalını sıvazlar**). Ben bunu anamdan duydum. Tekeli, eskiden Karagöz Kübrası diye bir kadınla nişanlıymış. Bu karı, Başçayır köyündenmiş. Tekeli dağa giderken bu kadını Ülfet Hoca'ya (Rifat Hoca) emanet etmiş. Ülfet Hoca (Rifat Hoca), hocaymış ama şakacı bir adammış (**güler**). Birgün şakasına Karagöz Kübrası'na "ben seni alacağım" demiş. Orada bu lafı duyan olmuş. Hemen Tekeli'ye haber uçurmuşlar. Tekeli gelmiş, Ülfet Hoca (Rifat Hoca)'yı yakalamış. Dağın birine götürmüş. Orada ibret olsun diye kulaklarını kesmiş. Ben iyi hatırlarım, yaşlılığı zamanında kulağında kulaklık vardı. Allah rahmet eylesin. *KK-10*

3. 1. 1. 4. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç

Üç ayrı anlatının ortak ve farklı yönleri şu şekilde sıralanabilir:

Anlatıcıların ortak olan bilgileri, Hafız Rifat (Taç)'ın kulaklarının Tekeli İsmail tarafından kesildiğidir. Karagöz Kübrası adında bir kadın vardır ve olaylar onun etrafında şekillenir. Bu kadından üç metinde de, Tekeli'nin nişanlısı olarak bahsedilir ve onun Tekeli tarafından Hafız Rifat'a emanet edildiği söylenir. Anlatıların ayrıştığı nokta ise, Tekeli'nin Hafız Rifat (Taç)'a neden böyle bir zulüm yaptığıdır. Hafız Rifat'ın kızları, bu noktada belki de duygusal bir bakış açısıyla tamamen Kübra adındaki kadını suçlu bulurlar. Hatta öyle ki, Tekeli İsmail Efe'den ziyâde, bu kadına

düşmanlık beslerler ve onun hakkında hiç iyi şeyler söylemezler. Onlara göre, babaları bir iftiraya kurban gitmiştir.

Mekân bağı olan anlatıcımız ise bu görüşün tam aksini savunur. Ona göre, Hafız Rifat zannedildiği kadar masum değildir. Bu kaynak kişimiz “ben hocamın dedikodusunu yapmak için bunları söylemiyorum, köyde kime sorsanız aynı şeyleri söyler zaten” diyerek haklı olduğunu vurgular. Ne Hafız Rifat, ne Tekeli İsmail ne de Karagöz Kübrası ile herhangi bir bağı bulunmayan son anlatıcının vermiş olduğu bilgiler ise ilk iki metnin karışımı niteliğindedir. Çünkü son metinde Hafız Rifat’ın bu kadına olumsuz bir söylemi olduğu fakat bunun şaka amaçlı dile getirildiği anlatılır. Gerek kızlarının, babasının kişiliği hakkında vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak, gerekse köydeki diğer kişilerden elde edilen görüşler ışığında bu son anlatının gerçeğe daha yakın olduğu söylenebilir.

Fotoğraf 7: Hafız Rifat Taç (Tekeli İsmail Efe Tarafından Kulakları Kesilmeden Önce)

Fotoğraf 8: Hafız Rifat Taç (Tekeli İsmail Efe Tarafından Kulakları Kesildikten Sonra)

3. 1. 2. Kızanlarından Donsuz Bahri’yi Öldürmesi

3. 1. 2. 1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar

Tekeli İsmail Efe’nin, kızanlarından Donsuz Bahri’yi vurma hikâyesi hem Tekeli İsmail Efe’nin torunundan hem de Donsuz Bahri’nin yeğeninden dinlenmiştir. Bu iki anlatı arasında önemli farklılıklar bulunur. Donsuz Bahri’nin yeğeni Akif Koçyiğit ile yapılan görüşme evinin balkonunda gerçekleştirilmiştir. Derleme esnasında kaynak kişimiz oldukça öfkelenmiştir. Tekeli İsmail Efe’nin torunu Özcan Aruman ile yapılan görüşme ise kahvehanede gerçekleştirilmiştir. Kaynak kişimizin toplum içinde dedesinden övünçle bahsettiği ve bu hadiseyi gururla anlattığı görülmüştür.

3. 1. 2. 1. 1. Metin

3. 1. 2. 1. 1. 1. Anlatıcı: Tekeli İsmail'in Torunu

Rahmetli dedem, zalime gaddar mazluma şefkatli bi' adamdı (**gözleri büyür**). Kendisine ihanet edene ve uğursuz işlere asla tahammülü yoktu. Mesela eskiden, kızanlarının içinde Donsuz Bahri diye bi' adam varmış. Bu adam, halkı soyar milletin karısına kızına göz koyarmış. Tekeli İsmail bunu duyar ama zamanını kollarmış. Sonra günlerden birgün, Uzundere'de bi' düğün olmuş. Bu düğünde, dedemin çok sevdiği bi' delikanlı oyuna kalkmış. Yanlış hatırlamıyosam (**düşünür**), o da Ilıdağ köyünden olması lazım. Donsuz Bahri de o düğündeymiş, dedemin sevdiği o delikanlı çok güzel zeybek oynarmış. Delikanlıyı kıskanan Donsuz Bahri, tüfeğini çekmiş ve genci orada vurmuş. Bunu duyan dedem deliye dönmüş, Donsuz'u Başçayır köyünün girişinde yakalamış ve onu olduğu yere diri diri gömmüş (**güler**). İşte dedem böyle bi' adammış. *KK-3*

3. 1. 2. 1. 1. 2. Anlatıcı: Donsuz Bahri'nin Yeğeni

Amıcamılañ, Tekeli baraba davda çok gezmiş. Tekeli, amıcamı çekimemiş. Bene vücek de gızañlañ başıña keñdi geçcek deye kökmüş. Amıcam uyānımış. En sonuñda Tekeli amıcamı gancıklamış (**öfkelenir**). Dabancasıñlañ, tüfeğini āmışlā tā öle elbiseleriñleñ diri diri gömmüşlē Çatalkemere. *KK-23*

3. 1. 2. 1. 1. 2. 1. Metnin İstanbul Türkçesi

Amcamla, Tekeli beraber dağda çok gezmiş. Tekeli, amcamı çekememiş. Beni vuracak da kızanların başına kendi geçecek diye korkmuş. Amcam uyanıkmış. En sonunda Tekeli amcamı kancıklamış (**öfkelenir**). Tabancasıyla, tüfeğini almışlar ta öyle elbiseleriyle diri diri gömmüşler Çatalkemer'e. *KK-23*

3. 1. 2. 2. Mekân Bağlı Olan Anlatıcılar

Hikâye Donsuz Bahri ile aynı köyden olan Halil Bölük'ten dinlenmiştir. Fakat Halil Bölük, bizi eve kabul etmemiş bildiklerini evin kapısında ayaküstünde anlatmıştır. Daha fazla bilgiye sahip olduğunu düşündüğümüz Halil Bölük nedense çekinmiş ve aşağıdaki malumatları vermekle yetinmiştir.

3. 1. 2. 2. 1. Metin

Tekeli'niñ gızañları ekseriyet bu kövdeñdi (**eliyle yeri gösterir**). Bunlādañ bi' denesi de Doñsuz Bāri'ydiñ. Bi' gün Uzundere kövüñde bi' düğün yapılyo. Bu düğüñde

nedeñi biliñmez, Doñsuz Bāri genç bi' deliganlıyı öldümüş. Bu deliganlınıñ adı Alikoç Mıstañ, Ilda kövündeñ. Tekeli, bu adamı bek sevemiş. Doñsuzuñ ettiğini duyunca, deliyi döñmüş (**ses tonu yükselir**). O sırada Başçeyir'deymiş. Miñmiş atıña, hadeñ demiş gızañlana. Uzunderē dōrū yolu çıkmışlā. Tam Başçeyir köprüsünüñ orē geldiklēnde, Doñsuz da düğüñdeñ gekgelmiş. Tekeligille bunu hemeñ yakılamışlā, bi' mezā gazmışlā orē diri diri gömmüşlē. Ozumañlāda insañ canı āmek, tavuk kesmek gıdā goleymiş. *KK-6*

3. 1. 2. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Tekeli'nin kızanları ekseriyet bu köydendi (**eliyle yeri gösterir**). Bunlardan bir tanesi de Donsuz Bahri'ydi. Birgün Uzundere köyünde bir düğün yapılıyor. Bu düğünde nedeni bilinmez, Donsuz Bahri genç bir delikanlıyı öldürmüş. Bu delikanlının adı Alikoç Mıstan, Ilıdağ köyünden. Tekeli, bu adamı pek severmiş. Donsuz'un ettiğini duyunca, deliye dönmüş (**ses tonu yükselir**). O sırada Başçayır'daymış. Binmiş atına, hadi demiş kızanlarına. Uzundere'ye doğru yola çıkmışlar. Tam Başçayır köprüsünün oraya geldiklerinde, Donsuz da düğüñden geliyormuş. Tekeligiller bunu hemen yakalamışlar, bir mezar kazmışlar oraya diri diri gömmüşler. O zamanlarda insan canı almak, tavuk kesmek kadar kolaymış. *KK6*

3. 1. 2. 3. Herhangi Bir Bağı Bulunmayan Anlatıcılar

Donsuz Bahri ile Tekeli arasında yaşanan bu hadise, son olarak ikisi ile de herhangi bir bağı bulunmayan kişilerden dinlemiştir. İlk olarak Başçayır köyünden Hüseyin Erdinç isimli kaynak kişimiz ile evinde bireysel bir görüşme gerçekleştirilmiş ve kendisi de bir zeybek çocuğu olan kaynak kişimiz bildiklerini en ince ayrıntısına kadar bizlere aktarmıştır. İkinci olarak Musa Çolak isimli kaynak kişimizle yine evinde bir görüşme gerçekleştirilmiş ve bu iki anlatı bir araya getirilerek eksik kalan yerler tamamlanmıştır.

3. 1. 2. 3. 1. Metin

Tekeli, ufāmış ozumañ. Ondan önce, bubam gillēleñ onuñ ābesi Tekeli Mēmed gezemiş davlāda, zeybeklik o yapıyorumuş. Tekeli İsmail çok gurnazımış (**başını sağa sola sallar**). Tekeli Memed davda vuruluñca, ābēsiniñ mendiliñleñ, tesbihiñi alıp yeñgesiniñ yanına gitmiş. Yeñgesiniñ gocasınıñ vurulduğıñdan habarı yōmuş. Tekeli İsmail de sölümemiş. Mendilleñ, tesbihi göstemiş. “Yeñge efemiñ selāmı vā,

ne gidā para vāsā, vēsın deyo” demiş. Yeñgesi elde avuçda ne vāsa vemiş. Tekeli İsmail ondañ sōna dava çıkıyo gari. Bubam gillēleñ de gezmiş o emme, ogudā fazla değil. O çalıkakıcıymış aççık. *KK-13* İlda’dañ Aligoç Mıstañ deye bi’ deliganlı vāmış. Bu çok sevileñ, yakışıklı bi’ oğlañmış. Tekeli İsmail de bu deliganlıyı bek sevemiş. Günlēdeñ bi’güñ Uzundere’de eğlenti yapıyōlāmış, oynuyōlamış. Bu kövde güzē bi’ gız vāmış. Aligoç Mıstañ’ınlañ, Donsuz Bahri’niñ arasıñda bu gızı sen alceñ-ben alcem husümeti vāmış. *KK-10* Donsuz Bahri de Tekeli’niñ gızanlarıñdañmış. Bu Bahri ırışçıymış çok, onu bunu çalıkakāmış. Bubama şikāyet edēlēmış hep. Bu adam Tekeli’yleñ geziyō emme, bizim garımıza gızımıza göz goyuyo deyē. Bubam, Tekeli’ye “bu adamdañ şikāyet geliyo, bu adamı vū” demiş. Tekeli de aynı yoluñ yolcusu olduğıñdañ gulak patıldativēş. Uzundere’de eğlentiniñ olduğı gün, bubamlañ Tekeli būda evde içiyōlamış. Donsuz, epeydir husümetli olduğı Aligoç Mıstañ’ı eğlentide oynāken vūmuş. Tekeli’niñ bizim evde oluğıñu bilenlē vāmış. Hemen habā getimişlē. Donsuz Bahri, Aligoç Mıstañ’ı vūdu deye. Bubam “ben sene ne dedim? Bu adamı vū, bu adamdañ sene hayı gēmez demedim mi?” demiş. Tekeli hemen hē şeyi, yimeyi-içmeyi bırakıveriyo kākıyo. Gızañlarıña “hadeñ yürüyüñ bakalım” deyo. Tekeli önde gızañlā ākıda yürüleken, birisiniñ tüfeğiniñ makarası dutmuyomuş biliyomuñ, şakırt demiş. Tekeli “geçiñ leñ öñüme” deye azālamış. Çünkü Tekeli’nin gızañlarınıñ ekseriyeti Gökkerişliymiş. Donsuz da Gökkerişli olduğıñdan, Tekeli gancıklanmekden kökmuş. Sōna az dā yürümüşle, Başçayır köprüsünüñ orē geldiklēnde eğlentiden dönen Donsuz Bahriyleñ gāşilemişlē. Tekeli hemen silahına davranmış Donsuz’u vūmuş. Yaralanan Bahri sürüne sürüne yalvāmış, “öldüme efem bene, bağışla” demiş. Tekeli gızañlana “mezā gaziñ, diri diri gömüñ bunu” demiş. *KK-13* Tekeli’nin kātibi Topal Molla Mustuva, “efem dinimizde diri diri adam gömmek yok” deyiñce, mezariñ içiñde oturupduru olan Donsuz Bahri’ye bi’ gūşun çekmişlē, öldümüşlē. Ondañ sōna gömmüşlē. *KK-10*

3. 1. 2. 3. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Tekeli, ufakmış o zaman. Ondan önce, babamlarla onun abisi Tekeli Mehmet gezermiş dağlarda, zeybeklik o yapıyormuş. Tekeli İsmail çok kurnazmış (**başını sağa sola sallar**). Tekeli Mehmet dağda vurulunca, abisinin mendiliyle, tespini alıp yengesinin yanına gitmiş. Yengesinin kocasının vurulduğundan haberi yokmuş.

Tekeli İsmail de söylememiş. Mendille, tespihi göstermiş. “Yenge efemin selamı var, ne kadar para varsa, versin diyor” demiş. Yengesi elde avuçta ne varsa vermiş. Tekeli İsmail ondan sonra dağa çıkıyor gari (artık). Babamlarla da gezmiş o amma, o kadar fazla değil. O çalıkakıcıymış azıcık. *KK-13* Iıdağ’dan Alikoç Mıstan diye bir delikanlı varmış. Bu çok sevilen, yakışıklı bir oğlanmış. Tekeli İsmail de bu delikanlıyı pek severmiş. Günlerden birgün Uzundere’de eğlenti (eğlence) yapıyorlarmış, oynuyorlarmış. Bu köyde güzel bir kız varmış. Alikoç Mıstanla Donsuz Bahri’nin arasında bu kızı sen alacaksın-ben alacağım husumeti varmış. *KK-10* Donsuz Bahri de Tekeli’nin kızanlarındanmış. Bu Bahri ırısçıymış (ırza namusa göz diken) çok, ona buna çalıkakarmış (gasp etmek). Babama şikâyet ederlermiş hep. Bu adam Tekeli’yle geziyor amma, bizim karımıza kızımıza göz koyuyor diye. Babam, Tekeli’ye “bu adamdan şikâyet geliyor, bu adamı vur” demiş. Tekeli de aynı yolun yolcusu olduğundan kulak patıldatıvermiş (kulak ardı etmek). Uzundere’de eğlentinin (eğlencenin) olduğu gün, babamla Tekeli burada evde içiyorlarmış. Donsuz, epeydir husumetli olduğu Alikoç Mıstan’ı eğlente (eğlencede) oynarken vurmuş. Tekeli’nin bizim evde oluşunu bilenler varmış. Hemen haber getirmişler. Donsuz Bahri, Alikoç Mıstan’ı vurdu diye. Babam “ben sana ne dedim? Bu adamı vur, bu adamdan sana hayır gelmez demedim mi?” demiş. Tekeli hemen he şeyi, yemeyi-içmeyi bırakıveriyor kalkıyor. Kızanlarına “haydi yürüyün bakalım” diyor. Tekeli önde kızanlar arkada yürürlerken, birisinin tüfeğinin makarası tutmuyormuş biliyor musun, şakırt demiş. Tekeli “geçin len önüme” diye azarlamış. Çünkü Tekeli’nin kızanlarının ekseriyeti Gökkirişliymiş. Donsuz da Gökkirişli olduğundan, Tekeli kancıklanmaktan korkmuş. Sonra az daha yürümüşler, Başçayır köprüsünün oraya geldiklerinde eğlenteden (eğlenceden) dönen Donsuz Bahriyle karşılaşmışlar. Tekeli hemen silahına davranmış Donsuz’u vurmuş. Yaralanan Bahri sürüne sürüne yalvarmış, “öldürme efem beni, bağışla” demiş. Tekeli kızanlarına “mezar kazın, diri diri gömün bunu” demiş. *KK-13* Tekeli’nin kâtibi Topal Molla Mustafa, “efem dinimizde diri diri adam gömmek yok” deyince, mezarın içinde oturan Donsuz Bahri’ye bir kurşun çekmişler, öldürmüşler. Ondan sonra gömmüşler. *KK-10*

Fotoğraf 9: Tekeli İsmail'in, Donsuz Bahri'yi vurduğu Çatalkemer Mevkii'nin günümüzdeki görüntüsü.

3. 1. 2. 4. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç

Tekeli İsmail ile Donsuz Bahri arasında geçen bu hadisede, kan bağı bulunan anlatıcıların duyuş ve düşünceleri incelendiğinde Tekeli'nin torununun, dedesi ile gurur duyduğu ve bu olayı kıvançla anlattığı görülür. Çünkü ona göre Donsuz azılı bir soyguncudur, ölümü hak etmektedir. Tekeli İsmail ise adalet sağlayıcı, hakkın temsilcisidir. Oysa Donsuz Bahri'nin yeğeni, Tekeli'nin amcasını çekemediği için, onu kancıkladığını belirtir. Görüldüğü üzere bu iki görüş arasında uçurum vardır. Her iki görüşte de duygusallık ön plandadır. Yalnız burada hemen belirtilmelidir ki, o dönemde zeybekler arasında reislik kavgaları oldukça fazladır. Bu nedenle, Donsuz Bahri'nin yeğenininkin haklılık payı diğerine oranla daha fazladır. Çünkü Tekeli'nin amacı sahiden soyguncudan hesap sormak olsaydı, onca zaman dağda Donsuz Bahri ile birlikte gezmezdi.

Mekân bağı olan anlatıcılar ile herhangi bir bağı bulunmayan anlatıcıların dile getirdikleri hikâyeye hemen hemen aynıdır ve gerçeğe en yakın olandır. Çünkü onlar, objektif bir yaklaşımla olayı değerlendirmektedirler. Donsuz Bahri'nin durduk yere Alikoç Mıstan denen genci öldürmesi akla aykırıdır, hele ki bu gencin arkasında Tekeli gibi bir güç varken. Bu iki isim arasında, kız nedeniyle bir husumet oluşması daha akla yatkındır. Donsuz Bahri, Alikoç Mıstan'ı bir kıskançlığın sonunda vurur fakat bunu canı ile öder. Kan bağı olan anlatıcılar ile mekân bağı olan anlatıcının Donsuz Bahri'nin diri diri gömüldüğü hakkındaki görüşleri de gerçekten uzaktır.

Çünkü Topal Molla Mustafa, adından da anlaşılacağı üzere Tekeli İsmail'in dini işlerini danıştığı ve kâtip olarak yanına aldığı bir kızıdır. O “efem dinimizde diri diri adam gömmek yok” dedikten sonra, Tekeli'nin böyle bir eylemde bulunması düşünülemez. En başta böyle bir amaç güdülmüş olsa da, bu fetvadan sonra vazgeçilir ve Donsuz Bahri önce öldürülüp sonra gömülür.

3. 2. Tek Anlatıcısı Olan Hikâyeler

3. 2. 1. Tekeli İsmail'in Sarı Ayşe'yi Öldürmesi

3. 2. 1. 1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar

Hikâye Sarı Ayşe ile akrabalık bağı bulunan Âdem Çolak adlı kaynak kişiden derlenmiştir. Sarı Ayşe ismi halkın dilinde efsanevî bir şekilde yaşasa da hakkında yeterli malumat bulunmamaktadır. Âdem Çolak'ın evinde yapılan mülakatta kaynak kişimiz yengesi olan (dayısının oğlu ile evli) Sarı Ayşe'yi en az Tekeli kadar suçlu bulmaktadır.

3. 2. 1. 1. 1. Metin

Bu gadiñ asleñ Garitepe'deñmiş. Hırlı soluk soluyañ bi' garı değılmiş. Efe elbisesi keyē, çalıkakıcılık yapāmiş. Hatta biyōsuñda Kelle'de Gocu Āmad deye bi' adam vāmiş. Bu adam tālida, su suluyōmuş. Sarı Āşā ona “Allah govet vēsin Āmed Efe” demiş (**elini ağzına götürür bağırma işareti yapar**). Gocu Āmad “Allah rāzi ōsun” demiş. Hōle bakmış, keyiñikli bi' efe. Sōnā Gocu Āmad köve varıñca “Uleñ bi' efe geçti böyüñ hūdañ, anılā nelē dovuruyo. Ne yakışıklı, fidañ gibiydiñ” demiş. Kövdekilē Gocu Āmed'e gülüvemişlē. “Señ oña bilimediñ mi” demişlē. Gocu Āmad “ya'a” demiş. “Uleñ Sarı Āşā, o yē” demişle (**güler**). Sōnā Gocu Āmed epē sövmüş gari. Neyse Sarı Āşā “Bi' gün Keller'e Şakir Mēmed dayımıñ yanıña gēmiş “senin ōlañ bene filañ yere gadā goyuverik gēsin” demiş. O zumañlāda dayımıñ ōlu baya gencimiş. Dayım da “tamam götürüvēsiniñ” demiş. Sōnā Sarı Āşāylañ, dayımıñ oğlu yolu çıkmış. Onlā gittikten sōnā Kellē de ihtiyarıñ birisi, dayıma “seniñ ōluñ gitti gari, ne yaptıñ sen, neye göndēdiñ onlañ” demiş. Dayım “e götürüvēsiniñ dedi” demiş. İhtiyar “ulañ onuñ ne biçim garı olduğınu bilmiyoñ mu sen” deye gızmış dayıma (**suratı kızgınlık ifadesi alır**). Sōnā ihtiyarıñ dediğı ōmuş. Bu garı dayımıñ ōlunu zorlañ alıgoymuş, çocukları bileñ ōmuş. Sōnā buñlā geliyōla Keller'e yēleşiyōla. Bi' vakit sōnā, dayımıñ ōlu askere gidiyō. O askerdeykene, Tekeli İsmail Sārı Āşā'dañ para isteyo. Sārı Āşā bende parı mara yok deyo. Deyo emme Tekeli bu inanımı heç.

“Sen o gudā davda gezdiñ, boşuña mı gezdiñ” deyo. Sarı Āşā “yok ben de para” deye diretiñce, Tekeli bi’ sıkı çekiyo öldürüyo ona (**elini ters çevirir**). Sōnā köv gāvesine geliyo, “bi’ köpek öldüdüm, leşine orē Kelle deresiñe atıvēdim gidiñ üstüñe toprak çekiveriñ” deyo. Bu habar dayımıñ gulağıña gidiñce, dayım çok siñirlenmiş. “Ah ōlān askerden geliñce ben ne cuvap vēcan, en eyisi ben Tekeliyi öldüreñ” demiş. O sırıda da Tekeli Kellē de bi’ evdēmiş dā. Gitmiş Tekeli’ye öldüreñ deye, ev sahibi dayımı görüñce “Şākir Mēmed geliyo” demiş. Tekeli buñu duyā duymaz camdañ aplamış. Dayım ākāsıñdañ bi’ gūşuñ atmış emme dutturumamış (**heyecanlanır**). Oñdañ sōnā Tekeli, Hacı Mēmed Ali dedemiñ yanına gēmiş. “Amañ bizi barıştı, seniñ ōlañ bene öldücek” deye. Dedem, yalvāmış dayıma. “Oğlum benim hartım içiñ, bu işiñ peşine bırakcēsiñ” demiş. Dayım da bubasınıñ sözüñden heç çıkmazmış. “Tamam, buba” demiş. Tekeli bek öldüresivāmış emme, bubasıña vēdī sözdeñ de caymamış gari. *KK-9*

3. 2. 1. 1. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Bu kadın aslen Karatepe’denmiş. Hırlı soluk soluyan bir karı değılmiş. Efe elbisesi giyer, çalıkakıcılık yaparmış. Hatta bir keresinde, Keller’de Koca Ahmet diye bir adam varmış. Bu adam tarlada, su suluyormuş. Sarı Ayşe ona “Allah kuvvet versin Ahmet Efe” demiş (**elini ağzına götürür bağırma işareti yapar**). Koca Ahmet “Allah razı olsun” demiş. Höle (şöyle) bakmış, keyinikli (iyi giyinimli) bir efe. Sonra Koca Ahmet köye varınca “Ulan bir efe geçti bugün hudan (şuradan), analar neler doğuruyor. Ne yakışıklı, fidan gibiydi” demiş. Köydekiler Koca Ahmet’e gülüvermişler “Sen onu bilemedin mi” demişler. Koca Ahmet “ya’ā (hayır)” demiş. “Ulan Sarı Ayşe o ya” demişler (**güler**). Sonra Koca Ahmet epey sövmüş gari (artık). Neyse Sarı Ayşe “Bir gün Keller’e Şakir Mehmet dayımın yanına gelmiş “senin oğlan beni filan yere kadar koyuverip gelsin” demiş. O zamanlarda dayımın oğlu baya gençmiş. Dayım da “tamam götürüversin” demiş. Sonra Sarı Ayşe’yle, dayımın oğlu yolu çıkmış. Onlar gittikten sonra Keller’de ihtiyarın birisi, dayıma “senin oğlun gitti gari (artık), ne yaptın sen, niye gönderdin onunla” demiş. Dayım “e götürüversin dedi” demiş. İhtiyar “ulan onun ne biçim karı olduğunu bilmiyor musun sen” diye kızmış dayıma (**suratı kızgınlık ifadesi alır**). Sonra ihtiyarın dediği olmuş. Bu karı dayımın oğlunu zorla alıkoymuş, çocukları bile olmuş. Sonra bunlar geliyorlar Keller’e yerleşiyorlar. Bir vakit sonra, dayımın oğlu askere gidiyor. O askerdeyken,

Tekeli İsmail Sarı Ayşe'den para istiyor. Sarı Ayşe “bende para mara yok” diyor. Diyor amma Tekeli bu inanır mı hiç? “Sen o kadar dağda gezdin, boşuna mı gezdin” diyor. Sarı Ayşe “yok bende para” diye diretince, Tekeli bir sıkı çekiyor öldürüyor onu (**elini ters çevirir**). Sonra köy kahvesine geliyor, “bir köpek öldürdüm, leşini oraya Keller deresine atıverdim gidin üstüne toprak çekiverin” diyor. Bu haber dayımın kulağına gidince, dayım çok sinirlenmiş. “Ah oğlan askerden gelince ben ne cevap vereceğim, en iyisi ben Tekeli’yi öldüreyim” demiş. O sırada da Tekeli Keller’de bir evdeymiş de. Gitmiş Tekeli’ye öldüreyim diye, ev sahibi dayımı görünce “Şakir Mehmet geliyor” demiş. Tekeli bunu duyar duymaz camdan atlamış. Dayım arkasından bir kurşun atmış amma tutturamamış (**heyecanlanır**). Ondan sonra Tekeli, Hacı Mehmet Ali dedemin yanına gelmiş. “Aman bizi barıştır, senin oğlan beni öldürecek” diye. Dedem, yalvarmış dayıma. “Oğlum benim hartım için, bu işin peşini bırakacaksın” demiş. Dayım da babasının sözünden hiç çıkmamış. “Tamam, baba” demiş. Tekeli’yi, pek öldüresivarmış amma, babasına verdiği sözden de caymamış gari (artık). *KK-9*

3. 2. 2. Azaplı Köyünden Şehitlioğlu Mehmet’e Yaptığı

3. 2. 2. 1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar

Kaynak kişi Mustafa Bayram hadiseyi gençliğinde, eniştesi Şehitlioğlu Mehmet’ten dinlemiştir. Kahvede yapılan mülakatımız esnasında, çevredekiler Mustafa Bayram’ın söylediklerini kendi görüşleriyle desteklemişler ve Tekeli hakkında birtakım olumsuz yorumlarda bulunmuşlardır.

3. 2. 2. 1. 1. Metin

Tekeli İsmail Efe, bi’ gün geliyo halamıñ gocasından para istiyō (**sesi titrer, heyecanlanır**). Benim eniştem Azaplı Köyünden, Şehitlioğlu Memed dēlē. Neyse (**boş ver manasında elini sallar**) eniştem para vemicān deye direniyō. Tekeli’ye direñili mi? (**Gözleri büyür**) O da adamlānā emî veriyō, alıkgeliñ onu deyō. Neyse bizim enişteyi dutup götürüyōla, yatırıyōlā bayıra. Ōda göbeğine açıyōla ākideş (**göbek bölgesini işaret eder**), gızgın yav döküyōla. Eniştem bayılışkını gadā, ta būda ölsün deye bırakıp gidiyōla. Öldümeyen Allah öldümüyō işte (**yukarı bakar**). Sōna eniştemi bahçeye giden kövlünün biri buluyo, ölēlikleñ gurtuluyō. Bunu bene eniştem kendi anlatıverīdi, göbeğine açādı yanık izini gösteriverīdi. Yā nelē geldi geçdi bu insañlañ başındañ. Allah rahmet ēlesin. *KK-5*

3. 2. 2. 1. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Tekeli İsmail Efe, bir gün geliyor halamın kocasından para istiyor (**sesi titrer, heyecanlanır**). Benim eniştem Azaplı Köyünden, Şehitlioğlu Mehmet derler. Neyse (**boş ver manasında elini sallar**) eniştem para vermeyeceğim diye direniyor. Tekeli'ye direnilir mi? (**Gözleri büyür**) O da adamlarına emir veriyor, alıp gelin onu diyor. Neyse bizim enişteyi tutup götürüyorlar, yatırıyorlar bayıra. Orada göbeğini açıyorlar arkadaş (**göbek bölgesini işaret eder**), kızgın yağ döküyorlar. Eniştem bayılınca da, ta burada ölsün diye bırakıp gidiyorlar. Öldürmeyen Allah öldürmüyor işte (**yukarı bakar**). Sonra eniştemi bahçeye giden köylünün biri buluyor, öylelikle kurtuluyor. Bunu bana eniştem kendi anlatıverirdi, göbeğini açardı yanık izini gösteriverirdi. Yâ neler geldi geçti bu insanların başından. Allah rahmet eylesin. *KK-5*

3. 2. 3. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç

Yukarıda adı geçen hikâyelerin tek anlatıcısı bulunduğu için performans teoriye göre değerlendirilmesi bir hayli zordur. Bu nedenle anlatılar üzerine genel bir değerlendirme yapmakla yetinilecektir. Bahsi geçen iki hikâye güvenilirlik açısından diğerlerine oranla daha sağlıklıdır. Bunun nedeni ise sadece mağdurlarla kan bağı olan kişilerden derlenmiş olmalarıdır. Buna rağmen Tekeli İsmail'in yapmış olduğu icraatlar göz önüne alındığında görülecektir ki her iki hikâyenin de tamamen yalan ya da yanlış olma ihtimali yoktur. Özellikle "Sarı Ayşe" anlatısında kaynak kişi Âdem Çolak'ın Tekeli İsmail'den çok, akrabası olan Sarı Ayşe'yi suçlaması olaylara duygusal bir bakış açısıyla yaklaşmadığını gösterir. Şehitlioğlu Mehmet hikâyesini gerçeğe yaklaştıran ise kaynak kişimiz Mustafa Bayram'ın olayı bizzat birinci ağızdan duyması ve eniştesinin karnındaki işkence yarasını görmesidir.

II. SANCAKTAR ALİ EFE (doğ. 1892 – öl. 1978)

Fotoğraf 10: Sancaktar Ali Efe.

Sancaktar Ali Efe de tıpkı Tekeli İsmail Efe gibi, üzerinde oldukça fazla araştırma yapılması gereken bir şahsiyettir. Fakat ne yazık ki, efelik üzerine yapılan çalışmaların içerisinde ondan bahseden bölümler oldukça kısıtlıdır. Aslen Sultanhisarlı olan bu efeye derlemede yer ayrılmasının iki nedeni vardır: Bunlardan birincisi, üzerine yapılan araştırmaların yetersiz ve ortaya atılan iddiaların farazi olmasıdır. İkincisi ise, Salâvatlı Köyü'nde doğmasına rağmen, dağda olduğu dönemde Köşk ve köylerinde dolaşp, halkın belleğinde derin izler bırakmasıdır. Sancaktar Ali Efe'nin hayatı da, daha önce Tekeli İsmail Efe'de olduğu gibi iki dönemde incelenmiştir.

1. Millî Mücadele Dönemi Öncesinde Sancaktar Ali Efe

Sancaktarın Ali Efe, 1892 yılında Sultanhisar'ın Salâvatlı Köyü'nde dünyaya gelir. Babası Hacı Mehmet Efendi, annesi Fadime Hanımdır. Efe'nin sırayla, Kübra, Hacı İbrahim, Sarı Mustafa, Emin adlı dört kardeşi daha vardır. Kendisi ailenin en küçük çocuğudur. Dedesi padişahın Sancaktarlığını yaptığı için ailesine köyde, "Sancaktarlar" denir. Balkan Harbi'ne katılır. 1915 yılında dağa çıkan Efe, iki buçuk sene dağda gezdikten sonra, Nurettin Paşa'nın aracılığıyla Aydın Mutasarrıflığı'na teslim olur, istiman eder, köyü Salavatlı'ya yerleşir. Babası haram lokma yemeyeceğine dair yemin ettirdiğinden köyünde ziraatla uğraşır. Sabahattin Burhan,

Sancaktar Ali Efe hakkında: “Dağda gezdiği sıralarda hiçbir zulmü, soygunculuğu görülmemiştir. Daima vicdanını dinlediğinden Yörük Ali Efe gibi çevrenin en sevilen efelerindendi. Irza, namusa, efelik gururuna fevkalade düşkündü. Bu konularda hiçbir zaman taviz vermemiştir. Sağlam yapılı, aslan gibi bir delikanlıydı, mukaddesatçıydı” der (Burhan, 1999-b, 171). Fakat bu görüşler gerçeği yansıtmamaktadır. Sabahattin Burhan’ın olaya romantik gözlüklerle bakmış olma ihtimali ya da efeyi sadece yakın çevresinden dinlemiş olması muhtemeldir. Oysa hikâyeler bölümünde de görüleceği üzere Sancaktar Efe, Milli Mücadele Dönemi öncesinde kanun dışı işler gerçekleştirmiştir. Hatta daha sonra yapmış olduğu bu zulümlerden pişman olup, mağdurlardan özür bile dilemiştir.

2. Millî Mücadele Dönemi ve Sonrasında Sancaktar Ali Efe

Milli Mücadele Dönemi’nin, birçok eski eşkıya için dönüm noktası olduğunu belirtmiştik. Sancaktar Ali Efe de o eşkıyalardan bir tanesidir. İçindeki vatan aşkı, onu Kuva-yı Milliye’ye katılması için teşvik eder. Yörük Ali Efe Malgaç Baskını’ndan sonra onunla görüşünce hemen Milli Mücadele’ye katılır. Çete Ayşe’nin de Efesi olur. Kepez Savaşı’nda canla başla savaşır büyük kahramanlıklar gösterir. Aydın’a ilk giren efelerdendir. Baldırından ve ayağından derin yaralar alır. Umurlu Savaşları’nda da bulunur. Bilhassa Üçyol Savaşı’ndaki hizmetleri çok fazladır. Akıncı Zeybek Komutanı olduğundan daima düşmanın içerisinde kalır, pek çok Yunan karakolu basar. Zaferi gören bahtiyarlardandır. Cumhuriyet Dönemi’nde Sancaktar soyadını alır. Zaferden sonra köyüne çekilir, düzenli bir hayat yaşar. 1978’de vefat eder. Mezarı Salavatlı’dadır.⁹

⁹ http://odemisliyeler.org/haber_detay.asp?id=36&menuno=71, 27.11.2017, 22:48.

3. Sancaktar Ali Efe Anlatıları

Derleme esnasında, Sancaktar Ali Efe ile ilgili iki ya da üç anlatıcısı bulunan hikâyeye rastlanılmamıştır. Onun hakkında elde edilen malumat tek anlatıcısı bulunan tek bir anlatıdan ibarettir.

3. 1. Tek Anlatıcısı Olan Hikâyeler

3. 1. 1. Sancaktar'ın Para İçin Yaşlı Kadını Dövmesi

3. 1. 1. 1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar

Hikâyeyi Sancaktar'ın dövmüş olduğu Fatma kadının torunu Âdem Çolak aktarır. Çolak, anlatıyı ninesinden duyduğunu belirtir. Ev ortamında, samimi bir havada geçen mülakatta dışarıdan müdahaleler olmadığı için önemli bilgiler derlenmiştir.

3. 1. 1. 1. 1. Metin

Şiñdi, Hacı Memed Ali dedem zenginmiş. Dedem zengin oluşkun, çok parası varımış (**eliyle çok işareti yapar**). Gēmiş dedemgilin eviñe Sancakdar denilen adam (**öfkelenir**). Salavatlı'dan o Sancakdar. “Eee nēde parıla?” deye neneme sōmuş. Fatma nenem paranıñ yerini deyivēmeyince, nenemi döğmüş. O guda çikin vūmuş ki, nenemin ayakları bileñ pāçalanmış (**heyecanlanır**). Hūlara, baldır kısmıña vūmuş (**kaval kemiğini gösterir**). Nenemiñ yanıñda dēzem vāmış. O, anamı dövēken öldüceklē deye paranıñ yerini deyivēmiş. Para o zumanlāda bölē işle çok olduğundan, ocağın bacasında saklıymış (**eliyle ocağı gösteriyormuş gibi yapar**). Bu çalıkakıcılā, parayı āmışlā, atlarıña miñip gitmişlē. O dayaktan sōnā, nenemiñ ayak berelerinden sarı su patlamış da dört sene yatmış eyileşmek için (**yüzü ekşir**). Sancakdar biyō da aradan zaman geçince nenemleñ halalleşmeye gēmiş (**güler**). Ammā, nenem hakkını halāl etmemiş. *KK-9*

3. 1. 1. 1. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Şimdi, Hacı Mehmet Ali dedem zenginmiş. Dedem zengin olunca, çok parası varmış (**eliyle çok işareti yapar**). Gelmiş dedemlerin evine Sancaktar denilen adam (**öfkelenir**). Salavatlı'dan o Sancaktar. “Eee nerede paralar?” diye nineme sormuş. Fatma ninem paranın yerini deyivermeyince, ninemi dövmüş. O kadar çirkin vurmuş ki, ninemin ayakları bile parçalanmış (**heyecanlanır**). Hulara (şuralara), baldır kısmına vurmuş (**kaval kemiğini gösterir**). Ninemin yanında teyzem varmış. O, anamı döverken öldürecekler diye paranın yerini deyivermiş. Para o zamanlarda böyle işler çok olduğundan, ocağın bacasında saklıymış (**eliyle ocağı gösteriyormuş gibi yapar**). Bu çalıkakıcılar, parayı almışlar, atlarına binip gitmişler. O dayaktan

sonra, ninemin ayak berelerinden sarı su patlamış da dört sene yatmış iyileşmek için **(yüzü ekşir)**. Sancaktar aradan zaman geçince de ninemle helalleşmeye gelmiş **(güler)**. Amma, ninem hakkını helal etmemiş. *KK-9*

3. 2. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç

Hikâye tek bir anlatıcı tarafından aktarıldığı için performans teori göz önüne alınarak karşılaştırılması mümkün değildir. Fakat yine de genel bir değerlendirmede bulunmak elzemdir. Hikâyeden de anlaşılacağı üzere “Sancaktar Ali Efe hayatının hiçbir döneminde zor kullanmamıştır” demek, ifrata kaçan bir yorum olur. Bu hikâyeyi gerçekçi kılan iki önemli husus var: Bunlardan ilki kaynak kişinin hikâyeyi birinci ağızdan dinlemiş olması, ikincisi ise Sancaktar Ali Efe’nin daha sonra yaptığından pişman olup helallik istemesidir. Eğer Sancaktar böyle bir pişmanlık yaşayıp özür dilemeseydi, o zaman bu anlatıya temkinli yaklaşılabilirdi. Zira o dönemde birçok çalıkakıcı zeybeklerin adını kullanarak, adi işler görmüştür.

III. YANIK EFE (doğ. 1889 – öl. 1972)

Fotoğraf 11: Yanık Efe (Süleyman Girgin).

Köşk'ün Ilıdağ köyünde, 1889 yılında dünyaya gelen Yanık Efe'nin gerçek ismi Süleyman Girgin'dir. Çocukken ocağın kenarında uyuyup kalan Yanık Efe, uyku esnasında ateşe fazla yaklaşır ve bunun neticesinde kaba eti yanar. O günden sonra kendisine “Yanık” denmeye başlanır (KK-15). Ilıdağ Köyü'nde **12 Mavzer Olayı** olarak bilinen, vak'anın başkahramanıdır. Bu hadise yaşandığında Süleyman Girgin köyün muhtarıdır ve aynı zamanda celeplik yapar (KK-3). Yanık Efe'nin oldukça özel bir durumu vardır. O **12 Mavzer Olayı**'ndan dolayı Köşk ve köylerinde yaşayan insanların zihninde farklı tezahürler bırakır. Buna göre, onun hakkında halkın belleğinde yer edinen düşünceleri üç grupta incelemek mümkündür. Birinci grup Yanık Efe'yi tamamen çalılıkacı olarak nitelemekte ve onun efelikle alakası olmadığını söylemektedir. Bu grup Yanık Efe'yi Yunan işbirlikçisi olmakla itham eder ve ona vatan haini der. İkinci guruba göre ise Yanık Efe Yunanla işbirliği yapar fakat buna mecbur kalır. Eğer Yanık Efe Yunanla işbirliği yapmasa, düşman Ilıdağ köylülerini diri diri yakacaktır. Daha önce Karatepe Köyü'nde yaşanan vahim olay, ikinci gurubun bu şekilde düşünmesine zemin hazırlar. Üçüncü ve son grup ise Yanık Efe'yi kahraman ilân ederek, hakiki bir efe olduğunu söyler. Bu gurubu oluşturan bireyler, genel olarak Yanık Efe ile kan bağı bulunan kişilerdir. Tarihin

tozlu sayfaları arasında, tartışmalı bir şahsiyet olarak yerini alan Yanık Efe, 1972 yılında İlıdağ köyünde vefat eder. Kabri köy mezarlığındadır.

1. Yanık Efe Anlatıları

1. 1. Üç Anlatıcısı Olan Hikâyeler

1. 1. 1. On İki Mavzer Olayı

1. 1. 1. 1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar

Hadise ilk olarak Yanık Efe'nin oğlu Nazmi Girgin ve torunu Nufer Girgin'den dinlenmiştir. Kaynak kişilerimiz ev ortamında yapılan mülakatta birbirlerini destekleyen ifadeler kullanmışlar ve Yanık Efe'yi bir kahraman olarak anlatmışlardır.

1. 1. 1. 1. 1. Metin

Bubam kövlye yanmekteñ gütâmiş (**heyecanlanır**). Nasıl gütâmiş? Yonan burē gēmiş (**eliyle yeri gösterir**), yuvmuş insañlara. Orē bi' hāmān yapmışlā, başlamışlā duttuklarıña içiñe atmē. Sōnā bubamı yakılamışlā (**eliyle yakalama işareti yapar**). Bubamı götürmüşlē. Yonan subayı, tēcümanıña “ifadesiñi al bunuñ” demiş. Tēcümañ, ifadesine āmē vāmiş. Bubam “eyi ki güñdüz gēdiñiz” demiş (**gözleri büyür, heyecanlanır**). Yonañ subayı Tēcümaña, “gece gēsek nōlcemiş sō bakalım biyō” demiş. Bubam “gece gēseñiz hepiñizi vuriydim, size üç dene kellesini kestīm çetelere gösterebilirin” deye cevap vemiş. Subay “nē de bunlāñ mezarı” deye sōmuş. Bubam “Yolağziñda, Dibekde bi' de Mēsınlikte” demiş. Yonan subayı bu sefē “kaç silān vā” demiş. Bubam “üç” deyiñce (**eliyle üç yapar**) “sene bu silahla yetmez” deyik dokuz dene dā mavzer vemiş bubama”. Hēkes tı tı titrēken, o lafa bubama sōlēteñ de Allah a yavrum (**ağlamaya başlar**). Garatepe cayır cayır yañdı. Bizim insañlāmız gütuldu.

KK-14; KK-15

1. 1. 1. 1. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Babam kövlyü yanmaktan kurtarmış (**heyecanlanır**). Nasıl kurtarmış? Yunan buraya gelmiş (**eliyle yeri gösterir**), yığmış insanları. Oraya bir harman yapmışlar, başlamışlar tuttuklarını içine atmaya. Sonra babamı yakalamışlar (**eliyle yakalama işareti yapar**). Babamı götürmüşler. Yunan subayı, tercümanına “ifadesini al bunun” demiş. Tercüman, ifadesini almaya varmış. Babam “iyi ki gündüz geldiniz” demiş

(gözleri büyür, heyecanlanır). Yunan subayı tercümana, “gece gelsek ne olacakmış sor bakalım bir” demiş. Babam “gece gelseniz hepinizi vururdum, size üç tane kellesini kestiğim çeteleri gösterebilirim” diye cevap vermiş. Subay “nerede bunların mezarı” diye sormuş. Babam “Yolağzı’nda, Dibek’de bir de Mersinlik’te” demiş. Yunan subayı bu sefer “kaç silahın var” demiş. Babam “üç” deyince **(eliyle üç yapar)** “sana bu silahlar yetmez” deyip dokuz tane daha mavzer vermiş babama”. Herkes tir tir titrerken, o lafı babama söyleten de Allah a yavrum **(ağlamaya başlar)**. Karatepe cayır cayır yandı. Bizim insanlarımız kurtuldu. *KK-14; KK-15*

1. 1. 1. 2. Mekân Bağı Olan Anlatıcılar

Hikâye ikinci olarak Yanık Efe ile aynı köyden olan Cengiz Işılak, Sadık Kahraman ve Yusuf Kıvrak isimli kaynak kişilerden dinlenmiştir. Bu görüşmeler kahvehanede gerçekleştirilmiştir. Yusuf Kıvrak ile yapılan mülakat Köşk’te, diğer iki isimle Ilıdağ köyünde görüşülmüştür. Özellikle köy kahvesinde yapılan derleme esnasında kaynak kişilerimizin rahat konuşamadıkları, sürekli etrafa bakma ihtiyacı duydukları gözlenmiştir.

1. 1. 1. 2. 1. Metin

Yanık Efe, efe deye geçiyō da efeliyleñ alakası yok **(ellerini kaldırır, yok anlamına gelen bir işaret yapar)**. Yonan Bölük Komuta’nındañ mavzerleri alıp gelen o **(sinirlenir)**. Yonan bu köve girdiğinde, halkı davın başında topluyo. Aynı Garatepe’de olduğu gibi yakcek. Neymiş kövlü efelere yardım ediyōmuş. Ondañ sōnā, Yanık Efe Yonan komutanına diyō ki, “siz bu insañları yakceñize, bize tüfek veriñ biz bu köve **(eliyle yeri işaret eder)** çeteleri sokmucez.” Bu teklif Yonan komutanıñ hoşuña gidiyō, Yanık Efe’ye tüfekleri veriyō. Yonan kövden çekildikteñ sōnā, Kuvayı Milliyecilere karşı, efelere karşı o silahlarlañ nöbet dutuluyō **(öfkelenir)**. Tekeli İsmail Efe, bu durumdañ rahatsız. Bi’ gün yüz kişilik bi’ ekiple köve giriyō, ne kaddar silah varsā topluyo. O eliñde silah köve efeleri sokmuyañlarıñ golunu bacağınñ gırıyo **(gülüyor)**. Ayrıca seniñ sorduğun olay da doğru yañlız Yanık

Efe, Halil İbrahim Efe'yi evinde değil, Mendegüme tarafında gelirken Mızgıdı'nın suyu başında, su içerkene bıçakladı. *KK-17; KK-18; KK-20*¹⁰

1. 1. 1. 2. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Yanık Efe, efe diye geçiniyor da efelikle alakası yok (**ellerini kaldırır, yok anlamına gelen bir işaret yapar**). Yunan bölük komutanından mavzerleri alıp gelen o (**sinirlenir**). Yunan bu köye girdiğinde, halkı dağın başında topluyor. Aynı Karatepe'de olduğu gibi yakacak. Neymiş köylü efelere yardım ediyormuş. Ondan sonra, Yanık Efe Yunan komutanına diyor ki, “siz bu insanları yakacağınıza, bize tüfek verin biz bu köye (**eliyle yeri işaret eder**) çeteleri sokmayacağız.” Bu teklif Yunan komutanın hoşuna gidiyor, Yanık Efe'ye tüfekleri veriyor. Yunan köyden çekildikten sonra, Kuvayı Milliyecilere karşı, efelere karşı o silahlarla nöbet tutuluyor (**öfkelenir**). Tekeli İsmail Efe, bu durumdan rahatsız. Bir gün yüz kişilik bir ekiple köye giriyor, ne kadar silah varsa topluyor. O elinde silah, köye efeleri sokmayanların kolunu bacağına kırıyor (**gülüyor**). Ayrıca senin sorduğun olay da doğru yalnız Yanık Efe, Halil İbrahim Efe'yi evinde değil, Mendegüme tarafından gelirken Mızgıdı'nın suyu başında, su içerken bıçakladı. *KK-17; KK-18; KK-20*

1. 1. 1. 3. Herhangi Bir Bağı Bulunmayan Anlatıcılar

Anlatı son olarak Yanık Efe ile kan bağı ya da mekan bağı bulunmayan Tekeli İsmail Efe'nin torunu Özcan Aruman'dan kahvehanede dinlenmiştir. Kaynak kişimiz dedesi Tekeli İsmail ile kıvanç duymaktadır. Onun Yanık Efe ve destekçilerine kestiği cezayı büyük bir neşeyle anlatır.

1. 1. 1. 3. 1. Metin

12 Mavzer Olayı dedikleri bir olay var. Başçayır'da bi' (bir) Yanık Efe vâmiş (varmış). Yunanla işbirliği yapıp köye Kuvâyı Milliye'yi sokmuyomuş

¹⁰ Kaynak kişilere, Etem Oruç'un *Çakıcı Dağdan İnmiyor* isimli eserinde geçen hikâye sorulmuş ve alınan cevap yukarıdaki şekilde olmuştur. Hikâye kitapta ise şöyle anlatılır: İldalı Halil İbrahim Efe, Çakıcı'dan önce yüze inen efelerden olduğu için takip kuvvetlerince yol göstermesi amacıyla Karıncalıdağ'a zorla getirilen efelerdendir. Çakıcı'ya yürekte saygı ve sevgi besler ama dağlardan da bıkmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda Aydın cephesinde yer alır. Gençleri cepheye yollar. Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efeyle işbirliği içindedir. Bir yıl üç ay süren Aydın cephesi direnişi bitip, düzenli orduya geçilince de İlda köyü yaylasına yerleşir. Cepheye yiyecek, giyecek ve asker yollamaya devam eder. Yine aynı köyden, Yunanlılarla işbirliği eden Yanık Efe tarafından evinde uyurken başı kesilip, Köşk'teki Yunan komutanına başı teslim edilir (Oruç, 2011: 214). Etem Oruç, bu bilginin kaynağını ne yazık ki kitabında belirtmemiştir.

(sokmuyormuş). Kendi yeğenini bile öldürmüş Kuvâyı Milliye'ci diye (**sinirlenir**). Ondan sonra bu iş dedemin çok canını sıkmış. Bi' (bir) iki kere haber yollamış ama Yanık Efe dinlememiş. Dedem de madem öyle ben sana yapacağımı bilirim demiş (**güler**). Birgün bunlar Başçayır'dan dönerken, Ilıdağ'a çıkan yol üzerinde beklemiş ve adamlarıyla birlikte Yanık Efe'nin elindeki mavzeri almış. Onu, bi' (bir) de köyde kim varsa hepsini dövmüş, gollarını (kollarını) bacaklarını gırmış (kırmış). *KK-3*

1. 1. 1. 4. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç

Yanık Efe namıyla bilinen Süleyman Girgin, Köşk yöresinin hiç şüphesiz en tartışılan ismidir. Onun hakkında anlatılan 12 Mavzer Hadisesi toplum nezdinde çeşitli algılamalara neden olur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Yanık Efe ile kan bağı bulunan anlatıcılar onu kahraman ilan ederken başka kesimler ise “efe diye geçinen ama efelikle alakası olmayan bir işbirlikçi” olarak nitelendirir. Tarihin önemli bir devrinde yerini almış bu şahsiyet çalıkakıcılık yapmaz, halkı soymaz. Fakat Yunan işbirlikçisi olduğu toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabul edilir. En trajik olay ise bu uğurda öz yeğeninin kanına girmesidir.

Fotoğraf 12: Yanık Efe'nin mezar taşı.

IV. KÖR ZEYBEK (doğ. ? – öl. ?)

Kör Zeybek aslen Ödemiş'in Mendegüme Köyü'nden olup, Köşk'ün Ildağ Köyü'nde hüküm sürer. Yaşadığı dönem içerisinde Köşk'ün köylerini korkudan titretmiş olan bu azılı çalıkakıcının bir gözü az gördüğü için kendisine Kör Zeybek denir (KK-20). Fiziki olarak iriyarı, geniş omuzlu ve tam bir külhanbeyi görünümündedir (KK-21). Onun doğumu ve hangi sülâleye mensup olduğu konusunda malumat bulunmamaktadır. Yalnız, yöreden elde edilen bilgiler ışığında Tireli ile Bakırlı'dan daha sonra yaşayıp öldüğü sonucuna varılabilir. Hayatı hakkındaki kesin bilgi ise, Başçayır Köyü'nden Çavuş Zeybek tarafından öldürüldüğüdür (KK-13; KK-21; KK-17; KK-18). Halk Çavuş Zeybeğin bu eyleminden oldukça memnun olur ve bugün dahi Çavuş Zeybek hayırla yâd edilir.

1. Kör Zeybek Anlatıları

1. 1. İki Anlatıcısı Olan Hikâyeler

1. 1. 1. Başçayır Köyü'ne Salgın Atması

1. 1. 1. 1. Kan Bağı Olan Anlatıcılar

Anlatı ilk olarak, Kör Zeybek'i vuran Başçayırlı Çavuş Zeybek'in oğlu Hüseyin Erdinç'ten dinlenmiştir. Hüseyin Erdinç'in evinde yapılan mülakat son derece önemlidir. Çünkü bu ev Çavuş Zeybek'in de oturduğu, Tekeli İsmail'in sık sık misafir olduğu evdir. Kaynak kişimiz hikayeleri bize aktarırken o günlere geri dönmekte ve o günleri adeta tekrar yaşamaktadır.

1. 1. 1. 1. 1. Metin

Şindi babamdañ duyduğum benim, Ildı'da bi' Kör Zeybek varımış. Ilda'ye titretmiş. Bu Kör Zeybek'te çalıkakıcılık, ırışçılık hepisi varımış (**yüzü ekşir**). Soñra burē (Başçayır) Köv odasıña salgın atmış.¹¹ Bubam efelik yaptığındañ, köv odası bubama şikâyet etmişlē. Sōnā bubam köv odasındañ parē alıyo, orē Kör Zeybeğiñ yanıña gidiyo (**Ildağ köyünün olduğu tarafı işaret eder**). Ildē varıyo eviñe, ē onu da Kör Zeybek Ildanıñ öt yüzüñde bi' balkanlık vāmış ō da duruyomuş. Bi' ākıdeşdē alıyo bubam yanıña, Lagend dabencēyi de dolduruyo, beliñe sokuyo (**tabancayı beline**

¹¹ Salgın Atmak: Bu deyim yörede, zeybek veya çalıkakıcının bir yerin haracını toplamak için haber göndermesi manasında kullanılır.

sokuyormuş gibi yapar). Orē varıyo, ünlüyölā onā. Bu ses veriyo. Onuñda yanıñda bi' ākideşi vāmiş. Tabi bubam tanıyo yē gari, hoşbeş dedikteñ sōnā bubam yorulduk biz demiş. Kör Zeybeğiñ ākideşiñe hūdañ bostañdan kápız yol gē, yiyelim seriñliyelim demiş mākūsdañ. O sırıda Kör Zeybeğe vūma plañı ediyōmuş kafasıñdañ (**kafasını işaret eder**). Çovalı vēmiş ākideşiñe gıylarıñdaki bostaña yollamış. Ākideşi gittikdeñ sōnā, bubam eyice bunu yakleşiyo. Önce köv odasıñdañ aldığı salgın parasıñı veriyo. Hemen ākāsıñdañ, tabañcē aslıyo basıyo tetiğe. Bubam tetiğe basışkıñı gadā Kör Zeybek kaykılıyo, gūşuñ anlıñı silik geçiyo. Bubam tam vurumēncē, bi' dā ateş edeñ diyo emme dabence dutaklık yapeyo, ateş āmeyo (**çok heyecanlanır**). Ateş āmeyiñce, onuñ yanıñda bombası, mavzeri, bıçağı tam teknil imiş. Ōdan bıçā bi' sallıyo, bubam yatıveriyo böle ceketiniñ goluñdañ yarık geçiyo bıçak (**koltuğunun altını gösterir**). Bu sefer bubam dabañcanıñ kültesiñleñ onuñ goluña biyō vuruyo, o bıçak fırlıyo eliñdeñ. Bıçak fırlēnce sāmeşiyōla (**kucak işareti yapar**), çatışmē giriyölā. Bi' meydanlīmiş, altı balkanlık yameç yē. Ōdā birbirleriñleñ yuvālānıkañ, bubamıñ ākideşi kōkmuş gaçmış, öteki de Kör Zeybē vūdulā beni de vūceklē deye o da gaçmış (**güler**). Bu sefē bunlā, yuvālānıken yuvālānıken bi' derē encek yēde kayınpek bi' yē vāmiş, toprak kayınkısı gibi ōdā dutullanmıyōmuş gari. Bubam kafasıñdañ hōle geçmiş “deride hangimiz altı gelisek kesin ölecek” üstteki dā güçlü tabi. Pahal gibi bubam alta geliyō mu? Birbirleriñe goyuvēmiyölā gene, böle biraz diñleniyölā. Bubamıñ da beliñdeñ heç çıkāmadı bi' bıçağı vāmiş, aklıña geliveriyo. “Du bakeñ yeriñde duruyo mu” deyo, bıçā bakıyō, durupduru. Hemen çıkarıyo beliñdeñ, altañ bi' kaç yō vuruyō Kör Zeybeğe. Oñdañ sōnā kattırıveriyo üstüñdeñ, çıkıyo yokara. Onuñ mavzerini alıyo, sōnā gidiyoru gaçañ ākideşiñi çavırıyo. “Sen neye gaçtıñ? Kör Zeybeğiñ ākideşi gelik beni vureydi?” (**başını sağa sola sallar**) deyo. Ākideşi kōkuyo, ağılmē başleyo (**güler**). Bubamıñ çok sevdiği bi' ākideşiymiş, “eyē öle ōmuseydiñ onu da vūcēdim” dēdiñ hep bubam. Neyse, vāmişlā bu sefer Kör Zeybeğiñ eviñe. Eviñde ailesi vāmiş. Bubam soruyo garısıña, “ben Kör Zeybeği vūdum, sen köyüñe gidemiñ?” deye. “Gideriñ” diyo gadıñ. Bubam amcamılañ, o gadıñı Bādemyüzü kövüne gönderiyo.

KK-13

1. 1. 1. 1. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Şimdi babamdan duyduğum benim, Ildığ'da bir K r Zeybek varmış. Ildığ'ı titretmiş. Bu K r Zeybek'te çalılık, ırışılık (ırz namusa göz diken) hepsi varmış (**yüzü ekşir**). Sonra buraya (Başayır) Köy odasına salgın atmış. Babam efelik yaptığından, köy odası babama şikayet etmişler. Sonra babam köy odasından para alıyor, oraya K r Zeybek'in yanına gidiyor (**Ildığ köyünün olduğu tarafı işaret eder**). Ildığ'a varıyor evine, K r Zeybek Ildığ'ın öteki yüzünde bir balkanlık varmış orada duruyormuş. Bir arkadaşını da alıyor babam yanına, Lagant tabancayı da dolduruyor, beline sokuyor (**tabancayı beline sokuyormuş gibi yapar**). Oraya varıyor,  nl yorlar (sesleniyorlar) ona. Bu ses veriyor. Onunda yanında bir arkadaşı varmış. Tabi babam tanıyor ya gari (artık), hoşbeş dedikten sonra babam "yorulduk biz" demiş. K r Zeybek'in arkadaşına "hudan (şuradan) bostandan karpuz yol gel, yiyelim serinleyelim demiş" numaradan. O sırada K r Zeybek'i vurma planı ediyormuş kafasından (**kafasını işaret eder**). uvalı vermiş arkadaşına kıyılarındaki (yanlarındaki) bostana yollamış. Arkadaşı gittikten sonra, babam iyice buna yaklaşıyor.  nce köy odasından aldığı salgın parasını veriyor. Hemen arkasından, tabancayı asılıyor basıyor tetiğe. Babam tetiğe basınca K r Zeybek kaykılıyor, kurşun alnını silip (yalayıp) geçiyor. Babam tam vuramayınca, bir daha ateş edeyim diyor amma tabanca tutaklık yapıyor, ateş almıyor (**ok heyecanlanır**). Ateş almayınca, onun yanında bombası, mavzeri, bıçağı tam tekmiş. Oradan bıçağı bir sallıyor, babam yatıveriyor böyle ceketinin kolundan yarıp geçiyor bıçak (**koltuğunun altını gösterir**). Bu sefer babam tabancanın k ltesiyle (kabzası) onun koluna bir vuruyor, o bıçak fırlıyor elinden. Bıçak fırlayınca sarmaşıyorlar (**kucak işareti yapar**), çatışmaya giriyorlar. Bir meydanlıkmış, altı balkanlık yamaç yer. Orada birbirleriyle yuvarlanırken babamın arkadaşı korkmuş kaçmış, öteki de K r Zeybek'i vurdular beni de vuracaklar diye o da kaçmış (**güler**). Bu sefer bunlar, yuvarlanırken yuvarlanırken bir dereye inecek, yer de kayınpek (kaygan) bir yer varmış, toprak kayınkısı (kaygan toprak, toprak yığını) gibi orada tutunmak mümkün değilmiş. Babam kafasından h le (şöyle) geçirmiş "dereye hangimiz altı gelirsek kesin ölecek"  stteki daha güçlü tabi. Pahal gibi (aksi gibi) babam alta geliyor mu? Birbirlerini koyuvermiyorlar (bırakmıyorlar) gene, böyle biraz dinleniyorlar. Babamın da belinden hiç çıkarmadığı bir bıçağı varmış, aklına geliveriyor. "Dur

bakayım yerinde duruyor mu” diyor, bıçağa bakıyor, durupduru (duruyor). Hemen çıkarıyor belinden, alttab birkaç kere vuruyor K r Zeybek’e. Ondan sonra kattırveriyor üstünden,  kıyor yukarıya. Onun mavzerini alıyor, sonra gidiyor kaçan arkadaşını çağırıyor. “Sen niye katın? K r Zeybek’in arkadaşı gelip beni vursaydı?” **(başımı sağa sola sallar)** diyor. Arkadaşı korkuyor, ağlamaya başlıyor **(güler)**. Babamın çok sevdiği bir arkadaşımış, “eğer öyle olmasaydı onu da vuracaktım” derdi hep babam. Neyse, varmışlar bu sefer K r Zeybek’in evine. Evinde ailesi varmış. Babam soruyor karısına, “ben K r Zeybek’i vurdum, sen köyüne gider misin?” diye. “Giderim” diyor kadın. Babam amcamla, o kadını Bademy z  köyüne gönderiyor. *KK-13*

1. 1. 1. 2. Herhangi Bir Bağı Bulunmayan Anlatıcılar

Hadise ikinci olarak Başayır köyünden Mehmet Emin Koçyiğit ve eşi Zeliha Koçyiğit’ten dinlenmiştir.

1. 1. 1. 2. 1. Metin

Bu K r Zeybek aslen Mendemelimiř emm  Ildı’da yaşıyomuş, alıkakıcı. Burç bizim Yaka mahallesiñe salgın atmış. ovuř Zeybeğe, “salgını al g  sen” demiş. Covuř, “tamam efe getireñ” demiş. S n  heç toplumamış k v n salgınını. K vde süten fakir millet **(yüzü ekşir)**. Covuř dabeñc  beliñe dakıyo, b dañ ıkıyo. Or  varıñca, sel m ñaleyk m-aleyk msel m **(eliyle selam işareti yapar)**. K r Zeybek “hořgeldiñ efe” deyo. K r Zeybek onu d  demez, ovuř dabañceye sarıleyo. Biyo akıyo at deyo dabañca, ateş  miy  **(heyecanlanır)**. Bi’ girişiyo bunl , bu K r Zeybek iriyemiş. Bunl  biraz göğüsleme etmiş b le, yumalı yapak yumalı yapak gid leken bi’ mandal varımış  ñleriñde ovuř d ř ñm ř “bi’ altı g sem mahvoluruñ, beni  ld r  bu” demiş iiñdeñ. Tam inadıña da mandaldañ enincey  gad  ovuř altıña g miş. Bu sef  aklıñı gelivemiş,  l ñceye gad  beliñde **(belini işaret eder)** daşıdığı bi’ bıçağı v diñ onuñ, hemeñ ık mış bıçağa bi’ kaç y  v muş alttan. K r Zeybek yatık g miş  st ñde. ovuř, der  aşara y v lamış buñu. K kmış kendi d ru, K r Zeybeėiñ evin  v miş. Onuñ ailesiñi  dañ alıp burç, k ve (Başayır) getimiş. S n  ovuř, kendi oėlañ g deřiñleñ ber ber bu garıyı memleketiñe, Mendim ye yolluyo *KK-21; KK-22*

1. 1. 1. 2. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Bu K r Zeybek aslen Mendeg meliymiŐ amma İlıdağ' da yaşıyomuş, alıkkacı. Buraya bizim Yaka mahallesine salgın atmış. Çavuş Zeybek'e, "salgını al gel sen" demiş. Çavuş, "tamam efe getireyim" demiş. Sonra hiç toplamamıŐ köyün salgınını. Köyde zaten fakir millet (**yüzü ekşir**). Çavuş tabancayı beline takıyor, buradan çıkıyor. Oraya varınca, selam naleyk m-aleyk mselam (**eliyle selam işareti yapar**). K r Zeybek "hoş geldin efe" diyor. K r Zeybek onu der demez, avuŐ tabancaya sarılıyor. Bir kere akıyor, at diyor tabanca, ateş almıyor (**heyecanlanır**). Bir giriŐiyor bunlar, bu K r Zeybek iriyemiŐ. Bunlar biraz g g sleme (g g s g gse mücadele) etmiş böyle, yumalı yapak yumalı yapak (birbirine sarılı bir vaziyette yuvarlanmak) giderlerken bir mandal varmış önlerinde, avuŐ düŐünmüŐ "bir alta gelirsem mahvolurum, beni öldürür bu" demiş içinden. Tam inadına da mandaldan ininciye kadar avuŐ altına gelmiş. Bu sefer aklına gelivermiŐ, ölünceye kadar belinde (**belini işaret eder**) taşıdığı bir bıçağı vardı onun, hemen çıkarmıŐ bıçağı birkaç kere vurmuş alttan. K r Zeybek yatıp kalmış üstünde. Çavuş, dereye aŐađıya yuvarlamıŐ bunu. Kalkmış kendi doğru, K r Zeybek'in evine varmış. Onun ailesini oradan alıp, buraya köye (Başçayır) getirmiş. Sonra avuŐ, kendi oğlan kardeşiyle beraber bu karıyı memleketine, Mendegüme'ye yolluyor. *KK-21; KK-22*

1. 1. 1. 3. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç

K r Zeybek, Köşk' n İlıdağ köyünde hüküm sürmüş ve o dönem ahaliye kan kusturmuŐ azılı bir alıkkacıdır. Yöre halkı bu sebepten dolayı avuŐ Zeybek'e minnettardır. Sarı Ayşe  rneğinde olduğu gibi K r Zeybek'in adı da halkın arasında dolaŐmakta fakat onun hakkında yeterli ve sağlıklı bilgi bulunmamaktadır. Yaşamış olduğu İlıdağ köyünde anlatılanlar, avuŐ Zeybek'in oğlu Hüseyin Erdinç ve aynı köyden olan Mehmet Emin Koçyiğit'in anlattıklarından farksızdır. Bu yüzden "mek n bağı olan anlatıcılar" ismiyle yeni bir başlık  maya gerek görülmemiştir.

V. KARA ŞÜKRÜ (doğ. ? – öl. ?)

Kara Şükrü, Tekeli İsmail Efe'nin en has adamıdır. Gökğiriş Köyü'nde dünyaya gelir. Doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmez. Esmer ten yapısı nedeniyle kendisine “Kara Şükrü” denir. Birçok kanunsuz iş yapmasına rağmen halkın tam manası ile çalıkakıcı ilan edemediği kişiler arasındadır. Bunun nedeni, Köşk Çarşı Camii'nde üç yüz doksan iki kişinin kurtarıldığı baskında aktif rol almasıdır. Cumhuriyet kurulduktan sonra da çalıkakıcılık faaliyeti gerçekleştirmek ister fakat yakalanarak hapse girer. Soyadı kanunu çıkınca kendisine “Uçar” soyadı verilir fakat bu isim bilinmeyen bir nedenle hapiste “Çelik” olarak değiştirilir. Şartlı tahliyeden yararlanarak dışarı çıkan Kara Şükrü, yasadışı işlerden elini eteğini çeker.

1. Kara Şükrü Anlatıları

1. 1. Tek Anlatıcısı Olan Hikâyeler

1. 1. 1. Çoban Çocuğu Kesmesi

1. 1. 1. 1. Mekân Bağı Olan Anlatıcılar

Hikâye Kara Şükrü ile aynı köyden olan Cenibe Akgün'den derlenmiştir. Cenibe Akgün'ün evinde yapılan mülakat da samimi bir ortamda geçmiştir. Dış etkilerden uzak olduğu için kaynak kişimiz kendini rahat hissetmiş ve tahta sedirin üzerinde uzun malumatlar vermiştir.

1. 1. 1. 1. 1. Metin

Bi'gün bizim kövlü Keleşin oğlu davlara goyun otlata getmiş. O zamanlâda on iki-on üç yaşlândemiş. Çocuk aşam oluñca eviñ yoluñu dutmuş. Ballıkpäre çeşmesiniñ yanıña geliñce sürüde ēsik oldunu fâketmiş. Geri döñmüş, gaybolañ guzusuñu araya başlamış (**eliyle arama işareti yapar**). Beş-altı kilometre gadâ yürüyünce, Gara Şükrü'yleñ, adamlarıñı gömüñ. Bu çalıkakıcılâ çalmış çocuğuñ guzusuñu (**heyecanlanır**). Guzunuñ derisiñi yüzmüşlê, tam bişirip yicekleri zaman çocuk bulunuk gēmiş. Sōna çocuk, hindi bunlâ bene de bi' kötülük edelê deye geri döñmüş emme nâfile. Onlâ da çocuğu gömüñle, yakalamışlâ. Çocuk yalvâmiş, gödüklême kimseyi deyivemicañ demiş (**sesi incelir**). Çalıkakıcılâ, bu gidê de yerimizi belli edê deyê çocuğu yatırık kesmişlê (**üzülür**). Cesediñe, Govanarı Mevkiindeki, Ayvaz gayasının dibine gömmüşle. Çocuk eve gēmeyince, kövlülê arımê çıkmışlâ, emme bulumamışlâ. Arıdañ epey zamañ geçince, çocuğuñ cesediniñ olduğu yere yabañ hayvañları gazmış, bölelikleñ buluñmuş. Gara Şükrü'nün bögle işi bek çokmuş.

KK-1

1. 1. 1. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Bir gün bizim köylü Keleş'in oğlu dağlara koyun otlatmaya gitmiş. O zamanlarda on iki-on üç yaşlarındaymış. Çocuk akşam olunca evin yolunu tutmuş. Ballıkpare çeşmesinin yanına gelince sürüde eksik olduğunu fark etmiş. Geri dönmüş, kaybolan kuzusunu aramaya başlamış (**eliyle arama işareti yapar**). Beş-altı kilometre kadar yürüyünce, Kara Şükrü'yle, adamlarını görmüş. Bu çalıkakıcılar çalmış çocuğun kuzusunu (**heyecanlanır**). Kuzunun derisini yüzmüşler, tam pişirip yiyecekleri zaman çocuk bulunup gelmiş. Sonra çocuk, hindi (şimdi) bunlar bana da bir kötülük ederler diye geri dönmüş amma nafile. Onlar da çocuğu gömüşler, yakalamışlar. Çocuk yalvarmış, “gördüklerimi kimseye deyivermeyeceğim” demiş (**sesi incelir**). Çalıkakıcılar, bu gider de yerimizi belli eder diye çocuğu yatırıp kesmişler (**üzülür**). Cesedine, Kovanarı Mevkii'ndeki, Ayvaz kayasının dibine gömmüşler. Çocuk eve gelmeyince, köylüler aramaya çıkmışlar, amma bulamamışlar. Aradan epey zaman geçince, çocuğun cesedinin olduğu yeri yaban hayvanları kazmış, böylelikle bulunmuş. Kara Şükrü'nün böyle işi pek çokmuş. *KK-1*

1. 1. 1. 2. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç

Hikâye tek bir anlatıcı tarafından aktarıldığı için performans teori göz önüne alınarak karşılaştırılması mümkün olmamıştır. Fakat yine de genel bir değerlendirmede bulunulacak olursa, Kara Şükrü ve yanındaki eşkıyaların yapmış olduğu bu zulüm “çalıkakıcı” kavramının özeti niteliğindedir. Yukarıda dile getirilen hikâye Gök giriş köyünde anlatılıyor olmasına rağmen diğer köylerde unutulmuştur. Kara Şükrü'nün en yakın arkadaşı Arnavut Üzeyir'in kendi ağzından anlatmış olduğu hadise ise bu hikâyeyi doğrulamaktadır.

VI. ARNAVUT ÜZEYİR (doğ. ? – öl. ?)

Aslen Arnavut göçmeni olan Başçayırılı Üzeyir, lakabını buradan alır. Tekeli İsmail Efe çetesine mensup olan Arnavut Üzeyir, halk tarafından çalıkakıcı olarak isimlendirilen kişiler arasındadır. Yalnız, cami baskınında onun da yer alması bu görüşleri bir parça da olsa yumuşatır. Doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmez. Cumhuriyet Dönemi'nde Kara Şükrü ile hapis yatar ve şartlı tahliyeden yararlanarak serbest kalır. Mezarı Başçayır Köyü'ndedir.

1. Arnavut Üzeyir Anlatıları

1. 1. Tek Anlatıcısı Olan Hikâyeler

1. 1. 1. Çadırdaki Yörük Kızını Kesmeleri

1. 1. 1. 1. Mekân Bağı Olan Anlatıcılar

Hikâyeyi Arnavut Üzeyir ile aynı köyden olan Behice Baykara isimli kaynak kişi aktarır. Behice Baykara olayı çocukluğunda bizzat Arnavut Üzeyir'in kendisinden dinlemiştir.

1. 1. 1. 1. 1. Metin

Üzeyir Dayım bunu kendi anlatıdı bize (**heyecanlanır**). Bi' gün bunlâ tam on iki gişiymiş. On iki dene çete (**eliyle iki yapar**). Davdan dava, davdan dava geçelēken, bi' Yörük çadırına vâmişlâ. Ōdâ bi' dene gız çocuğu vâmiş. Anası-bubası evde yömuş. Çocuğu yemek yaptımışlâ, yimişlê (**üzülür, derin nefes alır**). Yerimizi belli edē deyē o gızı dönüşte kesmişlê (**eliyle kesme işareti yapar**). Ben sōdum: “Eee dayı nasıl ölceñ?” dedim. “Biliyom emme, bile bile” deye cevap vēdi (**gözleri dolar**). Üzeyir Dayım'ın yanına hē bayramda gidēdik eliñi öpmē. O zaman hep anlatıveridi. Yatakta yatā, gaz yavı içēdi. “Dayı önkü gaz yavı bek pis kokuyo ye, neden içiyon?” dedim de, “gızım o gız çocuğuña ettimi çekiyom ben, buñdañ başkası fayda etmiyoru. Nefes alımıyoñ” dēdi (**ağlar**), bek pişmañdı. Yā Allah rāmet eylesiñ hepsiñi de. *KK-4*

1. 1. 1. 1. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Üzeyir Dayım bunu kendi anlatırdı bize (**heyecanlanır**). Birgün bunlar tam on iki kişiymiş. On iki tane çete (**eliyle iki yapar**). Dağdan dağa, dağdan dağa geçerlerken,

bir Yörük çadırına varmışlar. Orada bir tane kız çocuğu varmış. Anası-babası evde yokmuş. Çocuğu yemek yaptırmışlar, yemişler (**üzülür, derin nefes alır**). Yerimizi belli eder diye o kızı dönüšte kesmişler (**eliyle kesme işareti yapar**). Ben sordum: “Eee dayı nasıl öleceksin?” dedim. “Biliyorum amma, bile bile” diye cevap verdi (**gözleri dolar**). Üzeyir Dayımın yanına her bayramda giderdik elini öpmeye. O zaman hep anlatıverirdi. Yatakta yatar, gaz yağı içerdi. “Dayı önkü (o) gaz yağı pek pis kokuyor ya, neden içiyorsun?” dedim de, “kızım o kız çocuğuna ettiğimi çekiyorum ben, bundan başkası fayda etmiyor. Nefes alamıyorum” dedi (**ağlar**), bek pişmandı. Ya Allah rahmet eylesin hepsine de. *KK-4*

1. 1. 1. 2. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç

Kara Şükrü ve Arnavut Üzeyir kanun dışı işler yapmış azılı birer çalıkakıcıdır. Fakat bu iki isim daha sonra pişmanlık duyar ve tövbe eder. Yapılan eziyetler, bize adi bir eşkıyanın ne kadar gaddar olabileceğini gösterir. Her iki anlatıda o kadar çok ortak yön var ki bu da dile getirilen hikâyelerin gerçeklik payını artırır. Aşağıdaki fotoğraf Kara Şükrü ile Arnavut Üzeyir’in arkadaşlığını göstermesi bakımından bir hayli önemlidir.

Fotoğraf 13: Fotoğraftakiler: Ayakta ortada duran namılı çalıkakıcılardan Kara Şükrü (Şükrü Çelik), yanındakiler ise oğlu Mehmet Çelik ve kızı Nimet. Oturanlar: soldaki Kara Şükrü’nün arkadaşlarından Başçayırılı çalıkakıcı Arnavut Üzeyir, sağdaki ise Kara Şükrü’nün damadı Zeki.

VI. TİRELİ HULİSİ (doğ. ? – öl. ?) VE BAKIRLI EFE (doğ. ? – öl. ?)

Köşk yöresinde karşımıza çıkan en eski çalıkakıcılar Tireli Hulisi ve Bakırlı Efe'dir. Bunlardan Tireli Hulisi isminden de anlaşılacağı üzere Tire'den, Köşk'ün dağlarına gelir ve halkı haraca bağlar. Bakırlı Efe'nin nereli olduğu hususunda kesin malumat olmamakla birlikte Manisa ilinin Kırkağaç ilçesine bağlı Bakır Köy'den gelmiş olma ihtimali yüksektir. İkinci bir ihtimal ise Ödemiş'in Bayırlı köyünden olup, bu ismin halk dilinde zamanla Bayırlı'dan Bakırlı'ya dönüştüğüdür. Bu iki çalıkakıcı kendi aralarında mıntıka paylaşımı yapar. Buna göre Tireli Hulisi Gökğiriş Köyü ve çevresini, Bakırlı Efe de Başçayır Köyü ve etrafını hâkimiyet altına alır (KK-25).

Tireli Hulisi, Bakırlı Efe'ye oranla daha gaddar ve açgözlüdür. Bu nedenle yapmış oldukları anlaşmaya uymaz ve ölümü yine Bakırlı Efe'nin elinden olur. Bir rivayete göre Bakırlı, Tireli'yi kendi mıntıkasına salgın attığı için öldürür (KK-25). Diğer bir rivayete göre ise en sağlam yataklarından biri olan Çingilli'nin canına kıydığı için. İlk görüşe, çalışmanın hikâyeler kısmında yer verilmiştir. İkinci rivayet Sabahattin Burhan'ın eserinde (1999-a) şu şekilde yer alır:

Sarı Çoban'ın bıyıkları kalın ve çok uzundu. Ensesine ağıyordu. Hayıngaç Mevkiine çıktı geldi. Zalha Hala'nın çadırının önüne varınca merkebin çilbırını asılarak çadıra seslendi. Çingilli Hüseyin'in kardeşi Mustafa Çavuş çağrıya koştı. Kendini tanıttı:

“Adım, Sarı Çoban.”

“Hoş gelmişsiniz.”

“Hoş bulduk.”

“Ben de Çingilli Hüseyin'in kardeşi Mustafa Çavuş'um.”

“Çingilli'nin çocukları nasıl?”

“İyidirler, onlara ben bakıyorum. Bilirsiniz anaları hapiste. Babalarını da Tireli Hulisi öldürdü.”

“Ben de onu haber vermeye geldim.”

“Neyi?”

“Size Bakırlı Efe'nin selâmi var. Bakırlı Efe rahmetli Çingilli'yi çok severmiş. ‘O bizim elimiz, ayağımızdı. Bize bakan, yemek getiren, kahrımızı çekendi’ dedi, size ‘gayri korkmasınlar, çadırlarında rahat yatsınlar’ diyor.”

“Neden?”

“Çünkü bugün Tireli Hulisi'yi öldürdü. Hatta ben de gördüm. Onu biraz renkli öldürdü. Daha evveli parmaklarını falan kesmiş. ‘Çingilli'ya bu parmaklarınla mı kurşun sıktın’ diye. Tireli'nin kızanları çok yalvardılar. Onları affetti. Tireli'nin öldürdüğü sadece babanız değildir. O Köşkderesi'nde çok adam öldürdü. Köşkderesi şimdi bayram yapıyor” (222-223). Bakırlı Efe'nin, Tireli Hulisi'yi hangi sebepten dolayı vurduğu üzerine muhtelif görüşler bulunsa da kesin olan bir şey var ki, o da en büyük rakibini ortadan kaldırdığıdır. Bundan sonra Bakırlı Efe ne kadar yaşadı ve nerede, nasıl öldü belli değildir. Bilinen tek şey, Köşkderesi'nin dağlarının asla boş kalmadığı ve bu iki ismin yerinin hemen doldurulduğudur.

1. Tireli Hulisi ve Bakırlı Efe Anlatıları

1. 1. Tek Anlatıcısı Olan Hikâyeler

1. 1. 1. Bakırlı'nın Tireli'yi Kancıklaması

1. 1. 1. 1. Mekân Bağı Olan Anlatıcılar

Hikâye, Tireli Hulisi'nin hüküm sürdüğü Gökğiriş Köyü sakinlerinden Mehmet Öno'l'dan derlenmiştir. Bizleri evinde ağırlayan anlatıcımız, yanan sobanın kenarında önemli bilgiler aktarmıştır.

1. 1. 1. 1. 1. Metin

Şiñdi yiñā bizim buranıñ efeleri her ne gıdā efelik yapsılā da, memleketiñe bek fazla zararları dokuñmamış (**sesini alçaltır**). Fakat dıřtañ gelen adamlarıñ çöōōk zararı vā bu memleketa (**elini çok anlamında sallar**). Para vēmediñmi öldürümüş sene. Bunlarıñ başında Tireli Hulisiyleñ, Bakırlı vāmış. Tireli, Bakırlı' nıñ yatağına salgın atmış. Normalde Tireli burē gelirmiş, bu köve (Gökğiriş) gelirmiş (**eliyle yeri işaret eder**). Bakırlı geldiği zamañ da Kövyakası'na (Başçayır) enerimiş, Yatağıniñ eviñe, Hacı Mēmediñ orē. Tireli bi' gün Hacı Mēmediñe salgın salmış. Tireli salgını

saldıktan sōnā, Bakırlı Hacı Mēmediñ yanına geliyo. Ordā Mēmed Amca'nın vaziyetini bek beyenmiyoru (**yüzünü ekşitir**). “Mēmed Amca hayrola, bi' şey mi vā” deyo. Hacı Mēmedi “Vā ölüm, o Tireli salgın saldı” deyo. Bakırlı “yapma yav! (**sesi yükselir**) A bilmem nesini, bilmem ne ettimiñ devusu aslan yatağına salgın atılı mı” deyo. Sōnā gızañlarına “kākıñ bakeñ” deyē emir veriyō (**sesi yükselir, heyecanlanır**). Bu arıda Tireli de olayıñ olduğu gün āşam burē (Gökgiriş) geliyo (**eliyle yeri işaret eder**). Ona yataklık edeñ dul bi' garı varımış kövde onuñ yanına varıyor. Kadın, Tireli'yi “ölüm kövün her yakasında her gece müfrezelē dolaşıyo, evlere girmeseñiz eyi olū” deyo. Tireli, yürüyüñ o zumañ gayaya gidelim deyo. Çömençe dediğimiz gayanıñ orē varıyo. Tireli'den sōnā Bakırlı da köve (Gökgiriş) geliyor. Tireli'niñ Çömençe gayasınınñ oda olduđuña öğreniyō. Bakırlı çok gurnaz adamımış. Gızañlarına “bunlā yarıñ sabah takip müfrezeleri tarafındañ basılacaklā, yakayı söktükleri gibi Başören ākāsındaki daşa geleceklē. Biz onlādañ eveli davı dutugoyalım, bu devusu (Tireli Hulisi) o da haklıcez” deyo. Sōnā, Bakırlıylāñ gızañları āşāmdañ orē varıyō. Sabah oluşkuna gadā, çobanıñ biriñdeñ zōla bi' guzu alıp kesiyorulā (**eliyle kesme işareti yapar**). Keyifçiymiş bunlā, bi' yandañda içiyorulā (**eliyle içme işareti yapar**). O sırıda Tireliyleñ adamları çıkıp geliyor. Bakırlı “ōōō hoşgeldiñiz, buyuruñ” deyoru (**sesi yükselir**). Yiyollā, içiyollā. Bakırlı'nın adamları anlaşıklı gari. Şiñdi nöbeti çift gişi dikceklē, bi' Bakırlı'dañ bi' Tireli'deñ. Fakat Bakırlı'nın ki yanındakini vuracak. Nöbetçileri dikiyorulā, açık uyuyalım gari deyollā. Uyekeñ seniñki (Bakırlı) kākıveriyō, bi' sıkı çekiyor Tireli'ye. Gızañları da yanındakilere vuruyo. Bōlece Tireli'ye gancıklıyōlā. Efelēriñ birbiriñe zıt gitmişliği vādır *KK-25*

1. 1. 1. 1. 2. Metnin İstanbul Türkçesi

Şimdi yine bizim buranın efeleri her ne kadar efelik yapsalar da, memleketine pek fazla zararları dokunmamış (**sesini alçaltır**). Fakat dıştan gelen adamların çook zararı var bu memlekete (**elini çok anlamında sallar**). Para vermedin mi öldürürmüş seni. Bunların başında Tireli Hulisiyle, Bakırlı varmış. Tireli, Bakırlı'nın yatağına salgın atmış. Normalde Tireli buraya gelirmiş, bu köye (Gökgiriş) gelirmiş (**eliyle yeri işaret eder**). Bakırlı geldiği zaman da Köyyakası'na (Başçayır) inermiş, Yatağının evine, Hacı Mehmet'in oraya. Tireli bir gün Hacı Mehmet'ine salgın salmış. Tireli salgını saldıktan sonra, Bakırlı Hacı Mehmet'in yanına geliyor. Orada

Mehmet Amca'nın vaziyetini pek beğenmiyor (**yüzünü ekşitir**). “Mehmet Amca hayrola, bir şey mi var” diyor. Hacı Mehmet'i “Var oğlum, o Tireli salgın saldı” diyor. Bakırlı “yapma ya! (**sesi yükselir**) A bilmem nesini, bilmem ne ettiğimin deyyusu aslan yatağına salgın atılır mı” diyor. Sonra kızanlarına “kalkın bakayım” diye emir veriyor (**sesi yükselir, heyecanlanır**). Bu arada Tireli de olayın olduğu gün akşam buraya (Gökgiriş) geliyor (**eliyle yeri işaret eder**). Ona yataklık eden dul bir karı varmış köyde onun yanına varıyor. Kadın, Tireli'yi “oğlum köyün her yakasında her gece müfrezeler dolaşüyor, evlere girmesiniz iyi olur” diyor. Tireli, yürüyün o zaman kayaya gidelim diyor. Çömençe dediğimiz kayanın oraya varıyor. Tireli'den sonra Bakırlı da köye (Gökgiriş) geliyor. Tireli'nin Çömençe kayasının orada olduğunu öğreniyor. Bakırlı çok kurnaz adammış. Kızanlarına “bunlar yarın sabah takip müfrezeleri tarafından basılacaklar, yakayı söktükleri gibi Başören arkasındaki taşa gelecekler. Biz onlardan evveli (önce) dağı tutakoyalım, bu deyyusu (Tireli Hulisi) orada haklayacağız” diyor. Sonra, Bakırlıyla kızanları akşamdan oraya varıyorlar. Sabah olunca, çobanın birinden zorla bir kuzu alıp kesiyorlar (**eliyle kesme işareti yapar**). Keyifçiymiş bunlar, bir yandan da içiyorlar (**eliyle içme işareti yapar**). O sırada Tireliyle adamları çıkıp geliyor. Bakırlı “ooo hoş geldiniz, buyurun” diyor (**sesi yükselir**). Yiyorlar, içiyorlar. Bakırlı'nın adamları anlaşmışlar gari (artık). Şimdi nöbeti çift kişi dikecekler, bir Bakırlı'dan bir Tireli'den. Fakat Bakırlı'nınki yanındakini vuracak. Nöbetçileri dikiyorlar, azıcık uyuyalım gari (artık) diyorlar. Uyurken seninki (Bakırlı) kalkıveriyor, bir sıkı çekiyor Tireli'ye. Kızanları da yanındakileri vuruyor. Böylece Tireli'yi kancıklıyorlar. Efelerin birbirine zıt gitmişliği vardır *KK-25*

1. 1. 1. 2. Anlatıların Karşılaştırılması ve Sonuç

Gökgiriş köyünden Mehmet Önel'un aktarmış olduğu bu hikâye bir hayli önem arz eder. Çünkü zeybekler arasındaki liderlik mücadelesinin en somut örneğini bizlere sunar. Tireli Hulisi ile Bakırlı Efe'nin bu mücadelesi esnasında çok can yanmış ve olan yine masum halka olmuştur.

VII. DONSUZ BAHRİ (doğ. ? – öl. ?)

Gökgiriş Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Ölüm ve doğum yılı tam olarak bilinmemektedir. Tekeli İsmail Efe'nin kızanlarından olup, Milli Mücadele başlamadan çok daha önce yine onun tarafından öldürülmüştür. Sağlığında çok can yakmış ve ırza namusa fazla göz dikmiştir. Bu nedenle halk tarafından tam bir çalıkakıcı olarak adlandırılır. Kendisine “Donsuz” denmesinin ilginç bir hikâyesi vardır. Çocukken, babası izin vermemesine rağmen arkadaşları ile birlikte göle yüzmeye gider. Oğlunun huyunu bilen babası, onu takip eder. Tam suya girdiğinde çamaşırlarını alır ve eve gelir. Çocuk, gölden çıkınca giysilerini bulamaz ve mecbur köye çıplak bir şekilde döner. O günden sonra “Donsuz Bahri” adıyla anılmaya başlanır (KK-23). Günümüzde mezarı bulunmamakla birlikte, Tekeli İsmail Efe tarafından vurulduğu yer Başçayır Köyü'nün Çatalkemer Mevkii'dir. Derleme esnasında birçok kişi tarafından ismi çalıkakıcılar arasında telaffuz edilen Donsuz Bahri hakkında ne yazık ki bir hikâye elde edilememiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, “Halk Anlatıları Bağlamında Aydın/Köşk Merkezli Çalıkakıcı Hikâyeleri” incelenmiştir. Derlenen belge ve bilgilerden yola çıkılarak kültürel belleğin nasıl işlediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bunun sonucunda ise her bireyin kendi belleğini ideolojik duvarlara hapsettiği görülmüştür. Elde edilen çalıkakıcı hikâyeleri bağlam merkezli değerlendirilmiştir. Derlemeler Aydın/Merkez ve Köşk/Merkez dâhil olmak üzere toplam 24 köyün 9’unda gerçekleştirilmiştir. Derleme esnasında aynı zamanda çeşitli halk edebiyatı malzemeleri de kaydedilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu “Yunan Mezalimi” üzerine olan anlatılardır. Derlemeler sonucunda ismi hatırlanan 7 çalıkakıcı ve 9 çalıkakıcı hikâyesi kayıt altına alınmıştır. Bu sayı ilk bakışta az olarak algılanabilir. Oysaki gerek kuşak farkı nedeniyle birtakım bilgiler unutulduğu için, gerekse seçilen konunun hassaslığından dolayı sahada bilgiye erişmekte bir hayli zorlanılmıştır. Bu nedenle, sıkı bir kaynak taraması yapılarak eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Çeşitli kaynak kişilerden toplanan bilgiler ışığında “zeybek” ve “çalıkakıcı” kavramları birbirinden ayrılmış, çalıkakıcılık olgusu sağlam bir temele oturtulmuştur. Bu çerçevede özellikle son bölümde anlatılan olaylar ile ortaya atılmış olduğumuz: “zeybek ile çalıkakıcı hem eylem hem de misyon bakımından farklıdır” görüşü desteklenmiştir. Yapılan derlemenin en can alıcı noktası ise “performans yöntemi” doğrultusunda kaleme alınmış olmasıdır. Hikâyeler; “Kan Bağı Olan Anlatıcılar”, “Mekân Bağı Olan Anlatıcılar” ve “Herhangi Bir Bağı Bulunmayan Anlatıcılar” olmak üzere üç ana başlıkta değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme esnasında kaynak kişilerin ruhsal yapılarına dikkat edilmiş ve fizikî davranışları gözlemlenmiştir. Buna göre, anlatıcıların belleği hikâye kahramanlarına olan yakınlık dercesine göre şekil almaktadır. Birinin ak dediğine diğeri kara, birinin kara dediğine diğeri ak diyebilmekte ve bellek belleğe karşı dikilmektedir. Hâl böyle olunca her hikâye, icra ortamında yeniden yaratılmaktadır. Bunun sonucunda ise anlatılar, ölü birer metin olmaktan çıkıp, canlı birer tanık olurlar. Bağlam merkezli yürütülen bu çalışmada, aynı hadiseye farklı kişilerin değişik tepkiler verdiği gözlemlenmiştir. Bu kişilerin dil özelliklerine dokunulmamış, sadece okurun daha iyi anlayabilmesi için metinlerin İstanbul Türkçesi ayrıca verilmiştir. Aynı zamanda anlatıcıların jest-mimik hareketleri, vurgu ve tonlamaları olduğu gibi aktarılarak hangi duygularla hareket

ettikleri saptanmıştır. Buna göre yukarıda da belirttiğimiz gibi, yakınlık derecesi ne kadar fazlaysa savunma mekanizması da bir o kadar devreye girmektedir. Özellikle, Yanık Efe'nin başrolde olduğu On İki Mavzer Olayı ve Tekeli'nin Donsuz Bahri'yi vurma hadisesi buna güzel birer örnektir. Yanık Efe (Süleyman Girgin)'in yakınları, onu kahraman ilan etmektedir. Hatta mezar taşına büyük puntolarla “Bu köyü Yunan'dan kurtaran Yanık Efe” yazdırmışlardır. Oysaki Yanık Efe ile akrabalık bağı bulunmayan kişiler bunun tam aksini iddia etmektedirler. Aynı durum Tekeli ile Donsuz arasında yaşanan hadisenin yorumunda da karşımıza çıkar. Tekeli'nin torunu dedesini kahraman ilan ederken, Donsuz Bahri'nin yeğeni ise Tekeli'nin amcasını çekemediğini ve bunun sonucunda kancıkladığını belirtir.

Tüm bunlardan yola çıkarak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse şunlar söylenebilir: Efelik (Zeybeklik) ve çalıkakıcılık iç içe geçmiş gibi gözükse de özünde birbirinden çok farklı kavramlardır. Halk ise bu ayrımı tam anlamıyla yapamamakta kurunun yanında yaşı da yakmaktadır. Öte yandan Köşk ve çevresinde birçok çalıkakıcı hüküm sürmüştür fakat bunların çoğu Milli Mücadele ile birlikte eşkıyalıktan, efeliğe adım atmışlardır. Toplumun, çalıkakıcı-efe ayrımını doğru bir şekilde yapamamasının en büyük nedenlerinden biri de budur. Özellikle Tekeli İsmail Efe, halkın belleğinde derin bir iz bırakmıştır. Yaşamı ve yaptıklarıyla orijinal bir kimlik kazanan bu isim, yöre insanının belleğinde, cennetle cehennem arasında yani Araf'ta yaşar. Tekeli, Millî Mücadele Dönemi öncesinde çalıkakıcıların reisidir. Olaylar genel olarak onun etrafında şekillenir. Oldukça kurnaz bir kişiliğe sahiptir. Adamlarının büyük çoğunluğu Gökğiriş köyündendir. Bu da tesadüf olmasa gerekir. Çünkü bu köyün insanları da kurnazlıklarıyla nam salmışlardır. Günümüzde bu köyden olanlara “şeytan köylü” denilmektedir. Aynı zamanda halk arasında şöyle bir söz söylenegelir: “Allah'ım Gökğirişli'yi yarattın madem şeytanı neden yarattın?” Tekeli ve ekibinin dağda gezdiği dönemlerde halk büyük bir korku içinde yaşamıştır. Adam öldürmenin tavuk öldürmekten farksız olduğu o dönemlerde toplum büyük bir karamsarlık içindedir. Örneğin köylünün biri bir inek satsa, bu çalıkakıcılar hemen haber alır ve akşam baskın yaparlar. Parası olanın parasını, olmayanın da canını alırlar (KK-25).

Çalıkakıcı hikâyeleri, gerek çetrefilli bir bahis olması nedeniyle gerekse uğraş isteyen bir saha olduğu için, bugüne kadar hep ihmal edilmiştir. Oysa geçmişin izlerini geleceğe taşıyan bu anlatılar, halkbilimi sahasında hak ettiği yeri almalıdır. Çünkü onlar, barındırdıkları zengin kültür mirası sayesinde mâziye olduğu kadar âtiye de ışık tutarlar. Saha üzerine yapılan araştırmalar arttığında görülecektir ki cevapsız kalmış birçok soru kendiliğinden cevap bulacak ve gerçek tarihin üzerindeki toz bulutu kendiliğinden aralanacaktır. Bu bağlamda, daha fazla araştırma yapmak ve bizden sonra saha üzerinde çalışma yapmak isteyenlere yardımcı olmak aslî görevimizdir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Ağaoğlu, S. (1999). *Kuvayı Milliye Ruhu (Gözden geçirilmiş ikinci baskı)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akdoğu, O. (2004). *Bir Başkaldırı Öyküsü Zeybekler-Tarihi, Ezgileri, Dansları (3 cilt)*. İzmir: Sade Matbaacılık.
- Ali, S. (2015). *Çakıcı'nın İlk Kurşunu (Gözden geçirilmiş on üçüncü baskı)*. (haz. Nüket Esen, Zeynep Uysal, Engin Kılıç, Olcay Akyıldız). İstanbul: YKY.
- Apak, R. (1990). *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arslan, N. (2009). *Karaçakal Yörükleri*. Kocaeli: Altın Kalem Yayınları.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek (Gözden geçirilmiş ikinci baskı)*. (A. Tekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Avcı, E. (2015). *Fadime Efe*, İstanbul: Togan Yayınları.
- Barkey, K. (1999). *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. (Z. Altok, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Başgil, A. F. (2012). *Gençlerle Başbaşa (Gözden geçirilmiş yetmiş altıncı baskı)*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Bayrak, M. (2014). *Eşkîyalık ve Eşkîya Türküleri (Sosyal İsyancılık Geleneği ve Folklor)*. Ankara: Özge Yayınları.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Burhan, S. (1999-a). *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe (3 cilt)*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- _____, (1999-b). *Çete Ayşe (2 cilt)*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- _____, (1999-c). *Çete Ayşe (2 cilt)*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- _____, (2000). *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe (3 cilt)*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- _____, (2002). *Sökeli Cafer Efe*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. (A. Şenel, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Doğan, M. (1983). *Testli Bölgemiz İlimiz Aydın ve İlçeleri*. Ankara: Çukurkavaklı Matbaası.

Dolapçı, E. (2013). “1919’un Genç Öncüsü: Yörük Ali Efe”, (s. 103-120). *Milli Mücadele’de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, (Editör: G. Güneş). İstanbul: Pia Yayınları.

Dural, H. (1999). *Bize Derler Çakırca (19. ve 20. Yüzyılda Ege’de Efeler)*. (haz. Sabri Yetkin). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (F. Aydın, Çev.). İstanbul: Ataç Yayınları.

Dursun, A. (2016). *Türk Halk Hukuku*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

_____, (2006). *Toplumsal İşbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınları.

Ekici, M. (2008). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı (Gözden geçirilmiş altıncı baskı)*. (Editör: M. Ö. Oğuz). Ankara: Grafiker Yayınları.

Frazer, J. G. (2004). *Altın Dal –Din ve Folklorun Kökleri- (Gözden geçirilmiş ikinci baskı-2 cilt)*. (M. H. Doğan, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.

Freud, S. (1948). *Froydizm (Gözden geçirilmiş üçüncü baskı)*. (M. Ş. Tunç, Çev.). İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

Gökalp, Z. (2009-a). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*. Konya: Tuna Yayınları.

_____, (2009-b). *Türkçülüğün Esasları*. Konya: Tuna Yayınları.

Gökçen, S. (2003). *Bozdağ’ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin İstifası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Hobsbawm, E. (1995). *Sosyal İsyancılar (Gözden geçirilmiş ikinci baskı)*. (N. Doğru, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınları.

Işık ve Türk, C. ; G. (2012). “Aydın Halk Kültüründe Efelik ve Çalıkakıcılık”, (s. 120-129). *Zeybek Ateşi 2. Ulusal Efe Kurultayı Türk Tarihinde Efe ve Zeybek Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. (haz. M. Ekici ve G. Güneş). Ödemiş: Ödemiş Belediyesi Kültür Yayınları.

Kabağaçlı, C. Ş. (2017). *Anadolu Tanrıları*. 12. Basım. (haz. Şadan Gökövalı). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kemal, Y. (2015). *Çakırcalı Efe (Gözden geçirilmiş on altıncı baskı)*. İstanbul: YKY.

Kırman, A. (2002). “İsyancının Ahlakında Şeytan’a Bel Bağlamak”, (s. 141-166). *Zeybek Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. (haz. N. Açıkgöz ve M. N. Önal), Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.

- Köprülü, M. F. (2012). *Edebiyat Araştırmaları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köse, N. (2002). “Destanlarımız ve Zeybek Türkülerimiz”, (s. 311-330). *Zeybek Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. (haz. N. Açıkgöz ve M. N. Önal), Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Din ve İdeoloji (Türkiye’de Halk Katındaki Dinsel İnançların Siyasal Eylemi Etkilendirmesine İlişkin Bir Kavramlaştırma Modeli)*. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ong, W. J. (2010). *Sözlü ve Yazılı Kültür (Gözden geçirilmiş beşinci baskı)*. (S. Postacıoğlu Banon, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Oruç, E. (2011). *Çakıcı Dağdan İnmiyor*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- _____, (2012). *Gizemli Kadın Efe*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- _____, (2013). *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- _____, (2014). *Şu Ege’nin Efeleri (Kurtuluş Öyküleri)*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Önal, M. N. (2002). “Gılim Efe’nin Hikayesi ve Göstergibilimsel Çözümlemesi”, (s. 387-405). *Zeybek Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. (haz. N. Açıkgöz ve M. N. Önal), Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- _____, (2011). *Muğla Masalları*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Özgün, C. (2014). “Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin Lojistiği”. (s. 159-214). *Milli Mücadele’de Güney Aydın Cepheleleri ve Efelerin Karargâhı Yenipazar*, (Editör: G. Güneş). İstanbul: Pia Yayınları.
- Özkaynak, K. (1946). *Zeybek Dağa Çıktıktan Sonra*. Aydın: Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları.
- Özkurt, F. (2013). “Yörük Ali Efe’nin Muğla’daki Faaliyetleri”. (s. 55-85). *Milli Mücadele’de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, (Editör: G. Güneş). İstanbul: Pia Yayınları.
- Öztürk, O. M. (2006). *Zeybek Kültürü ve Müziği*. İstanbul: Pan Yayınları.
- Öztürk, T. (2007). *Dadaloğlu (Bütün Şiirleri)*. İstanbul: Akvaryum Yayınları.
- Pala, İ. (2012). *Şah & Sultan (Cep Boy)*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sağdıç, O. (1988). *Aydın* (Gözden geçirilmiş üçüncü baskı). Ankara: Dönmez Ofset.
- Sezgin, İ. (2005). *Devletlû Eşkıyalar (Osmanlı Tarihi’nden Zorba Portreleri)*, Ankara: Kaknüs Yayınları.

Tanses, H. (1997). *Notalarıyla Zeybekler ve Ege-Akdeniz Türküleri*. İstanbul: Say Yayınları.

Türkeş, Ü. (2013). “Milli Aydın Alayı ve Yörük Ali Efe”. (s. 23-34). *Milli Mücadele’de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, (Editör: G. Güneş). İstanbul: Pia Yayınları.

Üsküp, Ş. (2002). *Çakıcı Efe*. İzmir: Hür Efe Matbaası.

_____, (1992). *Milli Mücadele’de Efeler*. İzmir: Hür Efe Matbaası.

Yavi, E. (2015). *Efeler-Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giyimleri- (Gözden geçirilmiş ikinci baskı)*. İstanbul: Doğu Yayınları.

Yazıcıoğlu, Ö. (Basım Yılı Yok). *Türklerin Kültür Tarihi*. İstanbul: Kalipso Yayınları.

Yetkin, S. (2003). *Ege’de Eşkıyalar (Gözden geçirilmiş üçüncü baskı)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Williams, R. (1993). *Kültür*. Ankara: İmge Kitabevi.

MAKALELER

Akoyun, T. (1991). “Aydın Kuva-yı Milliyesi'nin Bazı Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Teşekkürü”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 6, 183-210.

Altınsoy, H. İ. (2016). “Kızan, Zeybek ve Efe Kimdir?”. *Menteşe Dergisi*, 3, 22-24.

Altun ve Kovancı, A. ; A. (2004). “Personel Seçiminde Mülakat ve Mülakat Yöntemleri”. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 3, 55-61.

Alver, K. (2010). “Emile Durkheim ve Kültür Sosyolojisi”. *Sosyoloji Dergisi*. 21, 199-210.

Arslan, S. (2014). “Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1, 59-71.

Aydın ve Yağcı, S. ; M. (2013). “Sarıkeçililerin Eşkıyalığı ve Konya Delibaş İsyanı Üzerine Değİnmeler”. *Kebikeç Dergisi*, 35, 59-112.

Bars, M. E. (2014). “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 27, 379-398.

Başaran, M. (2006). “Aydın’ın İşgalinde Heyet-i Milliyelerin Sağlık Sorunlarına Bakışı”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 12, 67-80.

Başaran ve Sarıbey Haykıran, M. ; A. (2009). “Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 155-161.

Bayraktar, Z. (2013). “Nasreddin Hoca Fıkralarının Metin Merkezli Halk Bilimi Kuramlarından Yayılma ve Gelişme Kuramlarına Göre Tahlili”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 141-152.

Çetin, N. (2014). “Kartpostallarda Zeybek ve Başıbozuk İmgesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2, 2.

Duymaz ve Şahin, A. ; H. İ. (2008). “Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 116-126.

Eken, G. (2016). “Zeybek ile Zeibekiko: Dön Zeybek Dön Evrenle Barışma Oyunu”, *Magma Dergisi*. 10, 68-89.

Ekici, M. (1998). “Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi”. *Millî Folklor Dergisi*, 39, 25-34.

Fıratgil, Z. İ. (2012). “Performans Teoriye Göre Mersin Fıkralarının İcrasında Anlatıcı, Dinleyici ve Bağlamın Önemi”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 1, 115-130.

Gülmez, N. (2012). “Eşkıyalıktan Vatanseverliğe: Efeler”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 201, 155-170.

Güner ve Ertürk, İ. ; M. (2004). “Türkiye İl Merkezi Kent Adlarının Kayakları Üzerine Bir Araştırma”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 39-62.

Güven, M. (2014). “Türk Halk Oyunlarında Kartal Figürü”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 51, 285-302.

Haytoğlu, E. (2011). “Aydın Kuva-yı Milliyesinde Efe ve Zeybekler”. *Belgi Dergisi*, 1, 51-72.

Işık, C. (2013). “Kültür Sosyolojisi: Toplumsalı Anlamada Bir Zorunluluk”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 2, 152-169.

Koçak, A. (2002). “Karagöz Oyunlarında Zeybek Tipi”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 141-152.

Metin Basat, E. (2013). “Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek”, *Millî Folklor Dergisi Dergisi*, 100, 61-71.

Mirzaoğlu, G. F. (2014). “Zeybeklik Geleneği Bağlamında Efe, Zeybek ve Kızan: Kavramlar, Tanımlar ve Törenler”. *Acta Turcica*, 2, 1-32.

Oğuz, Ö. (2003). “Birincil Sözlü Kültür Çağı ve Karac’oğlan Şiiri”. *Millî Folklor Dergisi*, 58, 31-38.

Önal, M. N. (2003). “Dağ Kültü, Eren Kültü ve Şenliklerinin Muğla’daki Yansımaları”. *Bilgi Dergisi*, 25, 99-124.

- _____, (2014). “Türk Halk Kültüründe Efe”, *Acta Turcica*, 2, 1-30.
- _____, (2016). “Sandraz Dağı Çiçek Baba Şenlikleri”. *Menteşe Dergisi*, 3, 36-38.
- Özdemir, M. (2013). “Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Bir Yüce Dağ: Halbaba”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 141-163.
- Özoğlu, S. Ç. (1992). “Davranış Bilimlerinde Anket: Bilgi Toplama Aracının Geliştirilmesi”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25, 321-39.
- Pösteği, N. (2014). “Türk Sinemasında Sosyal İsyancı Efeler: Atçalı Kel Mehmet ve Dokuz Dağın Efesi”. *Acta Turcica*, 2, 1-22.
- Uğur, A. (2003). “Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri”. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2, 41-62.
- Urakova, L. (2014). “Performans Teori’nin Aytıslara Uygulanması ve Konısbay’ın Şınbolat’la Yaptığı Aytısta Söyleyici”, Genel Dinleyici, Keşif ve Düzenleme. *Bilig Dergisi*, 71, 269-280.

TEZ ve BİTİRME ÇALIŞMALARI

- Akbulut, O. N. (2008). *Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)*. Muğla Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Muğla. s. 176.
- Aydın, E. (2006). *Veri Toplama Teknikleri (Anket Tekniği)*. Ankara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Ankara. sayfa sayısı yok.
- Erbakırcı, A. M. (2005). *Görüşme Tekniği*, Ankara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı. Eğitimde Araştırma Yöntemleri Dersi Proje Ödevi. Ankara. s. 16.
- Koca, E. (2009). *Açıklamalı Zeybek Bibliyografyası*. Afyon Kocatepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Müzik Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, Afyon. s. 63.
- Özbilgin, M. Ö. (2003). *Zeybeklik Kurumu ve Zeybek Oyunları*. Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Folklor (Halk Bilimi) Bilim Dalı. Doktora Tezi, İzmir. s. 374.
- Yağcı, M. (2005). *Yazılı Kültürün Düşüşü (Sözlü Kültürden Elektronik Kültüre Geçiş Süreçlerinde Düşünsel ve Toplumsal Değişmeler)*. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara, s. 121.

ANSİKLOPEDİ ve SÖZLÜKLER

Akalın, Ş. H. (2011). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş on birinci baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2763.

Develioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş on birinci baskı)*. (hzl. Güneyçal A. S.) Ankara: Aydın Kitabevi. 1195.

Doğan, M. (1990). *Büyük Türkçe Sözlük (Gözden geçirilmiş sekizinci baskı)*. Ankara: Rehber Yayınları. 1197.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (Gözden geçirilmiş ikinci baskı)*. Ankara: Bizim Büro Basımevi. 512.

Eyuboğlu, İ. Z. (1995). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü (Gözden geçirilmiş üçüncü baskı)*. İstanbul: Sosyal Yayınları. 782.

Püsküllüoğlu, A. (1994). *Arkadaş Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınları. 1215.

Merçil, E. (1991). Aydınogulları Maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/eglence/moduller/halk_oyunlari.pdf, Erişim Tarihi ve Saati: 01.06.15, 02:09.

http://odemisliefeler.org/haber_detay.asp?id=36&menuno=71, Erişim Tarihi ve Saati: 27.11.2017, 22:48.

<http://www.bebegimonline.com/forum/index.php?topic=17554.0>, Erişim Tarihi ve Saati: 17.05.16, 04:51.

<http://www.istanbulcagdas.com/halkbilimi/documents/Zeybekler.pdf>, Erişim Tarihi ve Saati: 31.05.15, 01:49.

<http://www.koskilcesi.com/ilcemiz>, Erişim Tarihi ve Saati: 30.05.2015, 03:16

EKLER

EK-1: Kaynak Kişi Listesi

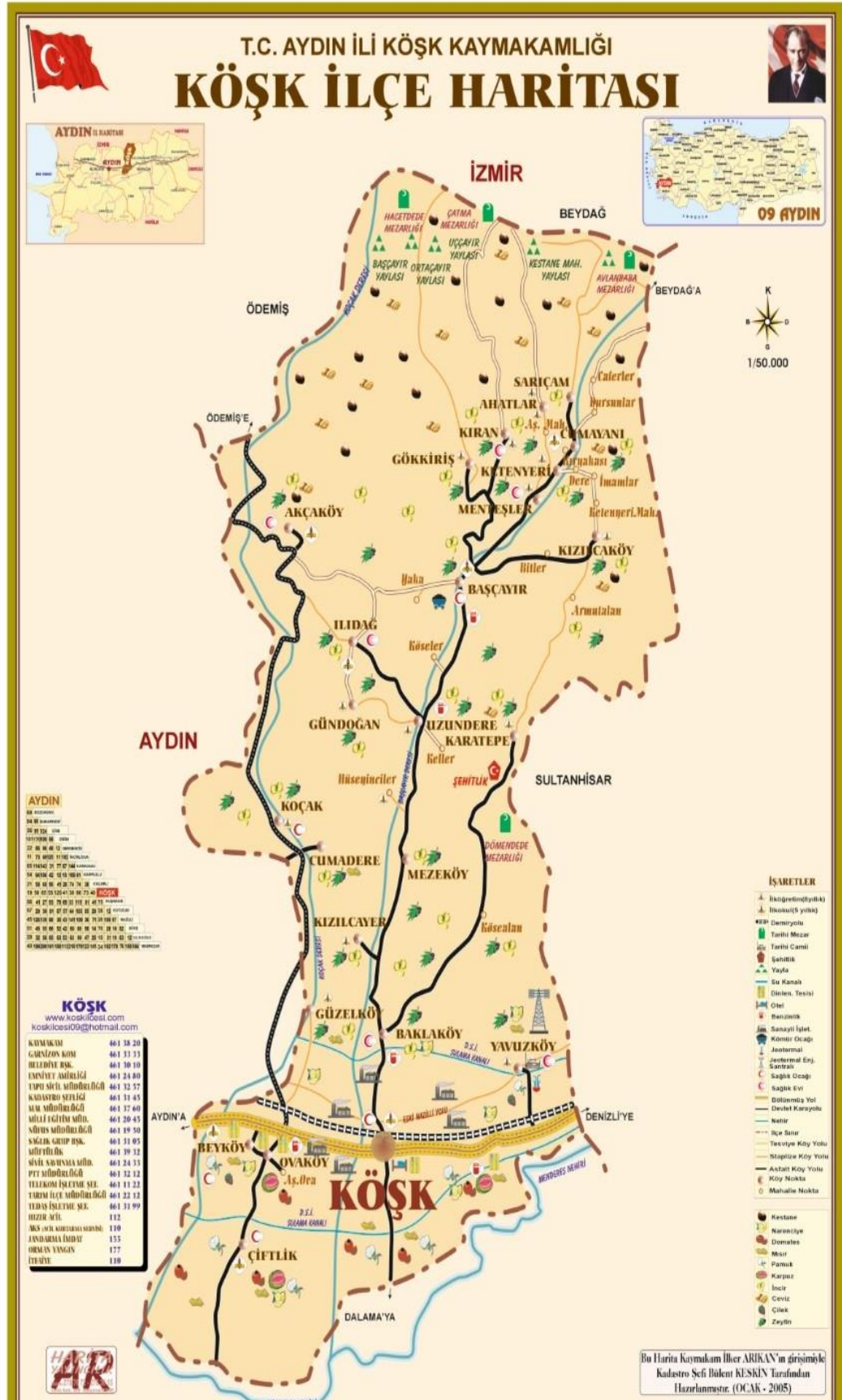
KAYNAK KİŞİLER						
Sıra No	Soyadı	Adı	Doğum Tarihi	Doğum Yeri	Eğitim	Meslek
1	Akgün	Cenibe	1946	Gökgiriş Köyü/Köşk	Okur-yazar değil	Ev hanımı
2	Altay	Mehmet	1949	Karatepe Köyü/Köşk	İlkokul mezunu	Emekli Muhtar
3	Aruman	Özcan	1982	Aydın	Üniversite mezunu	İşletmeci
4	Baykara	Behice	1934	Başçayır Köyü/Köşk	İlkokul 4'ten terk	Ev hanımı
5	Bayram	Mustafa	1932	Sarıçam Köyü/Köşk	Okur-yazar değil	Çiftçi
6	Bölük	Halil	1926	Gökgiriş Köyü/Köşk	İlkokul mezunu	Emekli
7	Çakır	Ziya	1925	Karatepe Köyü/Köşk	İlkokul mezunu	Emekli
8	Çalık	Ali	1924	Yavuzköy/ Köşk	Orta 2'den terk	Emekli Muhtar
9	Çolak	Âdem	1931	Uzundere Köyü/Keller Mahallesi/Kök	İlkokul 2'den terk	Emekli
10	Çolak	Musa	1936	Uzundere Köyü, Keller Mahallesi/Köşk	İlkokul mezunu	Emekli
11	Dalkaç	Abdullah	1926	Yavuzköy/ Köşk	Orta 3'ten terk	Emekli
12	Dalkaç	Mehmet Emin	1965	Yavuzköy/ Köşk	Yüksek Okul mezunu	Emekli Öğretmen
13	Erdinç	Hüseyin	1942	Başçayır Köyü/Köşk	İlkokul mezunu	Çiftçi
14	Girgin	Nazmi	1926	Ilıdağ Köyü/Köşk	Okur-yazar değil	Çiftçi
15	Girgin	Nufer	1955	Ilıdağ Köyü/Köşk	İlkokul mez.	Çiftçi

16	Güzel	İbrahim	1942	Eskihisar Köyü/Sultanhisar	İlkokul mezunu	Emekli
17	Işılak	Cengiz	1945	Ilıdağ Köyü/Köşk	İlkokul mezunu	Çiftçi
18	Kahraman	Sadık	1962	Ilıdağ Köyü/Köşk	Orta ikiden terk	Çiftçi
19	Kılınç	Mustafa	1937	Uzundere Köyü, Hüseyinciler Mahallesi/Köşk	Lise 2'den terk	Emekli İmam
20	Kıvrak	Yusuf	1944	Ilıdağ Köyü/Köşk	İlkokul mezunu	Emekli
21	Koçyiğit	Mehmet Emin	1935	Başçayır Köyü/Köşk	İlkokul mezunu	Çiftçi
22	Koçyiğit	Zeliha	1940	Başçayır Köyü/Köşk	İlkokul mezunu	Ev hanımı
23	Koçyiğit	Akif	1938	Gökgiriş Köyü/Köşk	İlkokul mezunu	Emekli
24	Koçyiğit	Fikriye	1949	Kıran Köyü/Köşk	Okur-yazar değil	Ev hanımı
25	Önol	Mehmet	1930	Gökgiriş Köyü/Köşk	İlkokul mezunu	Çiftçi

EK-2: Anket Soruları

1. alıkkacı ne demektir?
2. alıkkacı dendiğinde aklınıza gelen ilk isim kimdir?
3. alıkkacı ile efe aynı şey midir?
4. Bildiğiniz veya duyduğunuz herhangi bir alıkkacı hikâyesi var mı?
5. Hikâyeyi kimden ya da kimlerden duydunuz?
6. Bahsi geçen alıkkacı ya da alıkkacıların akrabalarından yaşayan var mı?
7. Adı geçen alıkkacı nerede ve ne zaman doğmuştur?
8. Adı geçen alıkkacının lakabı nereden gelmektedir?
9. Adı geçen alıkkacı neden dağa çıkmıştır?
10. Adı geçen alıkkacı nasıl ve nerede ölmüştür?
11. Adı geçen alıkkacının mezarı nerededir?

EK-3: Harita

EK-4: Fotoğraflar

Fotoğraf 14: Kaynak kişiler Mehmet Emin Koçyiğit ve eşi Zeliha Koçyiğit. Başçayır köyü / KÖŞK

Fotoğraf 15: Kaynak kişi Ali Çalık ile köy kahvesinde. Yavuzköy/KÖŞK

Fotoğraf 16: Kaynak kişi Âdem Çolak.

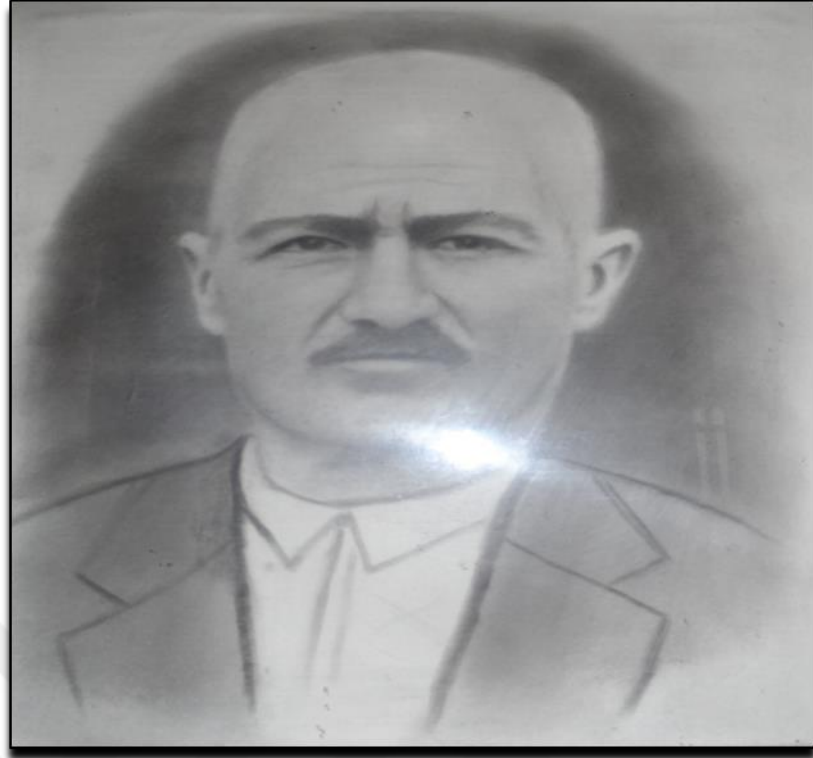
Fotoğraf 17: Kaynak kişi Behice Baykara, babası Hafız Rıfat'ın başından geçenleri anlatırken.

Fotoğraf 18: Tekeli İsmail Efe Tarafından Vurulan Hâfız Âlim Efendi'nin Ilıdağ Köyü'ndeki Kabri
(Osmanlıca Mezar Taşı)

Fotoğraf 19: Hafız Rifat (Taç)'ın Başçayır köyündeki kabri.

Fotoğraf 20: Çavuş Zeybek (Mehmet Erdinç).

Fotoğraf 21: Çavuş Zeybek'in Hükümeti.

Fotoğraf 22: Zeybek Çavuş (Mehmet Erdinç)'un Zeybeklik Dönemlerinde Kullandığı Ata Yâdigârı Doldurma *Tüfek*.

Fotoğraf 23: Kaynak kişi Çavuş Zeybek'in oğlu Hüseyin Erdinç.

Fotoğraf 24: Yörük Ali Efe'nin Babası Yörük Abdi Bey'in Yavuzköy'deki Mezarı.

Fotoğraf 25: Kaynak kişi Mustafa Bayram.

Fotoğraf 26: Kaynak kişi, Yanık Efe'nin oğlu Nazmi Girgin.

Fotoğraf 27: Gökğiriş köyünden kaynak kişi Mehmet Önel

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Erkan ŞAHİN

Doğum Yeri: Köşk

Doğum Yılı: 1990

Medeni Hâli: Bekâr

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise 2005-2007: Köşk Çok Programlı Lise

Lisans 2008-2009: Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dünyası Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

2010-2014: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yabancı Dil: İngilizce, Kazak Türkçesi

